875.6
Jr2
70529
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF VERMONT
AND
STATE AGRICULTURAL COLLEGE.
Gift of Judge J. C. King

MARCI FABII QUINTILIANI INSTITUTIONUM ORATORIARUM LIBRI DUODECIM,

AD USUM SCHOLARUM ACCOMMODATI,

recisis quæ minùs necessaria visa sunt,

ET BREVIBUS NOTIS ILLUSTRATI

A CAROLO ROLLIN, *antiquo Rectore Universitatis Parisiensis, Regio Eloquentiæ Professore, necnon Regiæ Inscriptionum ac Numismatum Academiæ Socio.*

TOMUS II.

PARISIIS,

Apud Aug. DELALAIN, DD. Barbou et Lallemant successorem, viâ Mathurinensium, n° 5.

1810.

MARCI FABII

QUINTILIANI

INSTITUTIONUM

ORATORIARUM

LIBRI DUODECIM.

AD USUM SCHOLARUM ACCOMMODATI.

TOMUS II.

PARISIIS.

SUMMA CAPITUM

QUÆ SECUNDO TOMO CONTINENTUR.

LIBER VII.

PROŒMIUM.

De utilitate dispositionis. pag. 1
Cap. I. *De Dispositione.* 3

LIBER VIII.

Proœmium. 22
Cap. I. *De Elocutione.* 32
Cap. II. *De Perspicuitate.* 33
Cap. III. *De Ornatu.* 41
Cap. IV. *De Amplificatione.* 66
Cap. V. *De Sententiis.* 75
Cap. VI. *De Tropis.* 84

LIBER IX.

Cap. I. *De Figuris.* 102
Cap. II. *De figuris sententiarum.* 106
Cap. III. *De figuris verborum.* 122
Cap. IV. *De Compositione.* 138

LIBER X.

Cap. I. *De copia verborum.* 175
Cap. II. *De Imitatione.* 214

70529

Cap. III. *De Scribendo.* 224
Cap. IV. *De Emendatione.* 234
Cap. V. *Quæ præcipuè scribenda sint.* 236
Cap. VI. *De Cogitatione.* 244
Cap. VII. *De facultate dicendi ex tempore.* 247

LIBER XI.

Cap. I. *De aptè dicendo.* 258
Cap. II. *De Memoria.* 286
Cap. III. *De Pronuntiatione.* 304

LIBER XII.

PROŒMIUM.

Cap. I. *Non posse oratorem esse nisi bonum virum.* 346
Cap. II. *Philosophiæ cognitionem necessariam esse oratori.* 364
Cap. III. *Necessariam juris civilis oratori esse scientiam.* 374
Cap. IV. *Necessariam oratori cognitionem historiarum.* 379
Cap. V. *Quæ sint oratoris instrumenta.* 380
Cap. VI. *Quod sit tempus incipiendi causas agere.* 382
Cap. VII. *Quæ in suscipiendis causis oratori observanda sint.* 386
Cap. VIII. *Quæ in discendis causis oratori observanda sint.* 390
Cap. IX. *Quæ servanda in agendis causis oratori sint.* 396
Cap. X. *De genere dicendi.* 403
Cap. XI. *Quæ post finem studia. Adhortatio ad Eloquentiam.* 428

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA
LIBER VII.

PROŒMIUM.

DE UTILITATE DISPOSITIONIS.

De inventione (ut arbitror) satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendum pertinent, executi sumus, verùm etiam motus animorum tractavimus. Sed, ut opera extruentibus satis non est, saxa atque materiam, et cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abun-

dans rerum copia, cumulum tantùm habeat atque congestum, nisi illas easdem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas devinxerit.

Nec immeritò secunda quinque partium posita est, cùm sine ea prior nihil valeat. Neque enim, quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocentur. Et, si quam in corporibus nostris aliorùmve animalium partem permutes et transferas, licèt habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti, perdunt quo viguerunt usum : et turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant, quo confuso, peritura sint omnia. Sic oratio carens hac virtute, tumultuetur necesse est, et sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi; multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans : nec initio, nec fine proposito, casum potiùs quàm consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat dispositioni. Quæ quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cùm infinitæ litium formæ fuerint, futuræque sint, et tot seculis nulla reperta sit causa, quæ esset tota alteri similis, sapiat

oportet actor, et vigilet, et inveniat, et judicet, et consilium à se ipso petat. Neque inficias eo quædam esse quæ demonstrari possint, eaque non omittam.

CAPUT I.

DE DISPOSITIONE.

I. *Quid sit dispositio. Interdum utilitate mutatur.* II. *Ut fiat optima dispositio, diligenter cognoscenda omnia quæ in causis versantur.* III. *An semper sit à gravissimis incipiendum.* IV. *Quæstio vel est simplex, vel conjuncta. Quis ordo sit in utraque servandus.* V. *Exponit Fabius quid ipse in variis occasionibus soleret observare.* VI. *Ut doceat quomodo in quibusque causis singula inveniri et disponi rectè possint, in exemplum affert argumentum declamationis, quale in scholis tradi solebat.* VII. *Res ipsa, et exercitatio, meliùs quàm ars docent quæ debeat esse dispositio.*

I. Sit igitur (ut suprà significavi) divisio, rerum plurium in singulas partitio, singularum in partes discretus ordo, et recta quædam collatio, prioribus sequentia annectens: dispositio, utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionem plerumque utilitate mutari, nec eandem semper pri-

mam quæstionem ex utraque parte tractandam. Cujus rei ut cætera exempla præteream, Demosthenes quoque atque Æschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem: cùm accusator à jure, quo videbatur potentior, cœperit: patronus omnia, vel penè omnia ante jus posuerit, quibus judicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alii docere priùs expedit, alioqui semper petitoris arbitrio diceretur.

II. IGITUR quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam: nec unquam dissimulavi. Erat mihi curæ in controversiis forensibus, nosse omnia quæ in causa versarentur. Cùm hæc in conspectu quodammodo collocaveram, non minùs pro adversa parte, quàm pro mea cogitabam.

Et primùm (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo. Cogitabam quid primùm petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controversum. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo ad responsum partis alterius. Idem intuebar . nonnunquam

etiam quod inde obtinebatur, confessum erat. Ubi primùm cœperat non convenire, quæstio oriebatur. Id tale est : Occidisti hominem, occidi. Convenit : transeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit. Adulterum, inquit, cum adultera occidere licet. Legem esse certum est. Tertium jam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. Non fuerunt adulteri ; fuerunt : quæstio. De facto ambigitur, conjectura est. Interim verò et tertium confessum est, adulteros fuisse. Sed tibi, inquit accusator, illos non licuit occidere. Exul enim eras, et ignominiosus. De jure quæritur. At si protinus dicenti, occidisti ; respondeatur, non occidi : statim pugna est. Sic explorandum est ubi controversia incipiat, et considerari debet quæ primam questionem facit.

III. Quod pertinet ad actorem, non planè dissentio à Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parti vehementiùs, ut putet primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio : quia et initio movendus sit judex, et summo impellendus. At pro reo plerumque gravissimum quicque primum * movendum est, ne illud spectans judex, reliquorum defensioni sit aversior.

* *Malim legere*, amovendum : *refutatione amoliendum.*

Interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior : ut detracta priùs accusatoribus fide aggrediamur ultimum, jam judicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua et ratio reddatur dilati criminis, et promittatur defensio, ne id quod non statim diluemus, timere videamur.

Anteactæ vitæ crimina plerumque prima purganda sunt, ut id de quo laturus est sententiam judex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit : non quid frequentissimè, sed quid tum expediret, intuitus.

IV. Cum simplex (1) intentio erit, videndum est, an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unum, in re quæstionem instituamus, an in scripto. Si in re, negandum sit quod objicitur, an tuendum. Si in scripto, in qua specie juris pugna sit, et in ea de verbis, an voluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex quæ litem faciat, hoc est, qua judicium sit constitutum. Conjuncta defensio est, qualis pro

(1) Cùm accusatio, quæstio, erit simplex, et unum aliquid objicietur.

Rabirio; si occidisset, rectè fecisset, sed non occidit.

Ubi verò multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primùm quicquid dici potest : tum ex his quo quicque loco dici expediat, ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo antè : quodque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere à firmioribus. Nam vis quæstionum semper crescere debet, et ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt ejusdem generis, sive diversi.

V. Solebam hoc facere præcipuè, ut vel ab ultima specie (nam ea ferè est, quæ continet causam) retrorsum quærerem usque ad primam generalem quæstionem, vel à genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis. Ut deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat. Primum id est genus, an regnandum, an in civitate aliena, an Romæ, an laturi sint Romani talem regem...

(1) Solebam et excerpere quid mihi cum adversario conveniret, si modò id

(1) Hæc èst species divisionis, cùm ostendimus in quo nobis conveniat cum adversario, in quo non conveniat. *Turn.*

pro me erat : nec solùm premere confessionem ; sed partiendo multiplicare, ut in illa controversia : Dux qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est. Euntes ad redimendum eum legati, obvium habuerunt patrem revertentem ab hostibus : is legatis dixit, Serò itis. Excusserunt illi patrem, et aurum in sinu ejus invenerunt : ipsi perseveraverunt ire quò intenderant, invenerunt Ducem crucifixum, cujus vox fuit ; Cavete proditorem. Reus est pater. Quæ conveniunt? Proditio nobis prodita est, et prodita à Duce : quærimus proditorem. Te iisse ad hostes fateris, et iisse clam, et ab iis incolumem rediisse, aurum retulisse, et aurum occultum habuisse. Nam quod * fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione : quæ si animos occuparit, prope aures ipsi defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem.

* *Malim legere* fatetur, *sup. adversatius.*

Solebam, id quod fieri et in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra quæ nihil esset omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset quod credi volebam. Ut in prævaricationum criminibus : ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit, aut inter-

veniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut prævaricatione. Nocentem fuisse confiteris : nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum judicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit : quid superest, nisi ut prævaricatio fuerit? Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. Hominem occisum esse constat, non in solitudine, ut à latronibus suspicer : non prædæ gratiâ, quia inspoliatus est : non hæreditatis spe, quia pauper fuit. Odium igitur in causa. Quis inimicus?

(1) Quæ res autem faciliorem divisioni viam præstat, eadem inventioni quoque. Executere quicquid dicitur, prodest, et velut rejectione facta ad optimum pervenire. Accusatur Milo, quòd Clodium occiderit : aut fecit, aut non. Optimum erat negare : si non potest, occidit ergo aut jure, aut injuria. Utique jure : aut voluntate igitur, aut necessitate. Nam ignorantia prætendi non potest. Vo-

(1) Ad divisionem, hoc est, ut secernatur in quo nobis cum adversario conveniat, in quo non; prodest totam diligenter causam excutere : id quoque inventioni utile est; quia sensim excutiendo aliud atque aliud, tandem invenimus, quod est utilissimum nobis. Cæterum *rejectionem facere* dixit per metaphoram. Nam postquam Prætor judices erat sortitus, utrique permittebatur parti certum quemdam numerum judicum rejicere. *Turn.*

luntas anceps est. Sed quia ita id homines putant, adjungenda defensio, ut id pro Republica fuerit. Necessitate : subita igitur pugna, non præparata : alter igitur insidiatus est. Uter? profectò Clodius. Videsne ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Adhuc : Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non : tutius si noluit. *Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente, neque sciente Milone.* At hæc tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, qua rectè dicebamus occisum. Adjicitur : *quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.* Hoc eo est utilius, quòd sæpe nihil placet, et aliquid dicendum est. Intueamur ergò omnia : ita apparebit aut id quod optimum est, aut id quod minimè malum.

Pro Mil. 19.

VI. At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quæstiones? scilicet quomodo sententias, verba, figuras, colores; ingenio, cura, exercitatione. Non tamen ferè unquam nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit. Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modò, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii nihil (1) vitantes, ea quæ in oculos

(1) Nullum delectum facientes. Nihil quantumlibet vulgare vitantes. At malim legere, *rimantes.*

incurrunt, exquirenda putant. Quod quo faciliùs appareat, unam de schola controversiam non ita sanè difficilem aut novam proponam in exemplum.

Qui reo proditionis patri non affuerit, exhæres sit. Proditionis damnatus, cum advocato exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exilium. Rusticus cùm * fortiter fecisset, præmii nomine impetravit restitutionem patris, et fratris. Pater reversus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi vindicat.

* In bello scilicet.

Hic illi eloquentes, quibusque nos, circa lites (1) raras solicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro viro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo qui parte contentus sit, contra eum qui fratri nihil dare ex paternis velit. Quæ omnia sunt in materia, et multum juvant, victoriam tamen non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit, præcipites vel obscuræ. Nam ea nunc virtus est, (2) ut

(1) Hunc videtur habere sensum, ut, quia solicitiores sunt, et plus temporis impendunt in exercendis litibus, rariores causas agant quam cæteri.

(2) Ut materia litis egregiè tractata videatur, si acutis et

pulcrè fuerit cum materia tumultu et clamore transactum.

Illi (1) verò quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc velut innatantia videbunt, excusatum esse rusticum, qui non interfuerit judicio, nihil collaturus patri: sed ne dissertum quidem habere quod (2) imputet reo; cùm is damnatus sit. Dignum esse hæreditate restitutorem, non avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eoque sic merito. (3) Quæstionem quoque illam primam scripti, et voluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus locus.

At qui naturam sequetur, illa cogitabit profectò: primò hoc dicturum rusticum, pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto. Quis tam imperitus, quis tam procul à literis, quin sic incipiat, etiamsi nescierit quid sit propositio? Hanc communem om-

vibrantibus sententiolis orator clamorem et tumultum excitarit. Fortè hîc corruptum aliquid. Vide eandem sententiam, sed clariùs expressam, l. 4. c. 2. pag. 246.

(1) Illi qui nihil penitius rimantes, attendunt ea tantùm quæ in proximo sunt, non nisi innatantia vident, id est quæ in superficie apparent, et ultro in oculos incurrunt.

(2) Non posse gloriari, quasi aliquid profuerit reo patri, cùm is damnatus sit.

(3) Oratores, de quibus loquitur, qui non nisi in proximo posita intuentur, videbunt quoque primam illam scripti et voluntatis quæstionem, quam latiùs in sequentibus exequitur.

nium legem leviter adornabit, ut justam. Nempe sequetur, ut quæramus quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. Lex est quæ jubet exhæredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit : tu autem non affuisti. Hanc propositionem necessariò sequitur legis laudatio, et ejus qui non affuerit, vituperatio.

Adhuc versamur in confessis : redeat animus ad petitorem. Numquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit planè hebes : si lex obstat, nulla lis est, inane judicium est ? Atqui et legem esse, et hoc quod ea puniat, à rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicemus ? Rusticus eram. Sed lex erat, omnes complectitur : nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit. Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quàm ut, cùm verba contrà sint, de voluntate quæratur ? generalis igitur quæstio : Verbis, an voluntate sit standum. Sed enim in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis judicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inveniri possit, quod scripto adversetur. Ergo quisquis non affuerit, exhæres erit ? quisquis sine

exceptione ? Jam se illa vel ultro offerent argumenta : Filius infans, et æger non affuit, et qui aberat, et qui militabat, et qui in legatione erat. Jam multum acti est : posset aliquis non affuisse, et hæres esse.

Transeat nunc idem ille qui (1) cogitavit ut ait Cicero, *tibicinis Latini modo* ad disertum. Ut ista concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisti, nec militasti, nec in legatione fuisti. Non aliud occurrit quàm illud : Sed rusticus sum. Contrà, quod palam est, dicet : Ut agere non potueris, assidere potuisti. Et verum est. Quare redeundum est rustico ad animum Legumlatoris. Impietatem punire voluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus : Tu impiè fecisti, inquit, cùm exhæredationem meruisti; licèt te postea vel pœnitentia vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater. Videbaris enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus Tu verò, in causa damnationis fuisti multos offenderas, inimicitias domi contraxeras. Hæc conjecturalia. Illu

(1) Qui hæc in gratiam rustici cogitavit, jam transeat in partes diserti. Alludit ad locum Ciceronis pro Muren. n. 26.

quoque, quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam domum periculo subjiceret. Hæc prima quæstione scripti et voluntatis continentur.

Intendamus ultrà animum, videamusque an aliquid inveniri præterea possit, * quo id modo fiat. Sedulò imitor quærentem, ut quærere doceam, et omisso speciosiore illo styli genere, ad utilitatem me summitto discentium.

* *Legendum putem*, et quo id modo fiat, *adjiciendo*, et.

Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus : cur non aliquid circa patrem quærimus? Dictum verò est, *cui quis non affuerit, exhæres erit.* Cur non conamur et hîc quærere : Num cuicunque non affuerit? Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt : an eum qui testimonium in filium impietatis reum dixit? an eum qui filium lenoni vendidit? In hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi potest? Damnatus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantùm patres pertinet? Dura prima fonte quæstio. Non desperemus : credibile est hoc voluisse Legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico verecundum est, quia innocentem

fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentum controversia : *Damnatus proditionis cum advocato exulet.* (1) Vix videtur posse fieri, ut pœna filio eadem, patri et si affuerit, et si non affuerit, constituta sit. Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est, de non advocato damnati scriptum. An possint enim bona esse ulla exulis, rusticus in utraque parte dubium facit. Disertus et verbis inhærebit, in quibus nulla exceptio est : et propter hoc ipsum pœnam esse constitutam eis qui non affuerint, ne periculo exilii deterreantur ab advocatione, et rusticum innocenti non affuisse dicet.

Illud protinus non indignum quod annotetur, posse ex uno statu duas generales fieri quæstiones : An quisquis, an cuicunque. Hæc ex duabus personis quæsita sunt. E tertia autem, quæ est adversarii, nulla oriri quæstio potest :

(1) Vix videtur fieri posse ut debeat similiter infligi pœna ei qui patri adfuerit, aut non adfuerit. Eadem autem pœna est *bonorum amissio.* Nam *exul* bona perdit, et *exhæres* bona quoque perdit. *Turn.*

Exul ita capite diminuitur, ut civitatis jus perdat, ac proinde reliqua quoque jura. Cùm igitur scribitur in lege, *Qui patri proditionis reo, etc.* non debet intelligi de *damnato patre*, id est exule, ad quem nulla lex pertinet, sed de *absoluto. Turn.* Atque adeo ea lex non est scripta *de non advocato damnati*, id est de eo filio qui non adfuerit tanquam advocatus patri qui damnatus est.

quia nulla fit ei de sua parte controversia.

Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent etiam non restituto patre. Nec statim eò tendamus, quod occurrit ultro, à rustico restitutum. Qui id subtiliter quæret, aliquid spectabit ultrà. Nam ut genus species sequitur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ratiocinativa atque collectiva quæstio orietur, an restitutio pro sublatione judicii sit, et perinde valeat, ac si judicium non fuisset. Ubi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno prænio, nisi patre, perinde ac si accusatus non esset, revocato. Quæ res, advocati quoque pœnam, tanquam is non affuisset, remiserit. Tum venimus ad id quod primùm occurrebat, à rustico restitutum esse patrem. Ubi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro advocato, quando id præstiterit, quod advocatus petiit : nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua jam æquitatis sunt, utrius justius sit desiderium. Id ipsum adhuc dividitur, etiamsi uterque sibi totum vindicaret, nunc utique,

cùm alter (1) semissem, alter universa, fratre excluso.

Sed his tractatis, etiam habet magnum momentum apud judices patris memoria, cùm præsertim de bonis ejus quæratur. Erit ergo conjectura, qua mente pater intestatus decesserit. Sed ea pertinet ad qualitatem, quæ alterius status instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentiùs judices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas : ut si in jure minus fiduciæ erit, æquitate judicem præparemus. Nihil habui amplius, quod in universum præciperem.

VII. Sunt pleraque ejusmodi, quæ nisi proposita, de qua dicendum est, materia, viam docendi non præbeant. Non enim causa universa in quæstiones ac locos diducenda est : sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam et in proœmio primum est aliquid, et secundum ac deinceps. Et quæstio omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiam simplices. . . Est et hoc,

(1) Mediam partem hæreditatis. Veteres volentes aliquid dividere in partes, ut hæreditatem, et quidvis simile, id *assem* appellaverunt, et partes *uncias*. Constat autem as duodecim unciis. Unde *ex asse hæres* dicitur, qui solus est hæres.

quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa definitaque materia. Sed quid una faciet, aut altera? Quin imò centum ac mille in re infinita?

Præceptoris est, in alio atque alio genere quotidie ostendere quis ordo sit rerum, et quæ copulatio: ut paulatim fiat usus, et ad simulia transitus. Tradi enim omnia quæ ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia, quæ in rerum natura sunt, adumbrare didicit? Sed percepta semel imitandi ratione, assimilabit quicquid acceperit. Quis enim non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, facit? Quædam verò non docentium sunt, sed discentium. Nam et medicus quid in quoque valetudinis genere faciendum sit, quid quibus signis providendum docebit. Vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, * quæ sua cujusque sunt, ingenium dabit.

* Quæ uniuscujusque ægroti propria sunt.

Quare plurima petamus à nobis, et cum causis deliberemus, cogitemusque homines ante invenisse artem quàm docuisse. Illa enim potentissima est, quæque verè dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi velut in re præsenti non potest; ubi assumendum

procœmium, ubi omittendum : ubi utendum expositione continua, ubi partita : ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homerico à mediis, vel ultimis : ubi omnino non exponendum : quando à nostris, quando ab adversariorum propositionibus incipiamus : quando à firmissimis probationibus, quando à levioribus : quando in causa proponendæ procœmiis quæstiones, qua præparatione præmuniendæ : quid judicis animus accipere possit statim dictum, quò paulatim deducendus : singulis, an universis opponenda refutatio : reservandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus : de jure priùs, an de æquitate dicendum : an ante acta crimina, an de quibus judicium est, priùs objicere, vel diluere conveniat : si multiplices causæ erunt, quis ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæve cujusque generis in actione recitandæ, quæ reservandæ. Hæc est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus præliorum, retinentis partes propter castella tuenda, custodiendasve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique ac terra dividentis.

Sed hæc in oratione præstat omnia, cui affuerint natura, doctrina, studium.

Quare nemo expectet, ut alieno tantùm labore sit disertus. Vigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum : est facienda sua cuique vis, sua ratio : non respiciendum ad hæc, sed in promptu habenda : nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars potest, si qua est, verùm ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio : nostrum est uti eis scire.

Reliqua partium est demum dispositio. Et in his ipsis primus aliquis sensus, et secundus, et tertius : qui non modò ut sint ordine collocati, elaborandum est ; sed ut inter se juncti, atque ita cohærentes, ne commissura pelluceat : corpus sit, non membra. Quod ita continget, si et quid in quoque conveniat viderimus, et ut verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quæ invicem complectantur. Ita res diversæ distantibus ex locis, quasi invicem ignotæ non collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus se copulaque tenebunt : ac videbitur non solùm composita oratio, sed etiam continua. Verùm longiùs fortasse progredior fallente transitu, et à dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA
LIBER VIII.

PROŒMIUM.

I. *Non onerandos esse præceptis adolescentes.* II. *Enumeratio eorum quæ antèà dicta sunt à capite* 16, *lib.* 2, *quæ maximè pertinent ad Inventionem et Dispositionem.* III. *Elocutio pars Rhetoricæ ut pulcherrima, sic etiam difficillima.* IV. *Rerum quàm verborum majorem curam esse habendam.*

I. His ferè, quæ in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi, atque inventa disponendi continetur: quam ut per omnes numeros penitùs cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est, ita incipientibus breviùs ac

simpliciùs tradi magis convenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ deterreri solent : aut eo tempore, quo præcipuè alenda ingenia atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur : aut, si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur : aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati conatum omnem reformidant. Unde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissimè fuerint.

Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, et cùm ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum in præsentia, quæ placent remotâ, refutandi cætera morâ. Sequuntur enim discipuli quò duxeris. Mox cum robore discendi crescet etiam eruditio. Iidem primò solum iter credant esse in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neque obscura, neque ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diversis opinionibus pertinaciter tuendis, involverunt. Itaque in toto artis hujusce tractatu difficilius est judicare quid doceas, quàm cùm judicaris, docere : præ-

cipueque in duabus his partibus perquàm sunt pauca, circa quæ si is qui instituetur, non repugnaverit, pronum ad cætera habiturus est cursum.

II. NEMPE enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus, Rhetoricen bene dicendi scientiam, et utilem, et artem, et virtutem esse: materiam ejus, res omnes de quibus dicendum esset. Tum et eas in tribus fere generibus, demonstrativo, deliberativo, judicialique reperiri. Orationem porrò omnem constare rebus, et verbis: in rebus intuendam inventionem, in verbis elocutionem, in utrisque collocationem: quæ memoria complecteretur, actio commendaret.

Oratoris officium, docendi, movendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendum expositio et argumentatio, ad movendum affectus pertinerent, quos per omnem quidem causam, sed maximè tamen in ingressu ac fine dominari. Nam delectationem, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæstiones alias infinitas; alias finitas, quæ personis, locis, temporibus continerentur. In omni porro materia tria esse quærenda; An sit, quid sit, quale sit.

His adjiciebamus, demonstrativam laude ac vituperatione constare. In ea, quæ ab ipso de quo diceremus, quæ post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu honestorum utiliumque constare. Suasoriis accedere tertiam partem ex conjectura : Possetne fieri ? et an esset futurum ? de quo deliberaretur. Hîc præcipuè diximus spectandum : Quis, apud quem, quid diceret. Judicialium causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere. In omni porro causa judiciali, quinque esse partes, quarum exordio conciliari audientem, narratione causam proponi, confirmatione roborari, refutatione dissolvi, peroratione aut memoriam judicis refici, aut animos moveri.

His argumentandi et afficiendi locos, et quibus generibus concitari, placari, resolvi judices oportet, adjecimus. Accessit ratio (1) divisionis. Credere modò, qui discet, velit, certam quandam viam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura : ut hæc de quibus dixi, non tam inventa à præceptoribus, quàm, cùm fierent, observata esse videantur.

(1) *Divisionem* appellat distributionem thematis et causæ in capita sua, quæ res *dispositionem* orationis efficit. *Turn.*

III. Plus exigunt laboris et curæ quæ sequuntur. Hinc enim jam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam et M. Antonius, cujus suprà habuimus mentionem, ait à se disertos visos esse multos, eloquentem autem neminem. Disertis satis putat, dicere quæ oporteat: ornatè autem dicere proprium esse eloquentissimi. Quæ virtus si usque ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso: certum est et in his, et in prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit. Et M. Tullius inventionem quidem ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoque præcipuè circa partis hujus præcepta elaboravit. Quod cum meritò fecisse, etiam ipso rei de qua loquimur nomine palam declaratur. Eloqui enim hoc est, omnia quæ mente conceperis, promere, atque ad audientes perferre: sine quo supervacua sunt priora, et similia gladio condito, atque intra vaginam suam hærenti.

1. *de Orat.* 94.

Orat. 44.

Hoc itaque maximè docetur: hoc nullus nisi arte assequi potest: huc studium adhibendum: hoc exercitatio petit, hoc imitatio: hîc omnis ætas consumitur: hôc maximè orator oratore præstantior:

hôc genera ipsa dicendi alia aliis potiora. Neque enim Asiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt; neque quos aridos vocamus, stulti, aut in causis cæci fuerunt: sed his judicium in eloquendo ac modus, illis vires defuerunt; ut appareat in hoc et vitium et virtutem esse dicendi.

IV. Non ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occurram enim necesse est, et velut in vestibulo protinus apprehensuris, hanc confessionem meam, resistam iis, qui omissa rerum (qui nervi sunt in causis) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt; idque faciunt gratia decoris: quod est in dicendo, mea quidem opinione pulcherrimum, sed cùm sequitur, non cùm affectatur. Corpora sana, et integri sanguinis, et exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires; namque et colorata, et adstricta, et lacertis expressa sunt: sed eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, fœdissima sint ipso formæ labore. Et cultus concessus atque magnificus addit hominibus, ut (1) Græco versu testatum est, auctoritatem:

(1) Alludit ad proverbium græcum: Εἵματα ἀνὴρ: *Vestis virum facit*: quo significamus ipsum ornatum magnificentiam quandam et auctoritatem hominibus addere.

at muliebris et luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida et versicolor quorundam elocutio res ipsas effeminat, quæ illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum, rerum volo esse sollicitudinem.

Nam plerumque optima rebus cohærent, et cernuntur suo lumine. At nos quærimus illa tanquam lateant semper, seque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis locis petimus, et inventis vim afferimus. Majore animo aggredienda eloquentia est: quæ, si toto corpore valet, ungues polire, et capillum reponere, non existimat ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primùm quia sunt optima minimè accersita, et simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Nam illa quæ curam fatentur, et ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, et fidem amittunt, * propter id quòd sensus obumbrant, et velut læto gramine sata strangulant. Nam et quod recte dici

* *Legi fortè possit*: præter.

Existimat Erasmus à Fabio significari versum quemdam Homericum, quem Nausicaë de Ulysse dixit lib. Z seu 6. Odys. v. 29. *Turn.*

potest, circumimus amore verborum: et quod satis dictum est, repetimus: et quod uno verbo patet, pluribus oneramus: et pleraque * significare melius putamus, quàm dicere.

* Rem circuitu quodam designare.

Quid, quòd nihil jam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod et alius dixisset? A corruptissimo quoque poetarum figuras seu translationes mutuamur: tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos, opus sit ingenio. Atqui satis apertè Cicero præceperat, *in dicendo vitium vel maximum esse, à vulgari genere orationis, atque à consuetudine communis sensus abhorrere.* Sed ille durus, atque inerauditus: nos meliùs, quibus sordent omnia quæ natura dictavit; qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia: quasi verò sit ulla verborum, nisi rei cohærentium, virtus; quæ ut propria sint, et dilucida, et ornata, et aptè collocentur, si tota vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est.

1. de Orat. 12.

* Atque plerosque videas hærentes circa singula, et dum inveniunt, et dum inventa ponderant, ac dimetiuntur. Quod etiamsi idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ et cursùm

* *Malim*, atque.

dicendi refrenat, et calorem cogitationis extinguit morâ et diffidentiâ. Miser enim, et (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum verbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primum cognoverit, tum lectione multa et idonea copiosam sibi verborum supellectilem compararit, et huic adhibuerit artem collocandi: deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, et ante oculos. Namque et hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent.

Sed opus est studio præcedente, et acquisita facultate, et quasi reposita. Namque ista quærendi, judicandi, comparandi anxietas, dum discimus adhibenda est, non cùm dicimus. Alioqui, sicut qui patrimonium non pararunt, subinde quærunt; ita in oratione, qui non satis laborarunt: (1) Si præparata vis dicendi fuerit, erunt in officio, sic ut non ad requisita respondere, sed ut

(1) Totus hic locus, qui aliter ab aliis legitur, fortasse non caret mendis. Malim legere, *sin præparata. Erunt in officio*, scilicet, *verba*: deest. *Ad requisita respondere*: delerem lubens, *ad*. Fabius lib. 10. cap. 3. eandem ferè sententiam his verbis clariùs exprimit: *Celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res faciliùs se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur: cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt.*

semper sensibus inhærere videantur, atque ut umbra corpus sequi.

Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cùm Latina, significantia, ornata, aptè sint collocata, quid ampliùs laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, et cum singulis penè syllabis commorandi: qui etiam cum optima sint reperta, quærunt aliquid quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum; nec intelligunt (1) jacere sensus in oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quàm maxima, dum sciamus tamen nihil verborum causa esse faciendum, cùm verba ipsa rerum gratiâ sint reperta: quorum ea sunt maximè probabilia, quæ sensum animi nostri optimè promunt, atque in animis judicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio et admirabilem et jucundam orationem. Verùm admirabilem non sic quomodo prodigia miramur; et jucundam orationem non deformi voluptate, sed cum laude ad dignitatem conjuncta.

(1) Humiles videri sententias, nulliusque pretii haberi in ea oratione, in qua verba tantùm laudantur.

CAPUT I.

DE ELOCUTIONE.

Spectatur elocutio in verbis aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum ut sint latina, perspicua, ornata, et ad id quod efficere volumus, accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. De ratione latinè atque emendatè loquendi pauca adjicit iis quæ antè dicta sunt.

IGITUR quam Græci φράσιν vocant, Latinè dicimus elocutionem. Eam spectamus in verbis, aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, et ad id quod efficere volumus, accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed * ea quæ de ratione Latinè atque emendatè loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cùm de Grammatice loqueremur, executi sumus.

* *De ratione Latinè atque emendatè loquendi vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 37. 48.*

Verùm illic tantùm ne vitiosa essent, præcepimus : hîc non alienum est admonere, ut sint quàm minimè peregrina, et externa. Multos enim quibus

loquendi ratio non desit, invenias; quos curiosè potius loqui dixeris, quàm Latinè : quomodo et illa Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit; nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimiùm Atticè loqueretur. Et in Tito Livio miræ facundiæ viro putat inesse Pollio Asinius quandam (1) Patavinitatem. Quare, si fieri potest, et verba omnia, et vox, hujus alumnum urbis oleant: ut oratio Romana planè videatur, non civitate donata.

CAPUT II.

DE PERSPICUITATE.

I. *Perspicuitas pendet præsertim à proprietate verborum.* II. *Unde oriatur, et quomodo vitari possit obscuritas.*

PERSPICUITAS * in verbis præcipuam habet proprietatem : sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur.

* *De perspicuitate vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 48 seq.*

(1) Id est, quandam phrasim, quæ redolebat potius Patavium quàm Romam. *Turn.*

Primus enim intellectus est, sua cujusque rei appellatio, qua non semper utimur. Nam et obscœna vitabimus, et sordida, et humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut (1) ordinis. In quo vitio cavendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia quæ sunt in usu, etiamsi causæ necessitas postulet, reformidant : ut ille qui in actione (2) *Ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus, *spartum* eum dicere velle indicasset. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cujusque rei utitur, nulla virtus est : atque ei contrarium est vitium id quod apud nos improprium, ἄκυρον apud Græcos vocatur; quale est :

4. Æn. 419. Tantum sperare dolorem.

Non tamen quicquid non erit proprium, protinus et improprii vitio laborabit : quia primum omnium multa sunt et Græcè et Latinè non denominata. Nam et qui jaculum emittit, jaculari dicitur : qui pilam aut sudem, appellatione privatim sibi assignata caret. Et ut lapidare

(1) Infra dignitatem personarum coram quibus agitur.

(2) *Spartum* frutex est nervilis et vitilis, genistæ similis, frequentissimus in Hispania, teste Plinio. *Turn.*

quid sit manifestum est : ita glebarum testarumque jactus non habet nomen. Unde abusio, quæ καταχρησις dicitur, necessaria. Translatio quoque, in qua vel maximus est orationis ornatus, verba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad vim significandi refertur : nec auditu, sed intellectu perpendenda est.

Secundo modo dicitur proprium inter plura quæ sunt ejusdem nominis, id, unde cætera ducta sunt : ut Vertex est contorta in se aqua, vel quicquid aliud similiter vertitur. Inde propter flexum capillorum, pars est summa capitis, et ex hoc quod est in montibus eminentissimum. Rectè, inquam, dixeris hæc omnia vertices : propriè tamen, unde initium est. Sic (1) soleæ, et turdi pisces, et cætera.

Tertius est huic diversus modus, cùm res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium : ut carmen funebre propriè Nænia, et tabernaculum ducis, Augustale. Item quod commune est et aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur : ut urbem, Romam acci-

(1) *Solea* piscis est planus, à similitudine soleæ pedis nostri. *Turdus* quoque piscis est saxatilis, à similitudine turdi avis. *Turn.*

pimus; et venales, novitios; et Corinthia, æra; cùm sint urbes aliæ quoque, et venalia multa, et tam aurum et argentum, quàm æs Corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur.

At illud jam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modò solet ut propriè dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius: ut Cato dixit C. Cæsarem ad evertendam Rempublicam (1) sobrium accessisse; ut Virgilius, *Deductum carmen;* et Horatius, *Acrem tibiam*, *Hannibalemque dirum.*

6. *Eclog.* 5. v. 1. *Od.* 12. 3. l. *Od.* 4.

Interim autem quæ sunt in quoque genere præcipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes Cunctator est appellatus.

Possunt videri verba, quæ plus significant quàm eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis: intellectum enim adjuvant. Ego autem libentiùs emphasim retulerim ad ornatum orationis, quia non ut intelligatur efficit, sed ut plus intelligatur.

II. At obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis: ut si commentarios quis

(1) Scribit Tranquillus Cæsarem vini parcissimum fuisse, ut dixerit Cato solum Cæsarem sobrium accessisse ad evertendam Rempublicam. In nomine *sobrii* proprietas est: significatur enim magna cura, diligentia et provisio, qualis esse solet in sobriis. *Turn.*

Pontificum, et vetustissima fœdera et exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex eis, ut quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire videantur. Fallunt etiam verba, vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria, ut (1) Atabulus ventus, et navis (2) Saccaria : quæ vel vitanda apud judicem ignarum significationum earum, vel interpretanda sunt : sicut in his quæ homonyma dicuntur : ut, Taurus animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur.

Plus tamen est obscuritatis in contextu et continuatione sermonis, et plures modi. Quare nec si tam longus, ut eum prosequi non possit intentio : nec (3) trajectione tam tardus, ut in hyperbaton finis ejus differatur. Quibus adhuc pejor est mistura verborum, qualis in illo versu :

Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus aras. 1. Æn. 113.

Etiam interjectione, qua et oratores et

(1) Nomen proprium venti, qui Apuliam infestat. Vide Horat. l. 1. Satv. 5. v. 78. ἀπὸ τοῦ ἄτην βάλλειν.

(2) Quæ saccos fert : vel quæ saccis fert species aromaticas. Alii referunt etiam ad saccar. *Turn.*

(3) Intelligit transpositionem verborum quæ si longiùs transferantur, sensum obscurum efficiunt.

historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum, impediri solet intellectus, nisi quod interponitur, breve est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cùm dixisset :

3. *Georg.* 79.

Nec vanos horret strepitus :

compluribus insertis, alia figura, quinto demum versu redit :

Tum si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit.

Vitanda imprimis ambiguitas, non hæc solùm, quæ incertum intellectum facit, ut, *Chremetem audivi percussisse Demeam;* sed illa quoque quæ etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit : ut si quis dicat *visum à se hominem librum scribentem.* Nam etiamsi librum ab homine scribi pateat, malè tamen composuerat, feceratque ambiguum quantum in ipso fuit.

Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loquacitate quæ dicere volunt; ipsam deinde illam seriem cum alia simili jungentes, miscentesque, ultrà quàm ullus spiritus durare possit, extendunt.

In hoc malum etiam à quibusdam laboratur : neque id novum vitium est, cùm jam apud (1) Titum Livium inveniam fuisse præceptorem aliquem, qui discipulos obscurare quæ dicerent, juberet, Græco verbo utens, σκότιστον. Unde illa scilicet egregia laudatio : *Tanto melior; ne ego quidem intellexi.*

Alii brevitatis æmuli, necessaria quoque orationi subtrahunt verba, et velut satis sit scire ipsos quæ dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego (2) otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio non intelligit. Pervasit quidem jam multos ista persuasio, ut id jam demum eleganter atque exquisitè dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cùm intellexerint, acumine suo delectantur, et gaudent non quasi audiverint, sed quasi invenerint.

Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio : nihil neque desit, neque superfluat. Ita sermo et doctis probabilis, et planus imperitis erit. Hæc

(1) In Epistola T. Livii ad filium, cujus Fabius alibi mentionem facit.

(2) Vanum, nihil significantem, cùm non intelligatur.

est eloquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam, si neque pauciora quàm oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, et negligenter quoque audientibus aperta: quia ad ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem judicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, et tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen, sed multis cum frequenter cogitationibus avocari; nisi tam clara fuerint quæ dicemus, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit, sed ne omninò possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe, quæ non satis percepisse eos qui cognoscunt putamus: *Quæ causa utique nostrâ est culpâ dicta obscuriùs. Qua causa ad planiora et communia magis verba descendimus:* cùm id ipsum optimè fiat, quod nos aliquando non optimè fecisse simulamus.

CAPUT III.

DE ORNATU.

I. *Quam vim habeat ornatus. — Sit virilis, non effeminatus. — Pro materiæ genere variatus.* II. *Ornatus est in singulis verbis, et conjunctis. In singulis, cùm plura idem significent, debet fieri delectus.* III. *Verba, vel sunt propria, quibus dignitatem dat antiquitas. — Vel ficta; et hìc agit de ratione fingendi verba. — Vel translata, de quibus alio loco.* IV. *Antequam de ornatu conjuncti sermonis agat, attingit præcipua vitia, quæ ornatui contraria sunt.* V. *Ad ornatum venit : ad quem præcipuè valent ἐνάργεια seu hypotyposis. — Similitudines. — Βραχυλογία. — Emphasis. — Ἀφελεία.* VI. *Postremò vim oratoris in augendo et minuendo, esse, de quo in sequenti capite.*

I. VENIO nunc ad * ornatum, in quo sine dubio plus quàm in cæteris dicendi partibus sibi indulget orator. Nam emendatè quidem ac dilucidè dicentium, tenue præmium est, magisque vitiis carere est, quàm ut aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. Inventio cum imperitis sæpe communis : dispositio modicæ doctrinæ credi potest : et quæ sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes

* *De ornatu vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 91-104. et n. 137-170. alibi Orat. n. 75-86.*

sint : denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu verò atque ornatu se quoque commendat ipse qui dicit ; et in cæteris judicium doctorum, in hoc verò etiam populares laudem petit.

Nec fortibus modò, sed etiam fulgentibus armis præliatus in causa est Cicero Cornelii : qui non assecutus esset docendo judicem tantùm, et utiliter demum ac Latinè perspicueque dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantùm, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profectò, et magnificentia, et nitor, et auctoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata, et cæteris similis fuisset oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse quid facerent, nec sponte judicioque plausisse : sed velut mente captos, et quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc voluntatis affectum.

Pro Corn. Balb. 7. etc.

Sed ne causæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, et magis attendunt, et facilius credunt : plerumque ipsa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Nam et ferrum affert oculis terroris aliquid, et fulmina ipsa

non tam nos confunderent, si vis eorum tantùm, non etiam ipse fulgor timeretur. Recteque Cicero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola scribit : *Nam eloquentiam quæ admirationem non habet, nullam judico.* Aristoteles quoque eandem petendam maximè putat. *Lib. 3. Rhet.*

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, et sanctus sit : nec effeminatam levitatem, nec fuco eminentem colorem amet ; sanguine et viribus niteat. Hoc autem adeo verum est, ut cùm in hac maximè parte sint vicina virtutibus vitia, etiam qui vitiis utuntur, virtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex (1) corruptis dicat me inimicum esse cultè dicentibus. Non nego hanc esse virtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia, et violas, et amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena messis, aut graves fructu vites erunt ? Sterilem platanum, tonsasque myrtos, quàm maritam ulmum, et uberes oleas præoptaverim ? Habeant illa divites : licet quid essent, si aliud nihil haberent ?

Nullusne ego etiam fructiferis adhi-

(1) *Corruptos* vocat, qui sententiolas et acumina sectando, nimia affectatione cultûs et quasi mulieribus lenociniis veræ et masculæ eloquentiæ dignitatem corrupebant : quod vitium ætate Fabii maximè invaluerat.

bendus est decor? quis negat? Nam et in ordinem certaque intervalla redigam eas arbores. Quid enim illo (1) quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ, ferro coercebo: in orbem se formosiùs fundet, et protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cujus astricta sint ilia; sed idem velocior. Pulcher aspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit; idem certamini paratior. Nunquam vera species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici judicii est.

Illud observatione dignius, quòd hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse variatus. Atque ut à prima divisione ordiar, non idem demonstrativis, et deliberativis, et judicialibus causis conveniet. Namque illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium voluptatem: ideoque omnes dicendi artes aperit, ornatumque orationis exponit; ut qui non insidietur, nec ad victoriam, sed ad

(1) Quincunx est arborum ordo dispositarum in triangulum. Sic autem dicebatur à figura quinti numeri, V, quam singuli trianguli exprimunt. Vide Virg. l. 2. Georg. v. 277.

solum finem laudis et gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententiis populare, verbis nitidum, figuris jucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, velut institor quidam eloquentiæ, intuendum et penè pertractandum dabit. Nam eventus ad ipsum, non ad causam refertur.

At ubi res agitur, et vera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Propterea non debet quisquam, ubi maxima rerum momenta versantur, de verbis esse solicitus. Neque hoc eò pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior et severior, * eo minus confessus, præcipuè ad materiam accommodatus. Nam et suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus, et in judiciis publicæ capitalesque causæ poscunt accuratius dicendi genus. At privatum consilium, causasque pauconum, ut frequenter accidit, calculorum, purus sermo, et dissimilis curæ magis decuerit. At non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare? aut circa stillicidia affici? aut in mancipii (1) redhibitione sudare? Sed ad propositum.

* *Eo* videtur hic superfluum. Et huc fortè è superiore versu irrepsit.

(1) *Redhibitio* est ex ædilitio edicto, cùm quis tibi vendidit servum vitiosum, aut morbosum, petisque ut tibi pretium reddat, et servum recipiat. *Turn.*

II. Et quoniam orationis tam ornatus quàm perspicuitas, aut in singulis verbis est, aut in pluribus positum, quid separata, quid conjuncta exigant, consideremus. Quanquam rectissimè traditum est, perspicuitatem propriis, ornatum translatis verbis magis egere; sciamus inornatum esse, quod sit improprium. Sed cùm idem frequentissimè plura significent, quod συνωνυμία vocatur, jam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam ut syllabæ è literis meliùs sonantibus clariores sunt, ita verba è syllabis magis vocalia: et quo plus quæque spiritus habet, auditu pulchrior. Et, quod facit syllabarum, idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii junctum meliùs sonet.

Diversus est tamen usus. Nam rebus atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient. In universum quidem, optima simplicium creduntur, quæ aut maximè exclamant, aut sono sunt jucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa, atque sublimia, plerumque materiæ modo * cernenda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et quæ humilia

* Æstimanda. Dijudicanda.

circa res magnas, apta circa minores videntur. Et sicut in oratione nitida notabile est humilius verbum, et velut macula; ita à sermone tenui sublime nitidumque discordat, fitque corruptum, quia in plano tumet.

Quædam non tam ratione quàm sensu judicantur; ut illud,

Cæsâ jungebant fœdera porcâ, 8. Æn 641.

fecit elegans, fictio nominis: quod si fuisset porco, vile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus, et meritò, nuper poetam qui dixerat:

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilii miramur illud:

Sæpè exiguus mus. 1. Georg 181.

Nam epitheton, *exiguus*, aptum, proprium, efficit ne plus expectaremus; et casus singularis magis decuit; et clausula ipsa unius syllabæ non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius:

Nascetur ridiculus mus. *Art. poet.* 139.

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando et ipsa verborum humilitas

affert. An cùm dicit in Pisonem Cicero, *cùm tibi tota cognatio in sarraco advehatur*, incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemptum hominis, quem destructum volebat, auxisse?

III. Cum sint autem verba propria, ficta, translata, propriis dignitatem dat antiquitas. Namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus: eoque ornamento acerrimi judicii P. Virgilius unicè est usus. *Olli* enim, et *Quianam*, et (1) *Mi*, et *Ponè*, pellucent et aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. Satis est vetus, *Quæso*: quid (2) necesse est dicere? *Oppidò*, quo sunt usi paulùm tempore nostro superiores, vereor ut jam non ferat quisquam. Certè *Antigerio*, cujus eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur. (3) *Ærumnas*, quid opus

(1) *Mi* pro *mihi*. l. 6. *Æn.* v. 104. *Pone* præpositio antiqua, pro *post*. *Pone nos recede*. Plaut. Sed apud Virgilium, hoc sensu non occurrit. *Ponè*, adverbium pro *retro*, non inusitatum.

(2) Quid necesse est eâ voce (*quæso*) uti? Nonne aliæ multæ suppetunt: *rogo*, *precor*, *obsecro*? Capper.

(3) A *labore* distat *ærumna*: undè hæc, *ægritudo laboriosa* definitur à Tullio l. 4. Tusc. n. 18. Vide etiam l. 2. de finibus n. 118. Sæpius hæc vox à Tullio adhibetur.

est? tanquam parum sit si dicatur labor. Horridum, *Reor :* tolerabile, *Autumo :* tragicum, *Prolem ducendam : Universam ejus prosapiam*, insulsum. Quid multa? totus propè mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsâ gratiùs nitent, quædam etiam necessariò interim sumuntur : *enuncupare, effari*, et multa alia etiam audientibus grata inseri possunt, sed ita demùm, si non appareat affectatio.

FINGERE, ut (1) primo libro dixi, Græcis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et affectibus non dubitaverunt nomina aptare; non aliâ libertate quàm quâ illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in jungendo aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur; nam memini (2) juvenis admodùm inter Pomponium et Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an, *Gradus eliminat*, apud Accium in Tragœdia dici oportuisset. At veteres ne *Expectorat* quidem

(1) Fabius l. 1. sic de fictis verbis (quem nos locum omisimus) : *Audendum tamen : namque, ut Cicero ait, etiam quæ primò dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minimè nobis concessa est ὀνομα ποιία. Quis enim ferat si quid simile illis meritò laudatis λίγξε βιὸς et σιζ' ὀφθαλμὸς fingere audeamus? Jam ne balare quidem aut hinnire fortiter diceremus, nisi judicio vetustatis niterentur.*

(2) Hæc constructio verborum non usitata.

timuerunt. Et sanè ejusdem notæ est, *Exanimat.*

1. *de Nat. Deor.* 95. At in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *Beatitas* et *beatitudo :* quæ dura quidem sentit esse, verumtamen usu putat posse molliri. Nec à verbis modò, sed à nominibus quoque derivata sunt quædam, ut à Cicerone (1) *Sullaturit,* et ab Asinio *Fimbriaturit* et *figulaturit.*

Multa ex Græco formata nova, at plurima à Sergio Flavio, quorum dura quædam admodùm videntur, ut *Ens* et *essentia :* quæ cur tantoperè aspernemur, nihil video, nisi quòd iniqui judices adversùs nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus.

Quædam tamen perdurant. Nam et quæ vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, et quædam in usu perquàm recentia : ut Messala primus *reatum, munerarium* Augustus primus dixerunt. *Piraticam* quoque ut musicam et fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores. *Favorem* et *urbanum*, Cicero nova credit. Nam et in Epistola ad Brutum : *Eum,* inquit, *amorem, et eum (ut hoc verbo utar) fa-*

(1) Ad Attic. lib. 9. ep. 12. *Syllaturit animus ejus et proscripturit.* Derivatio est à Sulla vel Sylla, qui cives Romanos proscripsit. *Turn.*

vorem in consilium advocabo. Et ad * Appium Pulchrum : *Te hominem non solùm sapientem, verum etiam (ut nunc loquuntur) urbanum.* (1) Idem putat à Terentio primùm dictum esse *obsequium.* Cæcilius ad Sisennam, *Albenti cœlo. Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse ; nam veteres pluraliter appellabant.

* *Lib.* 3. *ep.* 8. *Tullius habet* : ut nunc loquimur.

Audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam cùm sint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id est, quæ significata sunt primo sensu ; alia reperta, quæ ex his facta sunt : ut jam nobis ponere alia, quàm quæ illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit ; at derivare, flectere, conjungere, quod natis posteà concessum est, quando desiit licere ? Et si quid periculosius finxisse videmur, quibusdam remediis præmuniendum est : *Ut ita dicam, Si licet dicere, Quodammodo, Permitte mihi sic.* Quod idem etiam in iis quæ licentiùs translata erunt, proderit, quæ non tutò dici possunt. In quo non falli judicium nostrum, solicitudine ipsâ manifestum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipi-

Partit. 16.

(1) Nec tamen hoc verum est ; nam usurpatum fuerat *obsequium* à Plauto et Nævio ante Terentium, idcircoque Fabius adjecit, *putat. Turn.*

tur ita, (1) προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.

Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quæ per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cùm sunt infrà rei, de qua loquendum est, dignitatem : excepto, si obscœna nudis nominibus enuntientur. Quod * viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec sit vox ulla naturâ turpis; et, si qua est rei deformitas, aliâ quoque appellatione quâcunque ad intellectum eundem nihilominùs perveniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut jam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

* *Vide Cic. l. 9. ep. 22. ad famil.*

IV. Jam hinc igitur ad conjuncti sermonis rationem transeamus. Cujus ornatus in hæc duo prima dividitur, Quam concipiamus elocutionem, Quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an minuere; concitatè dicere, an moderatè; latè, an severè; abundanter, an pressè; asperè, an leniter; magnificè, an subtiliter; graviter, an urbanè : tum quo translationis genere, quibus figuris, qualibus

(1) Id est, præmunire hyperboleu, eique veniam deprecari, velut præveniendo castigationem et reprehensionem. Ex Arist. l. 3. Rhet.

sententiis, quo modo, quâ postremò collocatione, id quod intendimus, efficere possimus.

Cæterùm dicturus quibus ornetur oratio, priùs ea quæ sunt huic contraria laudi, attingam : nam prima virtus est, vitio carere. Igitur ante omnia, ne speremus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minusve est quàm decet. Non quia comi expolirique non debeat, (nam et hæc ornatûs pars est) sed quia vitium est ubique quod nimium est. Itaque vult esse auctoritatem et pondus in verbis : sententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim salvis, licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem putat. Delectant translata, superlata, ad nomen adjuncta, duplicata, et idem significantia, ab ipsa actione, atque ab imitatione rerum non abhorrentia. *Partit.* 19.

Sed quoniam vitia priùs demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit, quod * κακόφατον vocatur. * *Ut*, Dorica castra.

Deformitati proximum est humilitatis vitium, ταπείνωσιν vocant, quâ rei magnitudo vel dignitas minuitur : ut, *Saxea est verruca in summo montis vertice.* Cui naturâ contrarium, sed errore par est,

parvis dare excedentia modum nomina, nisi cùm ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidam, nequam dixeris hominem; nec deditum fortè meretrici, nefarium: quòd alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam hebes, sordida, jejuna, tristis, ingrata, * vilis oratio est. Quæ vitia facillimè fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, deinceps hilari, jucundo, accurato diversum est.

* Id est, neglecta: huic enim opponitur accurata oratio.

Vitanda et μείωσις, cùm sermoni quidem deest aliquid quo minus plenus sit: quanquam id obscuræ potiùs quàm inornatæ orationis vitium est. Sed hoc quoque cùm à prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id est, ejusdem verbi aut sermonis iteratio. Hæc enim, quanquam non magnoperè summis auctoribus vitata interim, vitium videri potest; in quod sæpè incidit etiam Cicero securus tam parvæ observationis, sicut hoc loco: *Non solùm igitur illud judicium judicii simile, judices, non fuit.*

Pro Cluent. 96.

Pejor hac ὁμοιολογία est, quæ nullâ varietatis gratiâ lævat tædium, atque est tota coloris unius, quæ maximè deprehenditur carens arte oratoriâ. Eaque et in sententiis, et figuris, et compositione

longâ, non animis solùm sed etiam auribus est ingratissima.

Vitanda μακρολογία, id est, longior quàm oporteat sermo, ut apud Livium : *Legati non impetratâ pace, retrò domum, unde venerant, abierunt.* Sed huic vicina periphrasis virtus habetur.

Est et πλεονασμὸς vitium, cùm supervacuis verbis oneratur oratio : *Ego meis oculis vidi.* Satis est enim, *vidi.* Emendavit hoc non inurbanè in Hircio Cicero, qui cum in Pansam declamans, filium à matre decem mensibus in utero latum esse dixisset : *Quid? aliæ*, inquit, *in penula solent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus, cujus exemplum priore loco posui, affirmationis gratiâ adhibetur :

Vocemque his auribus hausi. 4. Æn. 359.

At vitium erit, quoties otiosum fuerit, et supererit; (1) non cùm adjicietur.

Est etiam quæ (2) περιεργία vocatur, supervacua (ut sic dixerim) operositas, ut à diligenti curiosus, et à religione superstitio distat. Atque ut semel finiam, verbum omne quod neque intellectum

(1) Non erit vitium, cùm adjicitur ex industria.

(2) Περιεργία tam est in rebus quàm in verbis. Fit autem cùm nimiâ diligentiâ utimur. Indè enim vel addendo, vel detrahendo, aut nimiùm excolendo, aut sæpius mutando orationem vitiamus, et reddimus inornatam. *Turn.*

adjuvat, neque ornatum, vitiosum dici potest.

Κακόζηλον, id est mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam et tumida, et exilia, et prædulcia, et abundantia, et arcessita, et exultantia sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid est ultra virtutem, quoties ingenium judicio caret, et specie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam cætera cùm vitentur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam rerum vitia sunt, stultum, commune, contrarium, supervacuum: corrupta oratio in verbis maximè impropriis, redundantibus, comprehensione obscurâ, compositione fractâ, vocum similium aut ambiguarum puerili captatione consistit. Est autem omne κακόζηλον utique falsum; etiamsi non omne falsum κακόζηλον, ut cùm dicitur aliter quàm se natura habet, et quàm oportet, et quàm sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hâc parte et in alio à nobis opere pleniùs dictum est, et in hoc sæpe tractabitur, et adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde quæ sunt vitanda, similia virtutibus vitia, dicemus.

V. (1) Ornatum est quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus, in eo quod velis, (2) exprimendo, concipiendoque : tertius, qui hæc nitidiora faciat, quod propriè dixeris cultum.

Itaque ἐνάργειαν, cujus in præceptis narrationis feci mentionem, quia plus est evidentia, vel ut alii dicunt, repræsentatio quàm perspicuitas; et illud quidem patet, hæc se quodam modo ostendit : inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res de quibus loquimur, clarè, atque ut cerni videantur, enuntiare. Non enim satis efficit, neque ut debet plenè dominatur oratio, si usque ad aures volet, atque ea sibi judex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi; et oculis mentis ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiosè à quibusdam numerus augetur, sed maximè necessarias attingam.

Est igitur unum genus, quo tota rerum

(1) Oratio potest esse perspicua, et probabilis, id est nihil habere *plus minusve quàm decet*, ut ex Cicerone paulo antè definitur pag. 53. necedum esse ornata. Id quod duabus hisce virtutibus adjicitur, efficit ornatum.

(2) Fortè hic aliquid mendi subest : certè inversus ordo. Prius est enim rem concipere animo, quàm eam verbis exprimere.

imago quodam modo verbis depingitur :

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,

et cætera, quæ nobis illam pugilum congredientium faciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abest, ut cùm illa in Verrem legit, *Stetit soleatus Prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicâque talari, mulierculâ nixus in littore :* non solùm ipsum os intueri videatur, et locum, et habitum, sed quædam etiam ex iis quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat? Ego certè mihi cernere videor et vultum, et oculos, et deformes utriusque blanditias, et eorum qui aderant, tacitam adversationem, ac timidam verecundiam.

Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur efficere facies, ut est apud eundem (namque ad omnium ornandi virtutum exempla vel unus sufficit) in descriptione convivii luxuriosi : *Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim hesternâ potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus,*

redimitus coronis. *Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, et spinis cooperta piscium.* Quid plus videret qui intrasset?

Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim qui dicit expugnatam esse civitatem, complectitur omnia quæcunque talis fortuna recipit; sed in affectus minùs penetrat brevis hic velut nuntius. At si aperias hæc quæ verbo uno inclusa erant, apparebunt effusæ per domos ac templa flammæ, et ruentium tectorum fragor, et ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta: alii in extremo complexu suorum cohærentes, et infantium feminarumque ploratus, et malè usque in illum diem servati fato senes, tum illa profanorum sacrorumque direptio, efferentium prædas, repetentiumque discursus, et acti ante suum quisque prædonem catenati, et conata retinere infantem suum mater, et sicubi majus lucrum est, pugna inter victores. Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur eversio, minùs est tamen totum dicere, quàm omnia.

Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint verisimilia: et licebit etiam falsò adfingere quicquid fieri solet. Con-

tinget eàdem claritas etiam ex accidentibus :

3. Æn. 29. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.

Et,

7. Æn. 518. Trepidæ matres pressêre ad pectora natos.

Atque hujus summæ, judicio quidem meo, virtutis facillima est via. Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitæ est : ad se refert quisque quæ audit. Et id facillimè accipiunt animi, quod cognoscunt.

PRÆCLARE verò ad inferendam rebus lucem, repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ probationis gratiâ inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est hujus loci proprium.

2. Æn. 355. Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula.

Et,

4. Æn. 254. Misit, avi similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos humilis volat æquora juxta.

Quo in genere id est præcipuè custodiendum, ne id quod similitudinis gratiâ ascivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim, quod illustrandæ alteris rei gratiâ assumitur, ipsum esse cla-

rius eo quod illuminat. Quare sanè poetis quidem permittamus hujusmodi exempla:

Qualis ubi hibernam Lyciam, Xantique fluenta Deserit, aut Delon maternam invisit Apollo. 4. Æn. 143.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonstret.

Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam quo quæque longiùs petita est, hoc plus affert novitatis, atque inexpectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, et utilia quidem ad conciliandam fidem: *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri.* Et, *Ut medici abalienata morbis membra præcidunt; ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohæreant, amputandos.* Jam sublimius illud pro Archia: *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt, etc.* n. 19. Quod quidem genus à quibusdam declamatoriâ maximè licentiâ corruptum est. Nam et falsis utuntur: nec illa iis quibus tandem similia videri volunt, applicant. Quorum utrumque in iis est, quæ me juvene ubique cantari solebant. *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt.* Et, * Non habet hic usitatum sensum ista vox.

Generosioris arboris statim planta cum fructu est.

In omni autem parabola aut præcedit similitudo, et res sequitur : aut præcedit res, et similitudo sequitur. Sed interim libera et separata est : interim, quod longè optimum est, cum re cujus est imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit similitudo illa, cujus modò feci mentionem :

Inde lupi cen
Raptores atra in nebula.

v. 512. Sequitur in primo Georgicôn post longam de bellis civilibus atque externis conquestionem :

Ut cùm carceribus sese effudêre quadrigæ,
Addunt se in spatia, et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed hæc sunt sine antapodosi.

Redditio autem illa rem utramque quam comparat, velut subjicit oculis, et pariter ostendit. Cujus præclara apud Virgilium multa reperio exempla : sed oratoriis potiùs utendum est. Dicit Cicero
n. 29. pro Murena : *Ut aiunt in Græcis artificibus eos aulædos esse qui citharœdi fieri non potuerunt ; sic nos videmus, qui ora-*

tores evadere non potuerunt, eos ad juris studium devenire. Illud pro eodem, jam penè poetico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum accommodatius: *Nam ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur, sæpe improviso, nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa concitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari sæpe intelligas quo signo commota sit: sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur.* Sunt et illæ breves: *Vagique per sylvas ritu ferarum.* Et illud Ciceronis in Clodium: *Quo ex judicio velut incendio nudus effugit.* Quibus similia possunt quicunque etiam ex quotidiano sermone succurrere. n. 3

Huic subjacet virtus non solùm apertè ponendi rem ante oculos, sed circumcisè atque velociter. Ac meritò laudatur brevitas integra; sed ea minus præstat quoties nihil dicit nisi quod necesse est, βραχυλογίαν vocant, quæ reddetur inter schemata. Est verò pulcherrima, cum plura paucis complectimur, quale illud Sallustii est: *Mithridates corpore ingenti perinde armatus.* Hoc malè imitantes sequitur obscuritas.

Vicina prædictæ, sed amplior virtus est ἔμφασις, altiorem præbens intellec-

tum, quàm quem verba per se ipsâ declarant. Ejus duæ sunt species : altera, quæ plus significat quàm dicit; altera, quæ etiam id quod non dicit.

4. *Odyss.* 272. *etc.* Prior est et apud Homerum, cùm Menelaüs Graïos in equo sedisse dicit : nam verbo uno magnitudinem ejus ostendit.

2. *Æn.* 261. Et apud Virgilium :

Demissum lapsi per funem :

nam sic quoque altitudo demonstrata est.

5. *Æn.* 631. Idem Cyclopa cùm *jacuisse* dicit *per antrum immensum*, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est.

Sequens posita est in voce aut omnino suppressâ, aut etiam abscissâ. Supprimitur vox, ut fecit pro Ligario Cicero : *Quòd si in tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines. Intelligo quid loquar.* Tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse homines qui ad crudelitatem eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniam est figura, reddetur suo loco. *n.* 15.

Est in vulgaribus quoque verbis emphasis : *Virum esse oportet.* Et, *homo est ille.* Et, *vivendum est.* Adeò similis est arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiæ est, ea

de quibus dicat, clarè atque evidenter ostendere : sed sunt multi ac varii excolendæ orationis modi. Nam et ipsa illa ἀφέλεια simplex et inaffectata habet quemdam purum, qualis etiam in feminis amatur, ornatum. Et sunt quædam velut è tenui diligentia circa proprietatem significationemque munditiæ. Alia copiâ locuples, alia floribus læta : virium non unum genus. Nam quicquid in suo genere satis effectum est, valet.

VI. Sed vis oratoris omnis in augendo minuendoque consistit. Utrique parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus : reliqui similes erunt. Sunt autem positi in rebus, et verbis. Sed quæ sit rerum inventio ac ratio, tractavimus : nunc quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum.

CAPUT IV.

DE AMPLIFICATIONE.

Prima amplificandi ratio est in nomine. — Præcipua quatuor amplificationis genera. I. *Incrementum.* II. *Comparatio.* III. *Ratiocinatio.* IV. *Congeries.* — *Minuendi totidem modi sunt, quot augendi.*

PRIMA est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine, ut cùm eum qui sit cæsus, occisum; eum qui sit improbus, latronem: contraque eum qui pulsavit, attigisse; qui vulneravit, læsisse dicimus. Utriusque pariter
n. 38. exemplum est pro M. Cælio: *Si vidua liberè, proterva petulanter, dives effusè, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem; si quis hanc paulò liberiùs salutasset?* Nam et impudicam, meretricem vocavit; et eum cui longior cum illa fuerat usus, liberiùs salutasse.

Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus,
5. Verr. conferantur; ut Cicero ad Verrem: *Non*
n. 9. *enim furem, sed raptorem: non adulterum,*

sed expugnatorem pudicitiæ : non sacrilegum, sed hostem sacrorum, religionumque : non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum judicium adduximus. Illo enim modo ut sit multum, hoc etiam plus ut sit efficitur.

Quatuor tamen maximè generibus video constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie.

INCREMENTUM est potentissimum, cùm magna videntur etiam quæ inferiora sunt. Id autem uno gradu fit aut pluribus. Per id venitur non modò ad summum, sed interim quodam modo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum Ciceronis exemplum : *Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, propè parricidium necare : quid dicam in crucem tollere?* Nam et si tantùm *verberatus esset,* uno gradu increverat, ponendo etiam id esse facinus : quod erat inferius. Et si tantùm *occisus esset*, per plures gradus ascenderat. Cùm verò dixerit, *propè parricidium necare*, supra quod nihil est ; adjecit, *quid dicam in crucem tollere?* Ita cùm id quod maximum est, occupasset, necesse erat in eo quod ultra est, verba deficere,

7. *Verr.* 169.

Fit et aliter supra summum adjectio; ut apud Virgilium de Lauso :

7. Æn. 649. Quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summum est enim, *Quo pulchrior alter non fuit.* Huic deinde aliquid suprà positum est.

Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quàm maximum, sed quo nihil majus est. *Matrem tuam occidisti? Quid dicam amplius? matrem tuam occidisti.* Nam et hoc augendi genus est, tantùm aliquid efficere, ut non possit augeri.

Crescit oratio minùs apertè, sed nescio an hoc ipso efficaciùs, cùm citra distinctionem in contextu et cursu semper aliquid priore majus insequitur; ut de 2. Philip. 63. vomitu in Antonium Cicero : *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, Magister equitum.* Singula incrementum habent. Per se deforme, vel non in cœtu vomere : in cœtu etiam non populi : populi etiam non Romani : vel si nullum negotium ageret, vel si non publicum : vel si non magister equitum. Sed alius divideret hæc, et circa singulos gradus moraretur : hic in sublime etiam

currit, et ad summum pervenit non nixu, sed impetu.

II. VERUM ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita quæ fit per comparationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod est infrà, necesse est extollat id quod suprà positum est; ut idem, atque in eodem loco : *Si hoc tibi inter cœnam et in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret? In cœtu verò populi Romani.* Et in Catilinam : *Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.* 2. *Philip.* 63. 1. *Catil.* 17.

Interim proposito velut simili exemplo, efficiendum est, ut sit majus id quod à nobis exaggerandum est; ut idem pro Cluentio, cùm exposuisset Milesiam quandam à secundis hæredibus pro abortu pecuniam accepisse. *Quantò est,* inquit, *Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? Siquidem illa cùm suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.* n. 32.

Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile illi ex argumentis loco, quo majora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hìc amplificatio : sicut in Oppianico non id

agitur in illa comparatione, ut ille malè fecerit, sed ut pejùs. Est tamen quanquam diversarum rerum quædam vicinia.

Repetam igitur hìc quoque idem quo sum illic usus exemplum, sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratiâ non tota modò totis, sed etiam partes partibus comparari; sicut hoc loco: *An verò vir amplissimus P. Scipio pontifex maximus Tiberium Gracchum mediocriter labefactantem statum Reipublicæ privatus interfecit: Catilinam orbem terrarum cæde atque incendio vastare cupientem nos* Coss. *perferemus?* Hìc et Catilina Graccho, et status Reipublicæ orbi terrarum, et mediocris labefactatio cædi et incendiis et vastationi, et privatus Consulibus comparatur: quæ si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.

1. *Catil.* n. 3.

III. Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, videamus an satis proprio verbo significaverim. Nec sum in hoc solicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quòd hæc amplificatio alibi posita est, alibi valet: ut aliud crescat, aliud augetur; inde ad id quod extolli volumus, ratio deducitur. Objecturus Antonio Cicero merum et vomitum: *Tu*, inquit,

2. *Philip.* 63.

istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. Quid fauces et latera ad ebrietatem? Minimè sunt otiosa. Nam respicientes ad hæc, possumus æstimare quantùm ille vini in Hippiæ nuptiis exhauserit, quod ferre et coquere non posset illâ gladiatoriâ corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis.

Sic ex insequentibus amplificatio ducitur. Siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed necessitatem, ubi minimè deceret, vomendi: et cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usque in posterum diem redundaret.

Idem hoc præstant qui antecesserunt. Nam cùm Æolus à Junone rogatus,

> Cavum conversa cuspide montem
> Impulit in latus, ac venti velut agmine facto,
> Quà data porta, ruunt:

1. *Æn.* 85.

apparet, quanta sit futura tempestas.

Quid? cùm res atrocissimas quasque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consultò, quo graviora videantur quæ secutura sunt: ut à Cicerone factum est, cùm illa diceret: *Levia sunt hæc in* 7. *Verr.* 116.

hoc reo crimina. Metum virgarum Navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit : humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit : usitatum est. Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes, quantum illud esset quod inferebatur, cui comparata hæc, humana viderentur, atque usitata?

Sic quoque solet ex alio aliud augeri, ut cùm Annibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis. Et fortitudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo sit major C. Cæsaris gloria.

Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non ejus rei gratiâ dictum videtur, amplificationis genus. Non putant indignum Trojani principes, Graios Trojanosque propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere. Quænam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit : non aliquis juvenis, aut unus è vulgo : sed senes, et prudentissimi, et Priamo assidentes. Verum et ipse rex decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrymarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat : et audit hæc, et eam filiam appellans, juxta se locat, et

Lib. 3. Il. 146. etc.

excusat etiam, atque sibi esse malorum causam negat.

Quin ex instrumento quoque, heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Ajacis, et hasta Pelias Achillis. Qua virtute egregiè est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus *Lib. 7. Il. 219. Lib. 16. Il. 240.*

Trunca manum pinus regit? *3. Æn. 659.*

Quid cùm vix loricam duo multiplicem connixi humeris ferrent: quantus Demoleos, qui indutus eam

Cursu palantes Troas agebat? *5. Æn. 265.*

Quid M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo: *Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres.* Conchyliata peristromata, et Cn. Pompeii, et in cellis servorum, nihil potest dici ultrà: et necesse est tamen ultrà infinito plus in domino cogitare. *2. Philip. 67.*

Est hoc simile illi quod ἔμφασις dicitur: sed illa ex verbo, hoc ex re conjecturam facit: tantoque plus valet, quantò res ipsa verbis est firmior.

IV. POTEST adscribi amplificationi congeries quoque verborum ac senten-

tiarum idem significantium. Nam etiamsi non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam allevantur. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Simile est hoc figuræ quam συναθροισμὸν vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hîc unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet verbis omnibus altiùs atque altiùs insurgentibus: *Aderat janitor carceris, carnifex Prætoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius.*

Pro Lig. n. 9.

7. Verr. 117.

Eadem fere est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendentibus gradus. Ideoque uno ero exemplo contentus ejus loci quo Cicero de oratione Rulli hæc dicit: *Pauci tamen, qui proximi adsisterant, nescio quid illum de lege Agraria voluisse dicere suspicabantur.* Quod si ad (1) intellectum referas, minutio est: si ad obscuritatem, incrementum.

2. Agr. 13.

Scio posse videri quibusdam speciem

(1) Si Tullius probare voluit non intellectum esse Rullum, minutio est; si obscuritatem orationis exaggerare voluit, incrementum est.

amplificationis hyperbolen quoque : nam et hæc in utramque partem valet. Sed quia (1) excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuò subjungerem, nisi esset à cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non propriis, sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio jam penè publico : nec omittamus * eum quem plerique præcipuum ac penè solum putant orationis ornatum.

*Nempe qui consistit in sententiis.

CAPUT V.

DE SENTENTIIS.

I. *Quot sunt genera sententiarum. Sententia, seu γνώμη. — Enthymema, et Epiphonema. — Νόημα. — Clausula.* II. *Alii sententias solas sectantur. — Alii eas omnino damnant. — Neutri rectè sentiunt.*

I. SENTENTIAM veteres quod animo sensissent vocaverunt. Id cùm est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam et juraturi ex animi nostri sententia, et gratulantes ex sententia dicimus. Non

(1) Hyperbole ultra verum et rei naturam excedit : et in hoc differt ab amplificatione.

rarò tamen et sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent : nam sensus, corporis videbantur. Sed consuetudo jam tenuit, ut mente concepta, sensus vocaremus : lumina autem, præcipueque in clausulis posita, sententias. Quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi et de generibus earum, et de usu arbitror pauca dicenda.

Antiquissimæ sunt, quæ propriè, quamvis omnibus idem sit nomen, sententiæ vocantur, quas Græci γνώμας appellant. Utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quòd similes sunt consiliis aut decretis. Est autem hæc vox universalis, quæ etiam citra complexum causæ possit esse laudabilis. Interim ad rem tantùm relata : ut, *Nihil est tam populare quàm bonitas.* Interim ad personam : quale est Afri Domitii : *Princeps qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.*

Pro Lig. 37.

Observant esse eam aliquando simplicem, ut eam quam suprà dixi; aliquando ratione subjecta : * *Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, tamen quia plus potest, facere videtur.* Nonnunquam duplicem : * *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Illud notabile ex diversis : *Mors misera non est,*

**Salust. in Jugurth. in orat. Micip. ad Jug.*

* *Terent. Andr. Act.* 1. *Sc.* 1. *v.* 42.

aditus ad mortem miser est. Ac rectæ quidem sunt tales : *Tam deest avaro quod habet, quàm quod non habet.* P. Syrus.

Sed majorem vim accipiunt commutatione figuræ : ut,

Usque adeone mori miserum est? 12. En. 645.

Acrius enim hoc, quàm per se, *Mors misera non est.* Et translatione à communi ad proprium. Nam cùm sit rectum, *Nocere facile est, prodesse difficile;* vehementiùs apud Ovidium Medea dicit :

Servare potui, perdere an possim rogas? Pro Lig. 33.

Vertit ad personam Cicero : *Nihil habet, Cæsar, nec fortuna tua majus, quàm ut possis : nec natura melius, quàm ut velis servare quàm plurimos.* Ita quæ erant rerum propria, fecit hominis.

In hoc genere custodiendum est, et id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palam falsæ.... et ne passim et à quocunque dicantur. Magis enim decent eos in quibus est (1) auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, et quodammodo præcipiat?

(1) Vide egregium exemplar sententiarum apud Livium, 22-39.

ENTHYMĒMA quoque est omne quod mente concipimus : propriè tamen dicitur quæ est sententia ex contrariis, propterea quòd eminere videtur inter cætera : ut, (1) Homerus poeta, Urbs Roma. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum : *Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio :* Non (2) quia sit ratio dissimilis, sed quia jam per alia, ut id injustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema, rei narratæ vel probatæ summa acclamatio :

Pro Lig. 10.

1. *Æn.* 37. Tantæ molis erat Romanam condere gentem !

Pro Mil. 9. *Facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter maluit.*

EST et quod appellatur à novis *νόημα*,

(1) Sententia ex contrariis propriè dicitur *Enthymema*, propterea quòd eminere videtur inter cætera Enthymematum genera : ut per Poëtam, Homerus ; per Urbem, Roma intelligitur : quia inter Poëtas Homerus, inter Urbes Roma eminet. Hic locus desumptus est ex Topicis Tullii, n. 55.

(2) Hæc sententia, quæ est ex contrariis, non adhibetur ad probationem, nec est nova ratio, et dissimilis earum quas antea attulerat Cicero ; sed ad ornatum subjicitur, postquam Cicero aliis argumentis probavit hanc Tuberonis accusationem esse injustam.

qua voce omnis intellectus accipi potest. Sed hoc nomine donarunt ea quæ non dicunt, verùm intelligi volunt; ut in eum quem sæpius à Indo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quòd ei pollicem dormienti recidisset: (1) *Eras dignus ut haberes integram manum.* Sic enim auditur: *Ut depugnares.*

Vocatur aliquid et clausula, quæ si est quod conclusionem dicimus, et rectè, et quibusdam in partibus necessaria est: *Quare priùs de facto vestro fateamini necesse est, quàm Ligarii culpam ullam reprehendatis.* Sed nunc illud volunt, ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac propè nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, et extra rem petiti. Neque enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quàm necesse est multæ sint clausulæ. *Pro Lig. n. 2.*

Facit quasdam sententias sola gemina-

(1) Nonnulli erant in lanistarum familia tanquam servi, ut vel inviti cogerentur pugnare. Hic igitur sæpius redemptus fuerat à sorore. Cùm tamen pugnandi miro teneretur studio, iterum locabat operam suam lanistæ. Soror igitur pollicem illi abscidit, ne posset ampliùs dimicare gladiari. *Turn.* Sic T. Pomp. Atticus gloriabatur (ut refert Corn. Nepos) *se cum matre, quam extulit annorum XC, cùm esset LXVII, nunquam in gratiam rediisse:* quo significabat nunquam sibi cum ea dissidium fuisse.

tio; qualis est Senecæ in eo scripto quod Nero ad Senatum misit occisâ matre, cùm se periclitatum videri vellet: *Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, cùm ex contrariis valet: *Habeo quem fugiam, quem sequar non habeo.*

*Ad Att. l. 8. ep. 7. de Pompeio et Cæsare.

Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quæ excussæ risum habent, inventæ facie ingenii blandiuntur. De eo qui naufragus, et antè agrorum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspendisse: *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic simile in illo, cui pater sua membra laceranti, venenum dedit: *Qui hæc edit, debet hoc bibere.* Et in luxuriosum, qui (1) ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur: *Necte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris. Sume venenum, decet luxuriosum bibendo mori.* Finis non erit, si singulas corruptorum prosequar formas. Illud potiùs, quod est magis necessarium.

II. Duæ sunt diversæ opiniones: aliorum sententias solas penè spectantium; aliorum, omnino damnantium: quorum mihi neutrum admodum placet.

Densitas earum obstat invicem, ut

(1) Ἀποκαρτέρησις est ex proposito mortis electio per inediam et famem. *Turn.* Ἀποκαρτερεῖν, obdurescere. Item consumi; laqueo, aut inedia, aut veneno sibi mortem consciscere.

in satis omnibus fructibusque arborum, nihil ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret. Nec pictura in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices, etiam cùm plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distingunt, ne umbræ in corpora cadant.

Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia: ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta ferè oratio, et è singulis non membris, sed frustis collata, structurâ caret; cùm illa rotunda et undique circumcisa insistere invicem nequeant.

Præter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clarus, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro ut affert lumen clavus (1) purpuræ loco insertus; ita certè nemrinem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare licèt hæc enitere, et aliquatenus extare videantur, tamen lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris; quæ ne apparent quidem ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera

(1) *Clavi*, dicebantur in tunicis Senatorum purpurei quidam nodi, capitis clavorum instar, qui suo loco inserti, tunicam exornabant.

ipsa desinunt cerni : et quæ crebris parvisque conatibus se attollunt, inæqualia tantùm, et velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, et planorum gratiam perdunt.

Hoc quoque accidit, quod solas captanti sententias, multas necesse est dicere leves, frigidas, ineptas : non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas et divisionem pro sententia poni, et argumentum, si tantùm in clausulæ calce pronuntietur. *Occidisti uxorem ipse adulter : non ferrem te etiamsi repudiasses.* Divisio est. *Vis scire venenum esse amatorium ? viveret homo, nisi illud bibisset.* Argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias.

Hinc quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes nisi planum, et humile, et sine conatu. Ita dum timent ne aliquando cadant, semper jacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? non causæ prodest ? non judicem movet ? non dicentem commendat ?

At est quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem ? Nam si ad illam extre-

mam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo potest Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchisque mutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit.

Ego verò hæc lumina orationis; velut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cætera membra suum officium perdant. Et si necesse sit veterem illum horrorem dicendi malim, quàm istam novam licentiam. Sed patet media quædam via: sicut in cultu victuque accessit aliquis citra reprehensionem nitor, quem sicut possumus adjicianus virtutibus. Prius tamen sit vitiis carere: ne, dum volumus meliores esse veteribus, simus tantùm dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam esse dixeram, partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere præcepta et Grammatici solent. Sed à me, cùm de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis gravior videbatur locus, et majori operi servandus.

CAPUT VI.

DE TROPIS.

Tropi duplicis sunt generis. I. *Alii significationis gratiâ assumuntur. Metaphora. Synecdoche. Metonymia. Antonomasia. Onomatopoiia. Catachresis.* II. *Alii decoris gratiâ. Epitheton. Allegoria. Ænigma. Ironia. Periphrasis. Hyperbaton. Hyperbole.*

*De Tropis, *vide* Cicer. lib. 3. de Oratore, n. 155-170.*

TROPUS * est verbi vel sermonis à propria significatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis et Grammaticis inter ipsos, et Philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subjiciatur. Nos omissis, quæ nihil ad instituendum oratorem pertinent, cavillationibus, necessarios maximè atque in usum receptos exequemur: hoc modò in his annotasse contenti, quosdam gratiâ significationis, quosdam decoris assumi, et esse alios in verbis propriis, alios in translatis; vertique formas non verborum modò, sed et sensuum, et compositionis. Quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quàm in quibus verbum

pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in iisdem ferè qui significandi gratiâ adhibentur, esse et ornatum : sed non idem accidet contrà ; eruntque quidam tantùm ad speciem accommodati.

I. Incipiamus igitur ab eo qui cùm frequentissimus est, tum longè pulcherrimus : translationem dico, quæ Metaphora Græce vocatur. Quæ quidem cùm ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes eâ frequenter utantur : tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim vulgaris esse, nec humilis, nec insuavis, rectè modò adscita sit, potest. Copiam quoque sermonis auget permutando, aut mutuando quod non habet : quodque difficillimum est, præstat ne ulli rei nomen deesse videatur.

Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco in quo proprium est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus aut quia necesse est, aut quia significantius, aut (ut dixi) quia decentius. Ubi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit. Necessitate rustici dicunt *Gemmam* in vitibus : quid enim dicerent aliud ? et *Sitire segetes*, et *Fructus labo-*

rare. Necessitate nos, *Durum hominem* aut *asperum.* Non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen. Jam *Incensum ira:* et *Inflammatum cupiditate:* et *Lapsum errore,* significandi gratiâ. Nihil enim horum suis verbis, quàm his accersitis, magis proprium erat. Illa ad ornatum, *Lumen orationis:* et, *Generis claritatem:* et, *Concionum procellas:* et, *Eloquentiæ flumina*: ut Cicero pro Milone, *Clodium fontem gloriæ ejus* vocat: et alio loco, *Segetem ac materiam.*

In totum autem metaphora brevior est quàm similitudo: eoque distat, quòd illa comparatur rei quam volumus exprimere; hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cùm dico fecisse quid hominem ut leonem: Translatio, cùm dico de homine, leo est.

Hujus vis omnis quadruplex maximè videtur. Cùm in rebus animalibus aliud pro alio ponitur: ut de agitatore:

Lib. 37. *n.* 54. Gubernator magna contorsit equum vi.

et ut Livius Scipionem à Catone *adlatrari* solitum refert. Inanima pro aliis generis ejusdem sumuntur: ut,

6. *Æn.* 2. Classique immittit habenas.

Aut pro rebus animalibus inanima:

Ferro an fato virtus Argivûm occidit,

Aut contrà :

(1) Sedet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

Præcipueque ex his oritur mira sublimitas, quæ (2) audaciæ proxima, periculo translationis attollitur, cùm rebus sensu carentibus actum quendam et animos damus ; qualis est :

Pontem indignatus Araxes. 8. Æn. 728.

Et illa Ciceronis : *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat ? cujus latus ille mucro petebat ? qui sensus erat armorum tuorum ?* Pro Lig. n. 9. Duplicatur interim hæc virtus apud Virgilium :

Ferrumque armare veneno. 9. Æn. 773.

Nam et veneno armare, et ferrum armare, translatio est.

Ut modicus autem atque opportunus ejus usus illustrat orationem : ita frequens et obscurat, et tædio complet ; continuus verò in allegoriam et ænigmata exit. Sunt quædam etiam humiles translatio-

(1) Lib. 2. Æn. v. 307. legitur *stupet*. Non video ubi hic res animata sumatur pro inanimâ : nisi fortè, quia *vertex*, quæ pars est summa capitis, sumitur pro montis cacumine.

(2) Alii legunt : *quæ audaci et proximè periculum translatione attolluntur*. Longè præferenda hæc lectio. Quem enim sensum efficient hæ voces *ex his*, nisi referantur ad sequentes, *quæ attolluntur ?*

nes : ut id de quo modò dixi : *Saxea est verruca.* Et sordidæ. Non enim si Cicero rectè *Sentinam Reipublicæ* dixit, fœditatem hominum significans : idcirco probem illud quoque veteris oratoris : *Persecuisti Reipublicæ vomicas.* Optimèque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio : qualis est, *Stercus curiæ Glauciam.* Ne nimio major, aut, quod sæpius accidit, minor : ne dissimilis. Quorum exempla nimiùm frequenter deprehendet, qui scierit hæc vitia esse. Sed et copia quoque modum egressa vitiosa est, præcipuè in eadem specie. Sunt et duræ, id est à longinqua similitudine ductæ : ut,

3. *de Orat.* 163 *et* 164.

Hor. l. 4. Od. 13.

Capitis nives.

Et,

Hor. l. 2. *Sat.* 5. *v.* 4.

Jupiter hybernas cana nive conspuit Alpes.

In illo verò plurimum erroris, quòd ea quæ poetis (qui et omnia ad voluptatem referunt, et plurima vertere etiam ipsa metri necessitate coguntur) permissa sunt, convenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo nec *Pastorem populi* auctore Homero dixerim : nec *Volucres* * *pennis remigare*, licèt Virgilius in apibus ac Dædalo speciosissimè sit usus. Metaphora enim aut vacantem occupare

2. *Il.* 85. *etc.*

* Legendum videtur : *Nec volucres per aëra*

locum debet, aut si in alienum venit, plus valere eo quod expellit.

narc. nec pennis remigare. Ex Virg. Georg. 4. 58. et Æn. 6. 19.

Quod aliquanto penè jam magis de Synecdoche dicam. Nam translatio permovendis animis plerumque et signandis rebus, ac sub oculos subjiciendis reperta est: Hæc variare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus; parte totum; specie genus; præcedentibus sequentia; vel contrà: omnia liberiora poetis, quàm oratoribus. Nam prosa, ut mucronem pro gladio, et tectum pro domo recipiet: ita non puppim pro navi, nec abietem pro tabellis. Et rursus ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem.

Maximè autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam et Livius sæpe sic dicit: *Romanus prælio victor;* cùm Romanos vicisse significat. Et contrà Cicero ad Brutum: *Populo*, inquit, *imposuimus, et oratores visi sumus:* cùm de se tantùm loqueretur. Quod genus non orationes modò ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit.

Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quæ est nominis pro nomine positio. Cujus vis est, pro eo quod dicitur, causam propter quam dicitur, ponere. Hæc inventa ab inventore, et subjecta ab obtinentibus significat: ut,

1. *Æn.* 181. Cererem corruptam undis.

Et,

Hor. Art. poet. 63. Receptus
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.

Quod fit retrò duriùs.

Refert autem in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut Vulcanum pro igne vulgò audivimus : et, *Vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo : ita Liberum et Cererem pro vino et pane licentius, quàm ut fori severitas ferat : sicut ex eo quod continet, id quod continetur, usus recipit : ut benè moratas urbes, et Poculum epotum, et Seculum felix. At id quod contrà est, rarò audeat quis, nisi poeta :

2. *Æn.* 311. Jam proximus ardet
Ucalegon.

Nisi fortè hoc potiùs est à possessore, quod possidetur : ut, Hominem devorari, cujus patrimonium consumitur.

Illud quoque et poetis et oratoribus frequens, quo eum qui efficit, ex eo quod efficitur, ostendimus. Nam et carminum auctores,

Hor. l. 1. *Od.* 4. Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres.

Et,

6. *Æn.* 275. Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus.

Et orator Præcipitem iram, Hilarem adolescentiam, Segne otium dicet.

Ἀντωνομασία, quæ aliquid pro nomine ponit, poetis utroque modo frequentissima, et per Epitheton, quia detracto eo cui apponitur, valet pro nomine; Tydides, Pelides: et ex his quæ in quoque sunt præcipua:

Divûm pater atque hominum rex. 1. Æn. 69. etc.

Et ex factis, quibus persona signatur:

Thalamo quæ fixa reliquit Impius. 4. Æn. 495.

Oratoribus etiamsi rarus ejus rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut Tydiden et Peliden non dixerint, ita Eversorem Carthaginis et Numantiæ pro Scipione, et Romanæ eloquentiæ principem pro Cicerone posuisse non dubitent. Cicero ipse certè usus est hac libertate: *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: et, si peccas, te regere possum.* Pro Mur. 60. Neutrum enim nomen positum est, et utrumque intelligitur.

Ὀνοματοποιΐα quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *Mugitus* et *Sibilus* et *Murmur* inde venerunt. Deinde tanquam consummata sint

omnia, nihil generare audemus ipsi, cùm multa quotidiè ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ παραγώμενα vocant, quæ ex vocibus in usum receptis quocunque modo declinantur, nobis permittimus : qualia sunt *Sullaturit*, et *Proscripturit*. Atque *Laureati* postes, pro illo, Lauro coronati, ex eadem fictione sunt.

Suprà p. 50.

Eo magis necessaria καλάχρησις, quam rectè dicimus abusionem, quæ non habentibus nomen suum accommodat quod in proximo est. Sic,

Vide p. 35.

Equum divina Palladis arte
Ædificant.

2. Æn. 15.

Et apud Tragicos, *Et jam leo pariet;* at pater est. Mille sunt hæc. Et *Acetabula*, quicquid habet : et *Pyxides*, cujuscunque materiæ sunt : et *Parricida*, matris quoque aut fratris interfector. Discernendumque est hoc totum à translatione genus : quòd abusio est, ubi nomen defuit ; translatio, ubi aliud fuit.

II. Cætera jam non significandi gratiâ, sed ad ornandam modò, non augendam orationem assumuntur.

Ornat enim ἐπίθετον, quod rectè dicimus Appositum : à nonnullis Sequens dicitur. Eo poetæ et frequentiùs et liberiùs utuntur. Namque illis satis est, convenire verbo cui apponitur : itaque et

Dentes albi, et *Humida vina* in his non reprehenduntur. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, si sine illo quod dicitur minus est; qualia sunt: *O scelus abominandum! O deformem libidinem!* Exornatur autem res tota maximè translationibus, *Cupiditas effrenata*. Et, *Insanæ substructiones*. Et solet fieri aliis adjunctis Epitheton tropis, ut apud Virgilium, *Turpis egestas*, et *Tristis senectus*. 7. Æn. 667. 3. Georg. 364. 1. Cat. 25. Pro Mil. 85. 6. Æn. 276. 3. Georg. 67.

Verumtamen talis est ratio hujusce virtutis, ut sine appositis nuda sit et velut incompta oratio. Ne oneretur tamen multis. Nam fit longa et impedita, ut in quæstionibus eam judices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoque: in quo et numerus est duplex, nec duplum virium. Quanquam non singula modò, sed etiam plura verba apponi solent: ut,

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo,
Cura Deûm, bis Pergameis erepte ruinis. 3. Æn. 475.

Sed hoc quoque modo duo verba uni apposita, ne versum quidem decuerint.

Sunt autem quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. Necesse est enim semper, ut id quod est appositum, si à proprio diviseris, per se signifi-

cet, et faciat Antonomasiam. Nam si dicas, Ille qui Numantiam et Carthaginem evertit, Antonomasia est : si adjeceris Scipio, Appositum. Non potest ergo non esse junctum.

Ἀλληγορία, quam Inversionem interpretamur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium.

Prius, ut :

Hor. l. 1. Od. 14.

O navis, referent in mare te novi
Fluctus. O quid agis? fortiter occupa portum.

Totusque ille Horatii locus, quo navim, pro Republica : fluctuum tempestates, pro bellis civilibus : portum pro pace atque concordia dicit.

Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed rarò totius : plerumque apertis permista est. Tota apud Ciceronem talis est : *Hoc miror enim, querorque quenquam hominem ita pessundare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.* Illud commistum frequentissimum : *Equidem cæteras tempestates et procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adjecisset *Duntaxat fluctibus concionum*, esset allegoria : nunc eam miscuit. Quo in genere et species ex arcessitis verbis venit, et intellectus ex propriis.

Pro Mil. n. 5.

Illud verò longè speciosissimum genus orationis, in quo trium permista est gratia, similitudinis, allegoriæ, et translationis, *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes,* * *fluctus, quantas perturbationes, et quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe* * *et perturbat omnia, et totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris.*

Pro Mur. 35.

* *Apud Tullium legitur,* agitationes fluctuum.

* *Vacat conjunctio* et, *nec legitur apud Tullium.*

Nam id quoque in primis est custodiendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc desinas. Multi enim cùm initium à tempestate sumpserunt, incendio aut ruinâ faciunt : quæ est inconsequentia rerum fœdissima.

Cæterùm allegoria parvis quoque ingeniis, et quotidiano sermoni frequentissimè servit. Nam illa in agendis causis jam detrita, *Pedem conferre*, et, *Jugulum petere*, et, *Sanguinem mittere*, inde sunt : nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas et commutatio, et magis inopinata delectant. Ideoque jam in his amisimus modum, et gratiam rei nimiâ captatione consumpsimus.

Est in (1) exemplis allegoria, si non

(1) Sensus est : Exempla plerumque in allegoriam in-

ratione prædicta ponantur. Nam ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Græci omnes utuntur : ita plurima similia dici possunt.

Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur : vitium meo quidem judicio, si quidem dicere dilucidè virtus, quo tamen et poetæ utuntur.

3. *Eclog.* 104. Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.

Et oratores nonnunquam : ut (1) Cœlius Quadrantariam Clytemnestram.

In eo verò genere qua contraria ostenduntur, ironia est : Illusionem vocant : quæ aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nam si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem.

Pluribus autem verbis cùm id quod uno aut paucioribus certè dici potest, explicatur, περίφρασιν vocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit ; ut

cidere, si ita constricta ponantur, ut ratio historiæ non exprimatur. Ut Lacedæmonii Philippo responderunt bellum minitanti : *Dionysium esse Corinthi :* quo significabant fortunæ vicissitudinem et mutationem. Dionysius enim Siculorum tyrannus, regno expulsus, Corinthi Musicam et Literas docuit. *Turn.*

(1) Alii legunt, *Cæcilius.* Per *Clytemnestram quadrantariam* allegoricè intelligitur mulier adultera. Nam quadrans pretium olim erat libidinis, quod meretrici dabatur. Clytemnestram autem Agamemnonis uxorem ab adultero Ægystho vitiatam esse nemo nescit. *Turn.*

Sallustius, *ad requisita naturæ*. Interim ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus, ut :

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris Incipit, et dono Divûm gratissima serpit. 1. *Æn.* 268.

Et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. Quicquid enim significari breviùs potest, et cum ornatu latiùs ostenditur, περίφρασις est : cui nomen Latinè datum est non sanè orationis aptum virtuti, circumlocutio. Verùm hæc ut cùm decorem habet, περίφρασις, ita cùm in vitium incidit, περισσολογία dicitur. Obstat enim quicquid non adjuvat.

Ὑπέρβατον quoque, id est verbi transgressionem, quam frequenter ratio * comparationis et decor poscit, non immeritò inter virtutes habemus. Fit enim frequentissimè aspera, et dura, et dissoluta, et hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, et ut quodque oritur, ita proximis, etiamsi vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam, et præsumenda, atque ut in structuris lapidum impolitiorum, loco quo convenit quidque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis jungant, sed utendum his qualia sunt, eligendæque sedes. Nec aliud

* Nonnulli legunt, *Compositionis* : quod huic loco magis convenit.

potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio.

Verùm id cùm duobus verbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, reversio quædam : qualia sunt vulgò *Mecum*, *Secum* : apud oratores et historicos, *Quibus de rebus*. At cùm decoris gratiâ distrahitur longiùs verbum, propriè hyperbati tenet nomen : ut, *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes*. Nam *In duas partes divisam esse*, rectum erat, sed durum et incomptum... Poetæ quidem etiam verborum divisionem faciunt, et transgressionem :

Pro Cluent. n. 1.

5. *Georg.* 381. Hyperboreo septem subjecta trioni :

quod oratio nequaquam recipiet.

HYPERBOLEN audacioris ornatûs summo loco posui. Est hæc ementiens superjectio. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus : *Vomens frustis esculentis gremium suum et totum tribunal implevit*,

2. *Philip.* 63.

2. *Æn.* 166. Geminique minantur
In cœlum scopuli.

Aut res per similitudinem attollimus ;

8. *Æn.* 691. Credas innare revulsas
Cycladas,

Aut per comparationem, ut :

Fulminis ocyor alis. 9. Æn. 31

Aut signis quasi quibusdam :

Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas. 7. Æn. 808.

Vel translatione, ut ipsum illud *volaret*.

Crescit interim hyperbole, aliâ insuper additâ ; ut Cicero in Antonium dicit : *Quæ Charybdis tam vorax ? Charybdim dico ? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse.* 2. Philip. 67.

Exquisitam verò figuram hujus rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro quem inscripsit ὕμνους. Is namque Herculis impetum adversùs Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse : ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem : *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos) sed novum quoddam monstrum ex vetere illa immanitate, quæ in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdim tam infestam, neque Scyllam* 7. Verr. 144.

navibus, quàm istum in eodem freto fuisse arbitror.

Nec pauciora sunt genera minuendi.

Vix ossibus hærent.

Et quod Cicero * in quodam joculari libello :

2. *Eclog.* 102. * Varro *fundum* appellatum esse censuit à *funda :* Itaque Cicero jocatur.

Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda:
Ni tamen exciderit, quà cava funda patet.

Sed hujus quoque rei servetur mensura quædam. Quamvis enim est omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum : nec alia magis via in κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cùm præsertim minimè sint ignota et obscura. Monere satis est, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit hæc res frequentissimè ad risum : qui si captatus est, urbanitatis; sin aliter, stultitiæ nomen assequitur.

Est autem in usu vulgò quoque, et inter ineruditos, et apud rusticos, videlicet quòd naturâ est omnibus augendi res vel minuendi cupiditas insita, nec quisquam vero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est hyperbole virtus, cùm res ipsa de qua

loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum est, non potest : meliusque ultrà quàm citrà stat oratio. Sed de hac satis, quia eundem locum plenius, in eo libro quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractavimus.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA
LIBER IX.

CAPUT I.

DE FIGURIS.

I. *Quo differant figuræ à Tropis.* II. *Quid sit figura. Figuras esse vel sententiarum, vel verborum.* III. *Figuras sententiarum valere et ad probandum, et ad movendos affectus.*

I. Cum sit proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ schemata Græcè vocantur, locus, ipsâ rei naturâ conjunctus superiori. Nam plerique has, tropos esse existimaverunt: quia sive ex hoc duxerint nomen, quòd

sint formati quodammodo; sive ex eo quòd vertant orationem, unde et motus dicuntur : fatendum erit esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem. Nam et vim rebus adjiciunt, et gratiam præstant. Nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant... Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est igitur Tropus, sermo à naturali et principali significatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratiâ : vel (ut plerique Grammatici finiunt) dictio ab eo loco, in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est. Figura (sicut nomine ipso patet) est conformatio quædam orationis remota à communi, et primùm se offerente ratione. Quare in tropis ponuntur verba alia pro aliis... Horum nihil in figuras cadit. Nam et propriis verbis, et ordine collocatis fieri figura potest.

II. Est autem non mediocris inter auctores dissensio, et quæ vis nominis ejus, et quot genera, et quàm multæ sunt species. Quare primùm intuendum est, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur : Uno, qualiscunque forma sententiæ, sicut in corporibus, quibus quoquo modo sint composita, utique habitus est aliquis. Altero,

quod proprie schema dicitur, in sensu vel sermone aliqua à vulgari et simplici specie cum ratione mutatio : sicut nos sedemus, incumbimus, respicimus. Itaque cùm in eosdem casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuò quis aut certè nimiùm frequenter incurrit, præcipere solemus variandas figuras esse vitandæ similitudinis gratiâ. In quo ita loquimur, tanquam omnis sermo habeat figuram. Itemque eâdem figurâ dicimus cursitare, quâ lectitare, id est eâdem oratione declinari. Quare illo intellectu priore et communi nihil non figuratum est.

Sed si habitus quidam, et quasi gestus sic appellandi sunt, id demum hoc loco accipi schema oportebit, quod sit in simplici ac in promptu posito dicendi modo poeticè vel oratoriè mutatum. Sic enim verum erit aliam esse orationem ἀσχηματίστον, id est carentem figuris, quod vitium non inter minima est : aliam ἐσχηματισμένην, id est figuratam. Ergo figura sit arte aliquâ novata forma dicendi.

Duæ * sunt ejus partes : διανοίας, id est sententiarum : et λέξεως, id est verborum. Quare sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, et in verbis.

* *De figuris sententiarum et verborum, vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 201-208.*

III. Ut verò naturâ prius est concipere animo res, quàm enuntiare, ita de iis figuris antè loquendum est, quæ ad mentem pertinent : quarum quidem utilitas tum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clarissimè elucet. Nam etsi minimè videtur pertinere ad probationem, quâ figurâ quicque dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, et in animos judicum quà non observatur, irrepit. Namque ut in armorum certamine et adversos ictus, et rectas ac simplices manus tum videre, tum etiam cavere ac propulsare facile est : aversæ tectæque minùs sunt observabiles; et aliud ostendisse quàm petas, artis est; sic oratio quæ astu caret, pondere, mole, et impulsu præliatur; simulanti, variantique conatus, in latera atque in terga incurrere datur, et arma (1) advocare, et velut nutu fallere. Jam verò affectus nihil magis ducit. Nam si frons, oculi, manus multùm ad motum animorum valent, quantò plus orationis ipsius vultus ad id, quod intendimus efficere, compositus? Plurimùm tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis mori-

(1) Melius legitur *avocare*, id est avertere arma adversarii in eam partem corporis, quam tu simulato ictu petis, ut aliam nudatam aggrediare.

bus, sive ad promerendum actioni favorem, sive ad levandum varietate fastidium, sive ad quædam vel decentiùs indicanda, vel tutiùs.

CAPUT II.

DE FIGURIS SENTENTIARUM.

I. *Quæ figuræ valeant ad probandum. Interrogatio. Prolepsis. Dubitatio. Communicatio. Sustentatio. Permissio.* II. *Quæ figuræ augendis affectibus accommodatæ sint. Exclamatio.* Παῤῥησία. *Prosopopœia. Apostrophe. Hypotyposis. Ironia. Aposiopesis. Ethopoiia. Dissimulatio artificii. Emphasis.* III. *Explicat quid sit schema: (unde controversiæ figuratæ) quod adhibetur tribus de causis.* 1. *Si dicere palam parum tutum est.* 2. *Si non decet.* 3. *Venustatis gratiâ.*

I. INCIPIAMUS ab iis quibus acrior et vehementior fit probatio: Simplex est sic rogare:

1. *Æn.* 373. Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratiâ assumitur, sed instandi. *Pro Lig.* n. 9. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat?* et, *Quo-*

usque tandem abutêre, Catilina, patientiâ nostrâ? et, *Patere tua consilia non sentis?* et totus denique hic locus. Quantò enim magis ardet, quàm si diceretur: *Diù abuteris patientiâ nostrâ:* et *Patent tua consilia?* Interrogamus etiam... aut invidiæ gratiâ, ut Medea apud Senecam: 1. *Catil.* n. 1.

Quas peti terras jubes? *v.* 453.

aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium:

Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere? 2. *Æn.* 69.

Totum hoc plenum est varietatis.
Nam et indignationi convenit:

Et quisquam numen Junonis adoret? 1. *Æn.* 52.

Et admirationi:

Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? 3. *Æn.* 56.

Est interim acrius imperandi genus:

Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur? 4. *Æn.* 592.

Est aliqua etiam in respondendo figura, cùm aliud interroganti, ad aliud, quia sit utilius, occurritur. Tum augendi criminis gratiâ; ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset: *Et innocens*, inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum. Quæro an occideris homi-

nem, respondetur : *Latronem.* An fundum occupaveris, respondetur : *Meum.*

Cæterum etiam interrogandi seipsum et respondendi sibi, solent esse non ingratæ
n. 7. vices ; ut Cicero pro Ligario : *Apud quem igitur hæc dico? nempe apud eum qui cùm hoc sciret, tamen me antè quàm vidit, Reipublicæ reddidit.* Aliter pro Cœlio ficta
n. 39. interrogatio est. *Dicet aliquis : Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?* et totus locus. Deinde : *Ego si quis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, etc.* Cui diversum est, cùm alium rogaveris, non expectare responsum, et statim subjicere. *Domus tibi deerat? at habebas. Pe-*
Orat. 223. *cunia superabat? at egebas.* Quod schema quidam per subjectionem vocant.

* *Vide exempla hujus figuræ, Verr. 7. n. 2. pro Arch. n. 15. In exordiis orat. pro Rosc. Amer. et Divin. in Verr.*

Mire verò in causis valet * Præsumptio, quæ προλῆψις dicitur, cùm id quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, et præcipuè procœmio convenit.

Affert aliquam fidem veritatis et Dubitatio, cùm simulamus quærere nos unde incipiendum, ubi desinendum ; quid potissimum dicendum, an omninò dicendum sit : cujusmodi exemplis plena sunt
Pro Cluent. n. 4. omnia ; sed unum interim sufficit : *Equidem quod ad me attinet, quò me vertam*

nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti, etc.

A QUO schemate non procul abest illa quæ dicitur Communicatio, cùm aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloantilla : *At illa nescit trepida quid liceàt fœminæ, quid conjugem deceat : fortè vos in illa solitudine obvios casus miseræ mulieri obtulit. Tu frater, vos paterni amici, quod consilium datis ?* Aut cum judicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum : *Quid suadetis ?* et, *Vos interrogo : Quid tandem fieri oportuit ?* ut Cato : *Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis :* Et alibi : *Communem rem agi putatote, ac vos huic rei præpositos esse.*

Sed nonnunquam communicantes aliquid inexpectatum subjunginus, quod et per se schema est ; ut in Verrem Cicero : *Quid deinde ! quid censetis ? furtum fortasse, aut prædam aliquam ?* Deinde cùm diu suspendisset judicum animos, subjecit quod multò esset improbius. Hoc Celsus sustentationem vocat. Est autem duplex : nam contrà frequenter cùm * expectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid quod sit leve, aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed quia non tantùm per communicatio-

7. Verr. 10.

* *Vide exord. pro Cœl.*

nem fieri solet, παραδοξον alii nominaverunt, id est inopinatum.

*Vide l. 4. Rhet. n. 45. pro Flacco n. 96.

Est penè idem fons illius quam *Permissionem vocant, qui communicationis, cùm aliqua ipsis judicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnumquam adversariis quoque.

II. Quæ verò sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maximè simulatione. Namque et irasci nos, et gaudere, et timere, et admirari, et dolere, et indignari, et optare, quæque sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa: *Liberatus sum, Respiravi.* Et, *Bene habet:* et, *Quæ amentia est hæc?* et, *O tempora! ó mores!* et, *Miserum me! consumptis enim lacrymis, infixus tamen pectori hæret dolor.* Quod Exclamationem quidam vocant, ponuntque inter figuras orationis. Hæc quoties vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur: assimulata, et arte composita, procul dubio schemata sunt existimanda.

Pro Mil. 47. Pro Mur. 14. 1. Cat. 2. 2. Philip. 64.

4. Rhet. 48-51.

Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Græci παῤῥησίαν. Quid enim minùs figuratum, quàm vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero, cùm dicit pro Ligario: *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam*

n. 7.

ex parte magna, nullâ vi coactus, consilio ac voluntate meâ ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumpta; non solùm ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa verò sententia : *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest, non possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam : sed hoc * eum demeretur, cujus mala fuerat. n. 10. * Cæsarem.

Illa adhuc audaciora, et majorum (ut Cicero existimat) laterum, Fictiones personarum, quæ προσωποποιΐαι dicuntur. Mirè namque tum variant orationem, tum excitant. His etiam adversariorum * cogitationes velut secum loquentium protrahimus : quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros * cum aliis sermones, et aliorum inter se, credibiliter inducimus : & * suadendo, objurgando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere discendi, et * inferos excitare concessum est. * Urbes etiam, Populique vocem accipiunt. * *Vide* *Verr.* 7. *n.* 103. * *Vide* *pro Mil.* *n.* 99. 100. *Verr.* 7. *n.* 109. *Pro Quint. n.* 71. 72. *et* 77. 78. * *Vide* *pro Cœl.* *n.* 33-36. *Verr.* 7. *n.* 117.

Sed in his quæ natura non permittit, hoc modo mollior fit figura : * *Etenim si* * *Id est,* mortuos. *Vide pro*

Cœl. n. 33. *l.* 4. *Rhet. n.* 67. * *Vid. Catil.* 1. *n.* 18. *et* 27. *l.* 4. *Rhet. n.* 67. * 1. *Cat.* 27. 1. *Cat.* 18. * *Vide pro Mil. n.* 93. 94.

mecum patria, quæ mihi vitâ meâ multò est charior, si cuncta Italia, si omnis Respublica sic loquatur: M. Tulli, quid agis? Illud audacius genus: *Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodam modo tacita loquitur: Nullum jam aliquot annis facinus extitit, nisi per te.* Commodè etiam aut * nobis aliquas ante oculos esse rerum personarumve imagines finginus, aut eadem adversariis aut judicibus non accidere miramur; qualia sunt: *Videtur mihi.* Et, *Nonne videtur tibi?* Sed magna quædam vis eloquentiæ desideratur. Falsa enim et incredibilia naturâ necesse est aut magis moveant, quia supra vera sunt; aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt.

Sed formas quoque fingimus sæpè, ut Famam Virgilius: ut Voluptatem ac Virtutem (quemadmodum à (1) Xenophonte traditur) Prodicus: ut Mortem ac Vitam, quas contendentes in Satyra tradit Ennius.

4. *Æn.* 174.

Pro Lig. n. 9.

AVERSUS quoque à judice sermo, qui dicitur ἀποστροφὴ, mirè movet; sive adversarios invadimus: *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius*

(1) Xenophon ὑτομνημ. β. refert Prodicum finxisse voluptatem et virtutem cum Hercule collocutas in solitudine, quarum altera ad fortitudinem invitaret, altera ad inertiam. *Turn.*

agebat? Sive ad invocationem aliquam convertimur : *Vos enim jam ego Albani tumuli atque luci.* Sive ad invidiosam implorationem : *O leges Porciæ, legesque Semproniæ!* *Pro Mil.* 85. *7. Verr.* 161.

Illa verò (ut ait Cicero) sub oculos subjectio, tum fieri solet, cùm res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur : nec universa, sed per partes : quem locum proximo libro subjecimus evidentiæ, et Celsus hoc nomen isti figuræ dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur, proposita quædam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potiùs videatur, quàm audiri : *Ipse inflammatus scelere ac furore, in forum venit : ardebant oculi : toto ex ore crudelitas emicabat.* Nec solùm quæ facta sint aut fiant, sed etiam quæ futura sint, aut futura fuerint, imaginamur. Mirè tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius si præturam invasisset. *Pag.* 57. *7. Verr.* 105. *et* 160. *n.* 67. *et* 88-90.

Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem vocarent : quo nomine quia parum totius hujus figuræ videntur vires ostendi, nimirum sicut in plerisque, Græcâ crimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία quæ est schema, ab illa quæ est tropus, genere ipso nihil admodum distat : in utroque enim contrarium ei quod dicitur

intelligendum est : species verò prudentiùs intuendi, diversas esse facile est deprehendere.

Primùm, quòd tropus apertior est; et quanquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam et omnia circà ferè recta sunt; ut illud in Catilinam : *A quo repudiatus, ad sodalem tuum virum optimum M. Marcellum demigrasti.* In duobus demum verbis est ironia : ergo etiam brevior est tropus. At in figurâ, totius voluntatis fictio est, apparens magis quàm confessa : ut illic verba sint verbis diversa, hîc sensus sermoni, ut * joci : et tota interim causæ confirmatio, tum etiam vita universa ironiam habere videtur, qualis est vita Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, id est agens imperitum, et admirator aliorum tanquam sapientum : ut quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορὰ, sic hoc schema faciat troporum ille contextus.

1. *Cat.* 19.

* Delendas putem has duas voces, *ut joci.*

Εἰρωνεία est, et cùm similes imperantibus vel permittentibus sumus :

4. *Æn.* 381. I, sequere Italiam ventis.

Et cùm ea quæ nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis. Id acriùs fit, cùm eadem in nobis sunt, et in adversario non sunt :

Meque timoris
Argue tu, Drance, quando tot cædis acervos
Teucrorum tua dextra dedit. 11. Æn. 383.

Quod idem contrà valet, cùm aut ea quæ à nobis absunt, aut etiam quæ in adversarios recidunt, quasi fatemur :

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter. 10. Æn. 91.

Nec in personis tantùm, sed et in rebus versatur hæc contraria dicendi, quàm quæ intelligi velis, ratio : ut totum pro Q. Ligario procemium ; et illæ elevationes : *Videlicet, O Dii boni !*

Scilicet hic superis labor est. 4. Æn. 379.

Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero Reticentiam appellat, et ipsa ostendit affectus : Vel iræ, ut :

Quos ego... sed motos præstat componere fluctus. 1. Æn. 139.

Vel solicitudinis, et quasi religionis : *An hujus ille legis, quam Clodius à se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esse vivo Milone, ne dicam consule ? De nostrûm enim omnium... non audeo totum dicere.* Cui simile est in procemio pro Ctesiphonte Desmosthenis.

Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιία, vel ut alii malunt, μίμησις dicitur, jam inter leviores affectus numerari potest. Est enim posita ferè in elu-

dendo : sed versatur et in factis, et in dictis. In factis, quod est ὑποτυπώσει vicinum. In dictis, quale est apud Terentium :

Eunuch. Act. 1. sc. 2. v. 75.
At ego nesciebam quorsum tu ires : Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est; cupio abducere ut reddam suis.

Sunt et illa jucunda, et ad commendationem cùm varietate, tum etiam ipsâ naturâ plurimùm prosunt, quæ simplicem quandam, et non præparatam ostendendo orationem, minùs nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi pœnitentia dicti; ut pro Cœlio : *Sed quid ego ita gravem personam induxi?* Et quibus utimur vulgò : *Imprudens incidi.* Vel cùm quærere nos quid dicamus, fingimus : *Quid reliquum est?* et, *Nunquid omisi?* Et cùm ibidem in Verrem ait Cicero : *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est*, et, *Aliud ex alio succurrit mihi.* n. 55.

Unde etiam venusti transitus fiunt : non quia transitus ipse sit schema; ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo jusserat, velut hoc in memoriam adductus, adjecit : *Hic modò me commonuit Pisonis annulus; quod totum effluxerat. Quàm multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse?* 6. *Verr.* 57.

Et cùm aliqua velut ignoramus : *Sed eorum rerum artificem, quem? quemnam? rectè admones; Polycletum esse dicebant.* 6. *Verr.* n. 5. Quod quidem non in hoc tantùm valet. Quibusdam enim dum aliud agere videmur, aliud efficimus : sicut hîc Cicero consequitur, ne cùm morbum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes (1), jurando per interfectos in Marathone et Salamine, id agit, ut minore invidiâ cladis apud Cheroneam acceptæ laboret.

Est emphasis etiam inter figuras, cùm ex aliquo dicto latens aliquid eruitur; ut apud Virgilium :

> Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
> Degere more feræ ? 4. *Æn.* 550.

Quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit ejus affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem et Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur :

> O, dixit, felicem conjuge matrem! 10. *Metam.* 422.

(1) Pro Ctesiph. Ad *Cheroneam* urbem Bœotiæ Philippus Macedonum Rex superavit Athenienses. Ex eo prælio Demosthenes abjecto clypeo profugit. Miltiades autem in *Marathone* campo Atticæ regionis superavit exercitum Darii Persarum Regis. Themistocles in *Salaminio* freto profligavit exercitum Xerxis. *Turn.*

III. Huic (1) vel confinis, vel eadem est, quâ nunc utimur plurimùm. Jam enim ad id genus, quod et frequentissimum est, et expectari maximè credo, veniendum est : in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus, accipi volumus : non utique contrarium, ut in εἰρωνείᾳ ; sed aliud latens, et auditori quasi inveniendum : quod jam ferè solum schema à nostris vocatur, et unde controversiæ figuratæ dicuntur. Ejus triplex usus est. Unus, si dicere palam parum tutum est. Alter, si non decet. Tertius, qui venustatis modò gratiâ adhibetur, et ipsa novitate ac varietate magis quàm si relatio sit recta, delectat.

1. Ex his quod est primum, frequens in scholis est... Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem : verùm multò ad agendum difficiliorem, cùm personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoque hoc parciùs et circumspectiùs faciendum, quia nihil interest quomodo offendas. Et (2) aperta figura perdit hoc

(1) Totus hic locus translatus est ex tractatione Dionysii Halicarnassei, quâ agit de schematismis, id est de figuratis controversiis. *Turn.*

(2) Si continuando figura apertior fieret, figuræ nomen amitteret. Ars enim desinit esse ars, statim atque apparet.

ipsum, quod figura est. Ideoque à quibusdam tota res repudiatur, sive intelligatur, sive non. Sed licet modum adhibere. Inprimis, ne sint manifestæ. Non erunt autem, si ex verbis dubiis, et quasi duplicibus petentur; qualis est in suspecta nuru: *Duxi uxorem, quæ patri placuit.* Res ipsæ perducant judicem ad suspicionem, et amolianur cætera, ut hoc solum supersit; in quo multùm etiam affectus juvant, et interrupta silentio dictio, et cunctationes. Sic enim fiet, ut judex quærat illud nescio quid, quod ipse fortasse non crederet, si audiret: et ei quod à se inventum existimat, credat.

Sed ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minùs habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur quòd non palàm objicias, sed diffidentia. In summa, sic maximè judex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidem quandoque et in personas incidi tales, et in rem quoque (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum, et dicebantur chirographum, marito expirante, hæredes dedisse, et verum erat. Nam quia per leges institui uxor non poterat hæres, id

fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem veri * facile erat, si hoc diceremus palam, sed peribat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut judices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: et contigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem jactantiæ, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum.

* Facile erat intellectu.

Quædam etiam quæ probare non possis, figurâ potiùs spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, et hoc ipso quòd non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, et defenditur, et probandum est.

2. Cùm autem obstat nobis personæ reverentia (quod secundum posuimus genus) tantò cautiùs dicendum est, quantò validiùs bonos inhibet pudor quàm metus. Hîc verò tegere nos judex quod sciamus, et verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minùs aut ipsi in quos dicimus, aut judices, aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si nolle nos credant? Aut quid interest quomodo dicatur, cùm et res et animus intelligitur?

Confinia sunt his celebrata apud Græ-

cos schemata, per quæ res asperas molliùs significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, *ut urbem apud deos deponerent*: quia durum erat dicere, ut relinquerent. Et qui victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse*. Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle. *Lib. 6. Herod.*

Quæsitum etiam est, quomodo contra figuras responderi oporteat. Et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sanè frequentissimè faciendum est. Aliter enim dilui objecta non possunt, utique cùm quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cùm maledicta sunt tantùm, non intelligere interim, bonæ conscientiæ est. Atque etiam, cùm fuerint crebriores figuræ, quàm ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio quid, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam, aut certè non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, id judices non modò intelligant, sed etiam credant.

3. Tertium est genus, in quo sola meliùs dicendi petitur occasio. Ideoque id Cicero non putat esse positum in con-

tentione. Tale est illud, quo idem utitur in (1) Clodium : *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facilè à se deos placari posse arbitrabatur....* Levissimum autem longè genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodiam : *Præsertim quam omnes amicam omnium potiùs quàm cujusquam inimicam putaverunt.*

Pro Cæl. 32.

CAPUT III.

DE FIGURIS VERBORUM.

I. *Duplex earum genus. Grammaticum unum. Laus ejusmodi figurarum. Aliquot exempla afferuntur.* II. *Rhetoricum alterum; quod fit,* 1. *Per adjectionem. Geminatio. Anaphora. Epistrophe. Symploce. Repetitio, quæ est multiplex. Epanalepsis. Epanodos. Polyptoton. Anadiplosis. Synonymia. Expolitio. Polysyndeton. Gradatio.* 2. *Per detractionem. Synecdoche, seu Ellëipsis. Asyndeton.* Συνεζευγμένον, *seu Adjunctio.* 3. *Aut per similitudinem: Paronomasia. Antanaclasis. Aut per paria :* παρισον. ὁμοιοτέλευτον. ὁμοιόπτωτον. ἰσόκωλον. *Aut per contraria : Antitheton.* III. *Quo pacto figuris sit utendum.*

I. VERBORUM verò figuræ, et mutatæ sunt semper, et utcunque valuit consue-

(1) Hæc ait propterea quòd Clodius ingressus erat in opertum bonæ Deæ, quod non licebat viris. Unde facetè Cicero fingit peritum esse sacrificiorum. *Turn.*

tudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, penè jam quicquid loquimur, figura est : ut, *huic rei invidere*, non, ut omnes veteres, et Cicero præcipuè, *hanc rem :* et, *Incumbere illi*, non *in illum :* et, *Plenum vino*, non *vini :* et, *Huic* non *hunc adulari*, jam dicitur, et mille alia. Utinamque non pejora vincant ! Verùm schemata λέξεως duorum sunt generum : alterum loquendi rationem vocant ; alterum, quod collocationem, maximè exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Esset enim omne schema vitium, si non peteretur, sed accideret. Verùm auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoque cùm sit à simplici, rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid quod sequatur. Una tamen in re maximè utilis, ut quotidiani et semper eodem modo formati sermonis fastidium levet, et nos à vulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parcè, et cùm res poscet, utetur, velut asperso quodam condimento, jucundior erit : at qui nimiùm affectaverit, ipsam

illam gratiam varietatis amittet. Quanquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut penè jam hoc ipsum nomen effugerint: quæ etiamsi fuerint crebriores, aures consuetas minùs ferient. Nam et secretæ, et extra vulgarem usum positæ, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copiâ satiant, nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, et ex omnibus latebris extractas, congestasque declarant.

Fiunt ergo et circa genus figuræ in nominibus. Nam et *Oculis capti talpæ*, et *Timidi damæ* dicuntur à Virgilio: sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damasque quàm feminas certum est. Et in verbis; ut *Fabricatus est gladium*: Et, *Inimicos punitus est*. Quod mirum minùs est, quod in natura verborum est, et quæ facimus, patiendi modo sæpè dicere, ut *Arbitror*, *Suspicor*; et contrà faciendi, quæ patimur, ut *Vapulo*: ideoque frequens permutatio est, et pleraque utroque modo efferuntur: *Luxuriatur, luxuriat: Fluctuatur, fluctuat: Assentior, assentio: Revertor, reverto*. Est figura et in numero: vel cùm singulari pluralis subjungitur, *Gladio pugnacissima gens, Romani*. Gens enim ex multis. Vel è diverso:

1. *Georg.* 183. 8. *Eclog.* 28.

Pro Mil. 33.

(1) Quoi non risêre parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Ex illis enim qui non risere, * hunc non dignatus deus, nec dea dignata. Et mutatione partium, ut in satyra : * *Legendum detur*, hos.

Et nostrum istud vivere triste
Aspexi : *Pers. Sat. 1. v. 10.*

cùm infinito verbo sit usus pro appellatione. Nostram enim vitam vult intelligi. Utimur et verbo pro participio, ut :

Magnum dat ferre talentum; *5. Æn. 248.*

tanquam ferendum. Et participio pro verbo : *Volo datum.*

Hæc schemata et his similia, quæ erunt per mutationem, adjectionem, detractionem, ordinem, et convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, et habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec ejusdem generis, aut junctæ, aut frequentes : quia satietatem ut varietas earum, ita raritas effugit.

(1) Mirè torquentur in his versibus Grammatici. Nam permulti putant *cui* legendum esse in dativo singulari : Fabius verò accipit in nominativo plurali; et statim subjicit *hunc*, pro *hos*. *Turn.* Vide Ruæum in hunc locum Virgilii, Eclog. 4. v. 62.

II. ILLUD est acrius genus, quod non tantùm in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus tum gratiam, tum etiam vires accommodat.

1. E QUIBUS primum sit quod fit per adjectionem. Plura sunt genera. Nam et * verba geminantur, vel amplificandi gratiâ; ut *Occidi, occidi, non Sp. Melium;* alterum est enim quod indicat, alterum quod affirmat. Vel miserandi, ut :

* Geminatio. *Pro Mil.* n. 72.

1. *Eclog.* 6.

Ah Corydon, Corydon.

Quæ eadem figura nonnunquam per ironiam ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam interjectionem repetitio est, sed paulò etiam vehementior : *Bona, miserum me!* (*consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor*) *bona, inquam, Cn. Pompeii acer-*

2. *Philip.* 64.

1. *Cat.* 4.

bissimæ voci subjecta præconis. . . Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

* Anaphora. 1. *Cat.* 1.

Et * ab iisdem verbis plura acriter et instanter incipiunt : *Nihilne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultusque moverunt?*

Et * iisdem desinunt : *Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.* * Epistrophe. *Pro Mil.* 59.

Quanquam hoc exemplum ad aliud quoque * schema pertinet, cujus initia inter se et fines iidem sunt; *Quis* et *Quis*, *Appius* et *Appius*. Quale est : *Qui sunt qui fœdera sœpè ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt qui in Italia crudele bellum gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt qui Italiam deformaverunt? Carthaginenses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant? Carthaginenses.* * Symploce. 4. *Rhet.* 20.

* Etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio : *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas : ille, ut eò quò intendit, maturè cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne consultores tui, ille ne urbes aut castra capiantur.* Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram : *Ille tenet et scit ut hostium copiæ, tu ut aquæ pluviæ arceantur. Ille exercitatus est in propugnandis finibus, tu in regendis.* *Repetitio, *quæ est multiplex.* *Pro Mur.* 22.

Possunt media quoque respondere, vel primis; ut :

Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda. 7. *Æn.* 759.

Vel ultimis : *Hæc navis onusta prædâ Si-*
7. Ver. 43. *ciliensi : cùm ipsa quoque esset ex præda.* Nec quisquam dubitavit idem posse fieri iteratis utrinque mediis.

7. Ver. 118. (1) Respondent primis et ultima : *Multi et graves dolores inventi parentibus, et propinquis multi.*

Est et illud repetendi genus, quod semel proposita iterat et dividit :

2. Æn. 435. Iphitus et Pelias mecum; quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulyssi.

(2) Ἐπάνοδος dicitur Græcè, nostri Regressionem vocant. Nec solùm in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba
Pro Lig. 19. contrà sumuntur : *Principum dignitas erat penè par, non par fortasse eorum qui sequebantur.*

*Polyptoton. Interim * variatur casibus hæc et generibus iteratio : *Magnus est labor dicendi, magna res est. . . Pater hic tuus? patrem hunc appellas? patris tu hujus filius es?*

(1) *Epanalepsis*, est repetitio quæ fit in initio præcedentis, et fine sequentis sententiæ. Ut pro Marcello n. 17. *Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam : gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus.*

(2) *Epanodos* propriè est, cùm per eadem recurrimus, verba ordine inverso relegentes. Cic. pro L. Man. n. 67. *Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? Ecquam locupletem, quæ illis pacata esse videatur?* Et Paterculus l. 2. c. 117. de Varo Syriæ præfecto : *Quam* (provinciam) *pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit.*

Fit casibus modò hoc schema, quod πολύπτωτον vocant.

Prioris sententiæ verbum ultimum, ac sequentis primum frequenter est * idem. Quo quidem schemate utuntur poetæ sæpiùs : * Anadiplosis. seu reduplicatio.

> Pierides vos hæc facietis maxima Gallo, Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas. 10. Eclog. 72.

Sed ne oratores quidem rarò : *Hic tamen vivit. Vivit? imo etiam in Senatum venit.* 1. Cat. 2.

Congregantur quoque (1) verba idem significantia : *Quæ cùm ita sint, Catilina, perge quo cœpisti : egredere aliquando ex Urbe. Patent portæ, proficiscere.* 1. Cat. 10. Et in eundem alio libro : *Abiit, excessit, erupit, evasit.* 1. Cat. 1.

Nec verba modò, sed (2) sensus quoque idem facientes acervantur : *Perturbatio istum mentis, et quædam scelerum offusa caligo, et ardentes furiarum faces excitarunt.* . . Congeruntur et idem et diversum significantia. *Quæro ab inimicis, sintne hæc investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me.*

Hoc exemplum aliam quoque efficit * figuram, quæ quia conjunctionibus ca- * Asyndeton.

(1) *Synonymia*, cùm plura junguntur, idem vel penè idem significantia.

(2) *Expolitio.* Vide Cic. pro Lig. n. 9. pro Mil. n. 10. Potest etiam annumerari inter figuras sententiarum.

ret, Dissolutio vocatur; apta, cùm quid instantiùs dicimus. Nam et singula inculcantur, et quasi plura fiunt. Ideoque utimur hac figura non in singulis modò verbis, sed sententiis etiam; ut Cicero dicit contra concionem Metelli: *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad Senatum adduci jussi: in Senatu sunt positi.* Et totus hic locus. Contrarium est * schema, quod conjunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur.

* Polysyndeton.

3. *Georg.* 344.

Tectumque laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram.

Utrumque horum coacervatio. Fons quidem unus, quia acriora facit, et instantiora quæ dicimus, et vim quandam præ se ferentia, velut sæpiùs erumpentis affectûs.

Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, apertiorem habet artem, et magis affectatam, ideoque esse rarior debet. Est autem ipsa quoque adjectionis: repetit enim quæ dicta sunt, et priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Ejus exemplum ex Græco notissimo transferatur:

Demost. pro Ctesiph. *Nec hæc dixi quidem, sed nec scripsi: nec scripsi quidem, sed nec obii legationem: nec obii quidem, sed nec persuasi Thebanis.*

Sunt tamen erudita et Latina : *Africano virtutem industria; virtus gloriam, gloria æmulos comparavit.* 4. Rhet. 34.

2. At quæ per detractionem fiunt figuræ, brevitatis novitatisque maximè gratiâ petuntur : quarum una est. . . . (1) Synecdoche, cùm subtractum verbum aliquod satis ex cæteris intelligitur; ut Cælius in Antonium : *Stupere gaudio Græcus.* Simul enim auditur *Cœpit.*

* Altera est per detractionem figura, de qua modò dictum est, cui conjunctiones eximuntur. * Asyndeton.

Tertia quæ dicitur * συνεζευγμένον. In qua unum ad verbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito verbo ad quod reliqua respiciant : *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Aut illato, quo plura clauduntur : *Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocaverit.* Medium quoque potest esse, quod et prioribus et sequentibus sufficiat. * Id est, Adjunctio. Pro Cluent. 15. 1. Cat. 22.

3. Tertium est genus figurarum, quæ

(1) *Synecdoche* idem videtur ac *Ellipsis*, cui opponitur Pleonasmus. *Hunccine hominem? hancine impudentiam? hancine audaciam?* subaudi, *feremus.*

aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures, et animos excitant. Huic nomen est (1) *παρωνομασία*, quæ dicitur Agnominatio.

Cui confinis est *ἀνθανακλάσις*, ejusdem verbi contraria significatio. Cùm Proculeius quereretur de filio, quòd is mortem suam *expectaret*, et ille dixisset, se verò *non expectare : Imo*, inquit, *rogo expectes*. Non ex eodem, sed ex diverso vicinum accipitur, cùm *supplicio afficiendum dicas, quem supplicatione dignum judicaris*. Aliter quoque voces aut eædem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantùm, vel correptione mutatæ : quod etiam in jocis frigidum, equidem tradi inter præcepta miror, eorumque exempla vitandi potiùs quàm imitandi gratiâ pono. *Amari jucundum est, si curetur ne quid insit amari. Avium dulcedo ad avium ducit...*

Sed elegantius, quod est positum * in distinguendam rei proprietatem : *Hanc*

* *Id est*, ad. 1. *Cat.* 30.

(1) Παρωνομασία, sive *Agnominatio :* quæ aliam efficit sententiam literæ unius pluriumve adjectione, detractione, transpositione, immutatione. Adjectione : ut apud Terent. Heaut. Act. 2. sc. 2. v. 115. *Tibi erunt parata verba, huic homini verbera.* Detractione : Cic. *Res mihi invisæ visæ sunt.* Et, *O fortunatam, natam me Consule Romam.* Transpositione : Cic. l. 1. ad Att. ep. 10. *Consul autem ipse parvo animo et pravo ; facie magis quàm facetiis ridiculus.* Immutatione : 3. Phil. 12. *Ex oratore arator factus.*

Reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Et quæ præpositionibus in contrarium mutantur: *Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur.* Melius atque acrius, quod cùm figurâ jucundum est, tum etiam sensu valet: *Emit morte immortalitatem.* Illa levior est: *Non Pisonum, sed pistorum.* Et, *Ex oratore arator.* Pessimum verò: *Ne Patres Conscripti videantur circumscripti. Rarò evenit, sed vehementer venit.* Sic contingit ut aliquis sensus vehemens et acer venustatem aliquam non eodem ex verbo non dissonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus contra eum qui se *legationi immoriturum* dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis re infecta redierat: *Non exigo uti immoriaris legationi; immorare.* Nam et valet sensus ipse, et in verbis tantùm distantibus jucundè consonat vox, præsertim non captata, sed velut oblata: cùm altero suo sit usus, alterum ab adversario acceperit. 1. 7. 27. 5. Philip. 22.

Magnæ veteribus curæ fuit, gratiam dicendi è paribus (1) contrariis acquirere.

(1) Fabius tertium genus figurarum distribuerat in tria membra. *Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures.* Hactenus primum membrum executus

Gorgias in hoc immodicus, copiosus utique prima ætate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verùm et modum adhibuit non ingratæ (nisi copia redundet) voluptati, et rem alioqui levem, sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida et inanis affectatio cùm in acres incidit sensus, innata videtur esse, non accersita.

* *Per similia intelligit hîc paria.*

Similium * ferè quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties verbum verbo simile, aut non dissimile valde, quæritur; ut:

1. *Æn.* 403.

Puppesque tuæ, pubesque tuorum.

Pro Cluent. n. 4.

Et, *Sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma.* Et, *Non enim tam spes laudanda, quàm res est.* Aut certè par est extremis syllabis consonans: *Non verbis, sed armis.* Et hoc quoque quoties in sententias acres incidit, pulchrum est: *Quantum possis, in eo semper experire ut prosis.* Hoc est πάρισον, ut plerisque placuit.

Secundum, ut clausula similiter cadat, (1) vel iisdem in ultimam partem col-

est: nunc transit ad secundum. Itaque videtur aut delendum esse *contrariis*; aut addendam conjunctionem *et: è paribus et contrariis.*

(1) Procul dubio mendosus est hic locus. Hunc certè sensum habet ὁμοιοτέλευτον, seu *similiter desinens*, in hoc positum est, ut clausula similiter

latis, ὁμοιοτέλευτον similem duarum sententiarum vel plurium finem : *Non modò ad salutem ejus extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.* Pro Mil. n. 5.

Tertium est, quod in (1) eosdem casus cadit, ὁμοιόπτωτον dicitur... Ut est apud Afrum : *Amisso nuper infelicis aulæ, si non præsidio inter pericula, tamen solatio vitæ inter adversa.* Ea verò videntur optima, in quibus initia sententiarum et fines consentiunt : ut hic, *præsidio, solatio.*

Etiam ut sint, quod est quartum, membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur : *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantùm in foro atque judiciis impudentia valeret* : ἰσόκωλον est, et ὁμοιόπτωτον habet : *non minùs nunc in causa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebutii impudentiæ, quàm tum in vi facienda cessit audaciæ.* ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit et ex illa figura gratia qua nomina dixi mutatis casibus repeti : *Non minùs cederet quàm cessit.* Pro Cec. init.

CONTRAPOSITUM autem (ἀντίθετον di-

cadens, verbis ejusdem soni in ultimam partem collatis, similem efficiat duarum sententiarum vel plurium finem.

(1) Ὁμοίπτωτον, neque semper finem habet similem; est enim tantùm casus similis, etiamsi dissimilis sit sonus : ut, *Polleo auctoritate, circumfluit opibus, abundat amicis*; nec tantùm in fine deprehenditur, sed vel initio, vel medio.

citur) non uno fit modo. Nam et fit si singula singulis opponuntur; ut : *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Et bina binis : *Non nostri ingenii, vestri auxilii est.* Et sententiæ sententiis : *Dominetur in concionibus : jaceat in judiciis. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit.* Fit etiam assumpta illa figura, quâ verba declinata repetuntur, quod ἀντιπεπτωκὸς dicitur : *Non ut edam vivo, sed ut vivam edo.* Et quod apud Ciceronem conversum ita est, et cùm mutationem casus habeat, etiam similiter desinat : *Ut in judiciis, et sine invidia culpa plectatur, et sine culpâ invidia ponatur.* Quod et eodem clauditur verbo, ut quod dicit de (1) Sexto Roscio : *Etenim cùm artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse qui scenam introeat; tum vir ejusmodi est, ut solus videatur dignus, qui eò (2) non accedat.*

Pro Cluent. 15. *Pro Cluent. n.* 5. *Pro Mur.* 76. *Pro Cluent.* 3. *Pro Quintio.* 78.

III. Ego illud de figuris adjiciam breviter, sicut ornant orationem opportunè

(1) *Lege* Q. de eodem sic Tullius pro Q. Roscio Com. n. 17. *Qui medius fidius (audacter dico) plus fidei, quàm artis; plus veritatis, quàm disciplinæ possidet in se; quem populus Romanus meliorem virum, quàm histrionem esse arbitratur: qui ita dignissimus est scenâ propter artificium, ut dignissimus sit curiâ propter abstinentiam.*

(2) Scenici artifices, ut Comœdi, infamiâ notabantur. *Turn.*

positæ, ita ineptissimas esse, cùm immodicè petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarint, summos se judicent artifices, ideòque non desinunt eas nectere : quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quàm quærere habitum gestumque sine corpore.

Sed ne hæ quidem quæ rectè fiunt, densandæ sunt nimis. Nam et vultûs mutatio, oculorumque conjectus multùm in actu valet : sed si quis ducere os exquisitis modis, et frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam velut faciem : quæ ut stupere immobili rigore non debebit; ita sæpius in ea quam natura dedit, specie continenda est.

Sciendum verò in primis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Major enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi verò atrocitate, invidiâ, miseratione repugnandum est, quis ferat contrapositis, et pariter cadentibus, et consimilibus irascentem, flentem, rogantem ? cùm in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem : et ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

CAPUT IV.

DE COMPOSITIONE.

I. *Cur post Tullium de Compositione scribat.* — *Refellit eos qui orationem incompositam et magis naturalem, et magis virilem esse contendunt.* — *Valet compositio et ad delectationem, et ad affectus.* — *Etiam veteribus curæ fuit.* II. *Oratio alia vincta, soluta alia.* — *In compositione spectantur ordo, junctura, numerus.* III. *De ordine in verbis singulis et contextis.* IV. *De junctura. Ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Primò de junctura in verbis: tum de incisis et membris pauca.* V. *De numeris.* 1. *Quod sit discrimen inter numerum et rhythmum. Divisio rhythmorum.* 2. *Verborum delectus fit ad compositionem. Ratio pedum difficilior in oratione quàm in versu.* 3. *Numerus dominatur in fine et initio: valet etiam in medio.* 4. *Versus absit ab oratione.* 5. *De pedibus, et eorum structura.* 6. *Quatenus compositioni numerosæ opera danda sit.* 7. *Quo compositionis genere, et ubi utendum sit. Et ibi agit de incisis, membris, periodis.*

I. DE* COMPOSITIONE non equidem post Marcum Tullium scribere auderem (cui nescio an ulla pars operis hujus sit magis elaborata) nisi et ejusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere id collocandi genus ausi fuissent,

*De compositione et numeris vide Cic. 3. de Or. 171. 187. et præsertim in Or. 140-238.

et post eum plures multa ad eandem rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaque accedam in plerisque Ciceroni, atque in iis ero, quæ indubitata sunt, brevior : in quibusdam paulùm fortasse dissentiam. Nam etiam cùm judicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam.

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem compositionis excludant, atque illum horridum sermonem ut fortè effluxerit, modò magis naturalem, modò etiam magis virilem esse contendant. Qui si id demum naturale esse dicunt, quod à natura primum ortum est, et quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subvertetur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam et diligentiam primi homines, nec proœmiis præparare, docere expositione, argumentis probare, affectibus commovere scierunt. Ergo his omnibus, non sola compositione caruerunt : quorum si fieri nihil meliùs licebat, ne domibus quidem casas, aut vestibus pellium tegmina, aut urbibus montes ac sylvas mutari oportuit. Quæ porro ars statim fuit ? quid non cultu nitescit ? cur vites coercemus manu ? cur eas fodimus ? rubos arvis excidimus ? terra et hæc generat. Mansuefacimus animalia ? indomita nascuntur. Verùm, id est maximè natu-

rale, quod fieri natura optimè patitur.

Fortius verò quî incompositum potest esse, quàm junctum, et bene collocatum? Neque si parvi pedes vim detrahant rebus, ut (1) Sotadeorum, et (2) Galliamborum, et quorundam in oratione simili penè licentia lascivientium, (3) compositionis est judicandum. Cæterùm quanto vehementior fluminum cursus est prono alveo, ac nullas moras objiciente, quàm inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus: tanto quæ connexa est, et totis viribus fluit, fragosâ atque interruptâ melior oratio. Cur ergo vires ipsas specie solvi putent, quando nec ulla res sine arte satis valeat, et comitetur semper artem decor? An non eam quæ emissa optimè est, hastam speciosissimè contortam ferri videmus? et arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certamine armorum, atque in omni palæstra, quid satis rectè cavetur ac petitur, cui non

(1) *Sotadei* versus sunt nunc iambici, nunc trochaici, nunc dactylici, nunc anapæstici: qui retrorsum etiam leguntur, et efficiunt aliud quoddam genus carminis. *Turn.*

(2) In quibusdam *Callinachiorum* legitur, à Callimacho poeta, qui versus iambicos exiles composuit. Sunt tamen *Galliambi* versus quidam trochaici apud Terentium. Nonnulli legunt *Polyambos*, qui versus sunt iambici, qui retrorsus leguntur. *Turn.*

(3) Non est hoc vitium compositionis, sed ejusmodi versuum, qui constant parvis pedibus, et lascivi sunt.

artifex motus, et certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione velut (1) amentis quibusdam nervisve intendi et concitari sententiæ videntur.

Ideo eruditissimo cuique persuasum est, valere eam quàm plurimum, non ad delectationem modò, sed ad motum quoque animorum. Primùm, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit. Deinde quòd naturâ ducimur ad modos. Neque enim aliter eveniret, ut illi quoque organorum soni, quanquam verba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt: nec eosdem modos adhibent cùm bellicum est canendum, et cùm posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certè moris fuit, et cùm evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores; et cùm somnum peterent, ad eandem priùs lenire mentes, ut si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent.

(1) *Amentum*, vinculum quo hasta media ligatur et torquetur. *Amentaque torquent.* 9. Æn. 665.

Quòd si numeris et modis inest quædam tacita vis, in oratione est vehementissima : quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua compositione vel in (1) exitu jungantur, vel fine claudantur. Nam quædam et sententiis parva, et elocutione modica, virtus hæc sola commendat. Denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciosè dictum, solvat et turbet : aberit omnis vis, jucunditas, decor. Solvit quædam sua in oratore Ci-
n. 232. cero : *Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos et Lælios multi venalitii mercatoresque superarunt.* Immuta paululum, ut sit : *multi superaverunt mercatores venalitiique*, et sequentes deinceps periodos : quas si ad illum modum perturbes, velut fracta aut transversa tela projeceris. Idem corrigit quæ à Graccho composita duriùs putat. Illum decet : nos hac simus probatione contenti, quòd in scribendo quæ se nobis solutiora obtulerint, componimus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulchriora et

(1) Per *Exitum* videtur intelligere decursum periodi ab initio, unde quodammodo exit, ad finem ubi subsistit. In illo enim decursu secum invicem verba *junguntur :* at in fine *clauduntur.*

sensu et elocutione dissolveris, hoc orationem magis deformem fore. Quia negligentia collocationis ipsâ verborum luce deprehenditur.

Itaque ut confiteor penè ultimam oratoribus artem compositionis, quæ perfecta sit, contigisse : ita illis priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi quamlibet magnus auctor Cicero persuaserit, Lysiam, Herodotum, Thucydidem, parum studiosos ejus fuisse. Genus fortasse sint secuti non idem quod Demosthenes, aut Plato : quanquam et ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. *Or.* 186. *et* 219.

Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atque rarum, lætioribus numeris corrumpendum erat. Perdidisset enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis atque inaffectati coloris : perdidisset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse dicebat ; ut oportuerit esse illa rudibus et incompositis similia : quod ipsum compositio est.

At historiæ (quæ currere debet ac ferri) minùs convenissent intersistentes clausulæ, et debita actionibus respiratio, et cludendi inchoandique sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam, et contraposita

deprehendas. In Herodoto verò cùm omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluant, tum ipsa διάλεκτος habet eam jucunditatem, ut latentes etiam numeros complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paulum. Nunc quæ priùs iis qui rectè componere volent, discenda sint.

II. Est igitur ante omnia oratio alia vincta, atque contexta : soluta alia, qualis in sermone et epistolis; nisi cùm aliquid supra naturam suam tractant, ut de Philosophia, de Republica, similibusque. Quod non eò dico, quia non illud quoquo solutum habeat suos quosdam, et forsitan difficiliores etiam pedes; neque enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo et epistola : sed non fluunt, nec cohærent, nec verba de verbis trahunt; ut potiùs laxiora in his vincula, quàm nulla sint. Nonnunquam in causis quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed aliis utitur numeris, dissimulatque eos, et tantùm communit occultiùs.

At illa connexa series tres habet formas : Incisa, quæ κόμματα dicuntur : Membra, quæ κῶλα : et περίοδον, quæ est vel ambitus, vel circunductum, vel continuatio, vel conclusio.

In omni porro compositione tria sunt necessaria, ordo, junctura, numerus.

III. PRIMUM igitur de ordine. Ejus observatio in verbis et singulis et contextis. Singula sunt quæ diximus ἀσύνδετα. In his cavendum est, ne decrescat oratio, et fortiori subjungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent sententiæ et insurgere; ut optimè Cicero: *Tu*, inquit, *istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Aliud enim majus alio supervenit. At si cœpisset à toto corpore, non bene ad latera faucesque descenderet. Est et alius naturalis ordo, ut viros ac feminas, diem ac noctem, ortum et occasum dicas potius, quàm retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt supervacua, ut Fratres gemini. Nam si præcesserint *Gemini, Fratres* addere non est necesse. Illa nimia quorumdam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus adverbiis, nomina appositis, et pronominibus sursus essent priora. Nam fit contrà quoque frequenter non indecorè. Necnon et illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sint tempore, ea etiam facere ordine priora: non quin frequenter sit hoc melius, sed quia in-

2. *Philip.* 63.

terdum plus valent antè gesta, ideòque levioribus * supponenda sunt.

* Id est postponenda, subjicienda.

Verbo sensum cludere, multò, si compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissimè. Sine dubio enim omne quod non (1) cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos vel figuras, quæ sunt virtutis, receptum est. Non enim ad pedes verba dimensa sunt : ideoque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur quo congruunt maximè : sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas invenit cui applicari, et in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui et rectus ordo, et apta junctura, et cum his numerus opportunè cadens contingit.

Quædam verò transgressiones et longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus libris : et interim etiam compositione vitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasciviant ; quales illæ Mecænatis : *Sole et aurora rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exe-*

Lib. 8. *cap.* 2. *pag.* 38.

(1) Omne verbum quod non rectè cludet periodum, quod non erit numerosum et sonorum in fine periodi, aliò transferetur, quod est hyperbaton. Alii legunt : *in hyperbato.*

quias quidem unus inter miserrimos viderem meas. Quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludi compositio.

Sæpe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo : quod si in media parte sententiæ latet, transiri intentione, et obscurari circumjacentibus solet : in clausula positum assignatur auditori, et infigitur ; quale est illud Ciceronis : *Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani vomere postridie*. Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductûs hic est quasi mucro, ut per se fœdæ vomendi necessitati, jam nihil ultra expectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset *postridie*. 2. *Philip.* 63.

Hæc arbitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda : qui si vitiosus est, licèt et juncta sit, et aptè cadens oratio, tamen meritò incomposita dicatur.

IV. Junctura sequitur : ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Omnia namque ista et virtutes et vitia in complexu habent. Atque ut ordinem sequar ; Primùm sunt, quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est quæ commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba, deforme * aliquod nomen efficiunt : tum vocalium concursus ; qui cum

*Ut apud Virg. *Dorica castra. Cæca caligine.*

accidit, hiat, et intersistit, et quasi laborat oratio. Pessimè longæ, quæ easdem inter se literas committunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum, quæ cavo aut patulo maximè ore efferuntur. E, * plenior litera est; I, angustior : ideoque obscurius in his vitium. Minus peccabit qui longis breves subjiciet, et adhuc qui præponet longæ brevem. Minima est in duabus brevibus offensio. Atque cùm aliæ subjunguntur aliis, perinde asperiores erunt, prout oris hiatu simili aut diverso pronuntiabuntur.

* *Alii legunt,* planior. *Fortè legi possit,* lenior.

Non tamen id ut crimen ingens expavescendum est : ac nescio negligentia in hoc, an solicitudo sit pejor. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, et à potioribus avertat. Quare ut negligentiæ * pars est hoc pati : ita humilitatis ubique perhorrescere. Nimiosque non immeritò in hac cura putant omnes Isocratem secutos, præcipuèque Theopompum. At Demosthenes et Cicero modicè respexerunt ad hanc partem. Nam et coeuntes literæ, quæ (1) συναλοιφὴ di-

* Pars *omitti potest.*

(1) συναλοιφὴν Grammatici vocabant, cùm duæ vocales in unam syllabam coalescebant, τἄνομα pro τὸ ὄνομα : Fabius ipse aliquanto pòst in hoc eodem capite affert hoc exemplum : *Ubi lubido dominatur, innocentiæ leve præsidium est.* Dixerat hanc periodum cludi duplici anapæsto. *Nam synalœphe facit ut ultimæ syllabæ pro una sonent.*

citur, etiam leniorem faciunt orationem, quàm si omnia verba suo fine cludantur; et nonnunquam hiulca etiam decent, faciuntque ampliora quædam: ut, *Pulchra oratione acta omnino jactare.* Tum longæ per se et velut * optimæ syllabæ aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt. Qua de re utar Ciceronis potissimùm verbis: *Habet*, inquit, *ille tanquam hiatus et concursus vocalium molle quiddam, et quod indicet non ingratam negligentiam, de re hominis magis quàm de verbis laborantis.*

* *Legere malim*, optimæ; *cui magis convenit particula* velut. *Orat.* 77.

Cæterùm consonantes quoque, eæque præcipuè quæ sunt asperiores, in commissura verborum rixantur: * et, *s* ultima cum *x* proximâ, quarum tristior etiam, si * binæ collidantur, stridor est, ut, *ars studiorum.* Quæ fuit causa et Servio subtrahendæ, *s*, literæ, quoties ultima esset, aliaque consonante susciperetur. Quod reprehendit * Lauranius: Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima, cùm dicit, *Serenu' fuit, et dignu' loco.* Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic locutos. Inde, *Belligerare po' meridiem.* Et illa Censorii Catonis, *Die' hanc*; æquè *m*, litera in *e*, mollita. Quæ in veteribus libris reperta mutare impe-

* *Fortè pro* ut. Virtus Xerxis. * Similes et ejusdem soni, ut *s* cum *s*. * *Argent. editio habet* L. Afranius. *n.* 161.

riti solent : et dum librariorum insciențiam insectari volunt, suam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima est, et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parùm exprimitur : ut,

Multum ille.

Et

Quantum erat.

adeò ut penè cujusdam novæ literæ sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, et tantùm aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsæ coeant.

Videndum etiam, ne syllabæ verbi prioris ultimæ, sint primæ sequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit : *Res mihi invisæ visæ sunt, Brute.* Et in carmine :

O fortunatam natam me Consule Romam.

Etiam monosyllaba, si plura sunt malè continuabuntur, quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Idcoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio : et ex diverso quoque longorum ; afferunt enim quandam dicendi tarditatem.

Illa quoque vitia sunt ejusdem loci, si cadentia similiter, et similiter desinentia, et eodem modo declinata, multa

jungantur. Nec verba quidem verbis aut nomina nominibus, similiaque his continuari decet : cùm virtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratiâ varietatis adjutæ.

Membrorum, incisorumque junctura non eo modo est observanda, quo verborum : quanquam et in his extrema et prima coeunt. Sed plurimum refert compositionis, quæ quibus anteponas. Nam (1) et *vomens frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit.* Et contrà (nam frequentiùs utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt.* Magis id insurgebat, si verteretur. Nam etsi plus est saxa quàm bestias commoveri, inest tamen compositioni decor.

2. *Philip.* 63.

Pro Arch. 19.

V. Sed transeamus ad numeros. Omnis structura, ac dimensio et copulatio vocum constat aut numeris, (numeros

(1) Constructio verborum manca. Fortè deest aliquid. Sensus minimè obscurus. In primo exemplo vis ipsa rerum postulabat, ut hunc sequeretur ordinem : *gremium suum et totum tribunal implevit.* Contra in secundo, si invertisset ordinem, oratio magis insurgebat : nam majus est *saxa voci respondere, quàm bestias cantu flecti.* Sed ratio compositionis hunc ordinem postulabat, ut numerosiùs caderet oratio.

ῥυθμός accipi volo) aut μέτρῳ, id est dimensione quadam.

1. QUOD etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam rhythmi, id est numeri, spatio temporum constant; metra etiam ordine: ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. (1) Ῥυθμὸς aut pars est, ut Dactylus: unam enim syllabam parem * brevibus habet. Est quidem vis eadem et aliis pedibus, sed nomen illud tenet. Longam esse duorum temporum, brevem unius, etiam pueri sciunt. Aut sescuplex, ut Pæon, cujus vis est ex longa et tribus brevibus: quique ei contrarius, ex tribus brevibus et longâ, vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata sescuplum faciunt. Aut duplex, ut Iambus; nam est ex brevi et longa: quique est ei contrarius. Sunt hi et metrici pedes: sed hoc interest, quòd rhythmo indifferens est, Dactylusne ille priores habeat breves, an sequentes; tempus enim solum metitur, ut à (2) sublatione ad posi-

* Vox *duabus* videtur hic deesse.

(1) Eandem rem sic paucis Tullius in Orat. n. 188. *Pes qui adhibetur ad numeros, partitur in tria: ut necesse sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplex pæon.*

(2) Hoc est, ab initio ad finem: quia initio tollitur vox, deprimitur in fine. Vel potiùs alludit ad morem Mu-

tionem iisdem sit spatiis pedum : in versu pro Dactylo poni non poterit Anapæstus aut Spondeus ; nec Pæon eadem ratione à brevibus incipiet ac desinet. Neque solùm alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, sed ne Dactylum quidem aut fortè Spondeum, alterum pro altero. Itaque si quinque continuos Dactylos, ut sunt in illo,

Panditur interea domus omnipotentis olympi, 10. *Æn.* *v.* 1.

confundas, solveris versum.

2. COLLOCATIO autem verba jam probata, et electa, et velut assignata sibi debet connectere : nam vel dura inter se commissa potiora sunt (1) inutilibus. Tamen et eligere quædam, dum ex iis quæ idem significent atque idem valeant, permiserim ; et adjicere, dum non otiosa ; et detrahere, dum non necessaria ; sed et figuris mutare et casus et numeros, quorum varietas frequenter gratiâ compositionis adscita, etiam sine numero, solet esse jucunda. Etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum volet sumat compositio : *Vitavisse* vel *vitasse*, *Deprehendere* vel *deprendere*. * Coïtus etiam syllabarum non negabo,

* Συνεκλοισὴν intelligit de qua dixit antea, pag. 148.

sicorum, qui pedis vel manus ublatione et positione tempora metiuntur.

(1) Nihil significantibus, nihil ad rem pertinentibus, nullam vim habentibus.

et quicquid sententiis aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco verbum maximè quadret. Atque is optimè componet, qui hoc solùm (1) componendi gratiâ faciet.

Ratio verò pedum in oratione est multò quàm in versu difficilior. Primùm quòd versus paucis continetur, oratio longiores habet sæpe circuitus : deinde, quòd versus semper similis sibi est, et una ratione decurrit ; orationis compositio nisi varia est, et offendit similitudine, et affectatione deprehenditur.

Et in omni quidem corpore, totoque (ut ita dixerim) tractu numeris inserta est. Neque enim loqui possumus nisi è syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen et desideratur in clausulis, et apparet ; primùm, quia sensus omnis habet suum finem, possidetque naturale intervallum, quo à sequentis initio dividatur : deinde, quòd aures continuam vocem secutæ ductæque velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis judicant, cùm ille impetus stetit, et intuendi tempus dedit.

(1) Legendum putem : *qui non hoc solum, etc.* Fabius ipse sub finem hujus capitis : *sed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratiâ fecerimus, propter eam fecisse videamur.*

Non igitur durum sit, neque abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hìc laus omnis * declamat.

* Malim *exclamat*: hìc laudator exclamat: hìc clamores excitantur.

Proximam clausulis diligentiam postulant initia, nam et ad hæc intentus auditor est. (1) Sed eorum facilior ratio est. Non enim cohærent aliis, nec præcedentibus serviunt, sed novum exordium sumunt: cùm illa, quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam ruptâ viâ veniamus. Namque cùm sit, ut videtur, severa Demosthenis compositio, πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις, et illa, quæ

Pro Ctesiph. init.

(1) In iis quæ sequuntur, multum inest obscuritatis. Mutatio punctorum, et unius voculæ, nonnihil fortasse lucis afferet. Is autem videtur esse sensus: Facilius est observare numeros in periodorum initiis: non enim pendent à præcedentibus, nec cum iis cohærent. At clausula (sic enim explicari debet pronomen, *illa*) quamlibet sit composita et numerosa, ipsam illam gratiam perdet, si ad eam ruptâ viâ, id est duro et abrupto initio ac decursu veniamus. Nam cùm duæ phrases Demosthenis, quas citat, habeant *severam* compositionem, id est gravem, numerosam, et plenam dignitatis; non desunt qui carpant ac damnent Ciceronem in duabus phrasibus, quæ eundem finem habent, nempè Creticum cum Spondeo. Hujus autem tam diversæ in re pari sententiæ causas affert duas. 1. Priora sunt *in eo* severiora (sic enim legendum conjicio, pro *ideo*.) In periodis Demosthenis *priora*, id est quæ præceduut clausulam, sunt severiora, magis composita et sonora, quàm in periodis Tullii. 2. Tullius concludit istas periodos dictionibus, quæ habent singulæ quinque syllabas, quod etiam in carminibus est *permolle* et languidum, ac minùs numerosum et severum.

ab uno (quod sciam) Bruto minùs probatur, cæteris placet; κἂν μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ : non desunt qui Ciceronem carpant in his : * *Familiaris cœperat esse balneatori :* et, (1) *non minùs dura Archipiratæ*. Nam *Balneatori* et *Archipiratæ* idem finis est qui πᾶσι καὶ πάσαις, et qui μηδὲ τοξεύῃ : sed priora sunt ideò severiora. Est in eo quoque nonnihil, quòd hìc singulis verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle : nec solùm ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his, *Fortissima Tyndaridarum :* sed etiam ubi quaternæ, cùm versus cluditur *Apennino*, et *Armamentis*, et *Oriona*. Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine.

* *Apud Cicer. pro Cœl. n. 62. legitur :* familiaris facta erat balneatori.

Horat. 1. Sat. 1. v. 100.

Mediis quoque non ea modò cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint : ne, quod nunc maximum vitium * est, brevium contextu resultent, ac sonum reddant penè puerilium crepitaculorum. Nam ut initia clausulæque plurimùm momenti habent, quoties incipit sensus aut desinit; sic in mediis quoque sunt quidam conatus qui leviter

* *Vide hujus vitii exemplum. p.* 146.

(1) Hunc locum non comperi apud Ciceronem. Verr. 7. n. 63-78. fit sæpe mentio archipiratæ, et sic periodus desinit. n. 69. *terrestrem archipiratam*. Fortè hæ voces, *non minùs dura*, sunt Fabii, non Ciceronis.

insistunt : ut currentium pes, etiamsi non moratur, tamen vestigium facit. Itaque non modò membra atque incisa benè incipere atque cludi decet, sed etiam in iis quæ non dubiè contexta sunt, nec respiratione utuntur, illi vel occulti gradus. Quis enim dubitet unum sensum et unius spiritus esse : *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes ?* Tamen et duo prima verba, et tria proxima, et deinceps duo rursus, ac tria, suos quasi numeros habent spiritum sustinentes. Sicut (1) apud rhythmicos, æstimantur hæ particulæ : prout sunt graves, acres, lentæ, celeres, remissæ, exultantes, proinde id quod ex illis conficitur, aut severum, aut luxuriosum, aut quadratum, aut solutum erit. *Pro Cluent. init.*

Quædam etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur : sed sequentibus suscipi ac sustineri solent ; eoque facto vitium quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem.* Du- *7. Verr.* 116.

(1) Mutanda hìc puncta censui, ut aliquis posset sensus erui, qui aliter esset intricatissimus. Ut in Musica, sic in oratione, prout singulæ partes sunt magis aut minus numerosæ, ita etiam totum, quod ex illis conficitur, magis aut minùs numerosum est. Animadverte *severum* hìc quoque in bonam partem sumi, ut paulò superiùs.

rum, si desinas : sed cùm est continuatum iis quæ sequuntur, quanquam naturâ ipsâ divisa sint; *Nova postulat, inaudita desiderat :* salvus est cursus. *Ut adeas, tantum dabis :* malè cludet; nam et trimetri versus pars ultima est. Excipit : *Ut cibum vestitumque intro ferre liceat, tantum.* Præceps adhuc; firmatur ac sustinetur ultima : *Recusabat nemo.*

7. Verr. 117.

4. VERSUM in oratione fieri, multo fœdissimum est totum; sicut etiam in parte, deforme : utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contrà, sæpe etiam decet : quia et cludit interim optimè prima pars versus, dum intra paucas syllabas, præcipuè senarii atque octonarii. *In* (1) *Africa fuisse,* initium senarii est, primum pro Q. Ligario caput cludit. *Esse videatur,* (nam nimis frequens) octonarium inchoat. . . Et ultima versuum, initio conveniunt orationis : *Etsi vereor, judices.* Et, *Animadverti, judices.* Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius hexametri exordio cœpit : *Fac-*

Pro Mil. 1. Pro Cluent. n. 1.

(1) *In Africa fuisse,* est initium versus senarii; et cludit primum pro Q. Ligario caput, seu primam periodum, aut partem periodi. *Esse videatur,* est initium versus octonarii, et cludit pleia que Tullii periodos, sed frequentiùs adhibetur : nam hoc ei ab invidis vitio datum est.

turusne operæ pretium sim. Nam ita edidit, estque melius quàm quo modo emendatur. Nec clausulæ clausulis; ut Cicero: *Quo me vertam nescio*, qui trimetri finis est. Pejùs claudit finis hexametri, ut Brutus in epistolis: *Neque enim illi malunt habere tutores aut defensores, quanquam sciunt placuisse Catoni.* *Pro Lig. n. 2.*

5. Sed quia orationem jam constare pedibus dixi, aliqua de iis quoque; quorum nomina quoniam varia esse traduntur, constituendum est quo quemque appellemus. Et quidem Ciceronem sequar: nam is eminentissimos Græcorum est secutus, excepto quòd pedes mihi trisyllabos non videtur excedere, quanquam ille Pæone (1) Dochimoque, quorum prior in quatuor, secundus in quinque incurrit, utatur. Nec tamen ipse dissimulat quibusdam numeros videri, non pedes: nec immeritò. Quicquid enim supra tres syllabas habet, id ex pluribus est pedibus. Ergo cùm constent quatuor pedes * binis, octo ternis; Spondeum, longis duabus: Pyrrhichium, quem alii Pariambum vocant, * brevibus: Iambum, brevi longaque: huic contrarium è longa et brevi, * Syllabis. * Duabus.

(1) *Dochimus* apud Ciceronem et Fabium primam habet brevem, deinde duas longas, quartam brevem, ultimam longam: ut, *amicos leves.* Grammatici nonnulli volunt duas primas esse breves, ut, *hyacinthini. Turn.*

hunc Choreum nos, ut alii Trochæum, nominemus. Ex iis verò qui ternas syllabas habent, Dactylum, longa duabusque brevibus : huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat Anapæstum. Media inter longas brevis faciet Amphimacrum : sed frequentius ejus nomen est Creticus. Longa inter breves, Ambrachys : duabus longis brevem sequentibus, Bacchius; totidem longis brevem præcedentibus, huic contrarius Palimbacchius erit. Tres breves Trochæum, quem Tribrachyn dici volunt, qui Choreo Trochæi nomen imponunt : totidem longæ Molosson efficiunt.

Horum pedum nullus non in orationem venit. Sed quò quique sunt temporibus pleniores longisque syllabis magis stabiles, hoc graviorem faciunt orationem; breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam et illud, ubi opus est velocitate, tardum et segne : et hoc, ubi pondus exigitur, præceps ac resultans meritò damnetur....

Nec verò in literis syllabisque natura mutatur, sed refert quæ cum qua optimè coeat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, et ponderis habent longæ, celeritatis breves : quæ si miscentur quibus-

dam longis, currunt; si continuantur, exultant.

Nec solum refert quis cludat, sed quis antecedat. Retrorsum autem neque plus tribus, iique si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt : (absit (1) tamen poetica observatio) neque minùs duobus, alioqui pes erit, non numerus. Potest tamen vel unus esse Dichoreus, si unus est qui constat ex duobus Choreis. Itemque Pæon, qui est ex Choreo et Pyrrhichio, quem aptum initiis putant. Vel contrà qui est ex tribus brevibus et longa, cui clausulam assignant : de quibus ferè duobus scriptores hujus artis loquuntur : alios omnes, quotcunque sint temporum, quæ ad orationem pertineant, Pæonas appellant. Est et Dochimus, qui fit ex Bacchio et Iambo, vel Iambo et Cretico, stabilis in clausulis, et severus.

Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet : optimè præcedet eum Creticus; ut in hoc : *De quo* * *ego nihil dicam nisi depellendi criminis causâ.* Illud est quod suprà dixi *, multum referre, unone verbo pedes sint duo comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte, *Criminis*

* *Apud Tullium pro Cœl. n.* 31. *legitur* de qua.

* p. 156.

(1) Absit tamen religiosa poetarum observatio : nam permutari pedes possunt.

causa; molle, *Archipiratæ;* mollius, si Tribrachys præcedat, *facilitates, temeritates.* Est enim quoddam in ipsa divisione verborum latens tempus, aut in (1) Pentametri medio Spondeo: qui nisi alterius verbi fine, alterius initio constet, versum non efficit.

Cludet Dichoreus, si pes idem sibi ipsi jungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. *Orat.* 214. Cujus exemplum Cicero ponit: *Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit.* Accipiet ante se Choreus et Pyrrhichium: *Omnes propè cives virtute, gloria, dignitate superabat.*

Cludet et Dactylus, nisi eum observa- *5. Verr.* 85. tio ultimæ Creticum facit; ut *Muliercula nixus in littore.* Habebit antè bene Creticum et Iambum, Spondeum malè, pejùs *Pro Lig.* n. 1. Choreum. Cludit Amphibrachus: *Q. Ligarium in Africa fuisse*, si non eum malumus esse Bacchium.

Pro Mur. n. 1. Creticus est initiis optimus: *Quod precatus à diis immortalibus sum.* Et clausu- *2. Phil.* 63. lis: *In conspectu populi Romani vomere postridie.* Apparet verò quàm bene eum præcedant, vel Anapæstus, vel ille qui videtur fini aptior, Pæon. Sed et se ipse *Pro Lig.* 38. sequitur: *Servare quàm plurimos.*

(1) Pentametrum constat quinque pedibus.

Sī nōn ĕrrās sĕt fĕcĕrăt īllă mĭnŭs.

Nec ego cùm præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent: sed quid ferè accideret, quod in præsentia videretur optimum, ostendi. Et quidem optimè est sibi junctus Anapæstus, ut qui sit Pentametri finis, vel (1) Rhythmus, qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium est.* Nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ pro una sonent. Melior fiet præcedente Spondeo vel Bacchio; ut si mutes idem: *Leve innocentiæ præsidium est...*

6. Totus verò hic locus non ideo tractatur à nobis: ut oratio, quæ ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim qui se totum in hac cura consumpserit, potioribus vacabit: siquidem relicto rerum pondere, ac nitore contempto, *tesserulas* (ut ait (2) Lucilius) *struet, et vermiculatè inter se lexeis committet.* Nonne ergo refrigeretur sic

(1) Per *rhythmum anapæsticum* significare videtur carmen anapæsticum monometrum, quod constat duobus anapæstis. *Turn.*

(2) Alludit ad hos Lucilii versus: *Quàm lepidè lexeis compostæ, ut tesserulæ omnes Arte pavimento atque emblemate vermiculato.* Appellat autem *tesserulas*, lapillos quadratos, aptè formatos, quibus struuntur pavimenta, quæ dicuntur esse tessellata. *Vermiculatum* autem appellamus opus, quod constat minutis quidem, sed variis formis, repræsentatque diversas species. *Turn.*

calor, et impetus pereat? ut equorum cursum qui dirigit, minuit, et passus qui æquat, cursum frangit: quasi numeri non fuerint in compositione deprehensi. Sicut poema nemo dubitaverit imperito quodam initio fusum, et aurium mensura, et similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componit multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus.

* *Malim,* sunt.

Neque verò tam * sint intuendi pedes, quàm universa comprehensio: ut versum facientes, totum illum decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Antè enim carmen ortum est, quàm observatio carminis. Indeque (1) illud,

Orat. 171.

Versibu' quos olim Fauni vatesque canebant.

Ergo quem in poemate locum habet (2) versificatio, eum in oratione compositio. Optimè autem de illa judicant aures, quæ et plena sentiunt, et parum expleta desi-

(1) Hoc versu Ennius significare volebat se primum apud Latinos aptè carmen condidisse, quasi priores poetæ uterentur versibus impolitis et incomptis, cujuscemodi olim citra observationem à Faunis reddebantur in oraculis. *Turn.*

(2) *Versificatio*, est observatio legis et pedum in carmine. Unde *versificatores*, appellantur, qui carmina condunt ex lege, etsi tamen non tam aptè *poetæ* vocari debeant. Nam poeta nescio quid augustius habet. *Turn.*

derant, et fragosis offenduntur, et lenibus mulcentur, et contortis excitantur, et stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia et nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, indocti voluptatem.

Quædam verò arte tradi non possunt. Mutandus est * casus, si duriùs is quo cœperamus, feratur. Num in quem transeamus ex quo, præcipi potest? Figuræ laboranti etiam compositioni variatæ sæpe succurrunt. Quæ? cùm orationis, tùm etiam sententiæ. Num præscriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, et cum re præsenti deliberandum. Enimvero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimùm valent, quod possunt, nisi aurium habere judicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimiùm, alia pluribus brevia et abscissa sunt? Cur in circunductionibus etiam cùm sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videtur? *Neminem vestrùm ignorare arbitror, judices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi Romani fuisse.* Cur, *hosce*, potiùs quàm *hos?* neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse meliùs. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse?* compositio enim patiebatur. Iguo-

**Casum* intellige vel nomen, vel potiùs periodorum.

3. *Verr.* n. 1.

rabam, sed ita ut audio, hoc animus accipit plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeas satis fortè quid severum, quid jucundum sit, intelligere : facias quidem naturâ duce meliùs quàm arte, sed naturæ ipsi ars inerit.

7. Illud prorsus oratoris, scire, ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio : altera, quæ ad pedes refertur; altera, quæ ad comprehensiones quæ efficiuntur ex pedibus.
P. 147. Et de iis (1) priùs. Diximus igitur esse Incisa, Membra, Circuitus.

(2) Incisum (quantum mea fert opi-

(1) Priùs dicet de comprehensionibus, quæ ex pedibus efficiuntur.

(2) Quoniam quæ hìc à Fabio de periodis, membris, et incisis dicuntur, paulò sunt obscuriora; paucis contraham quæ de iisdem in schola tradi solent. *Periodus* est circuitus verborum et sententiarum, sensum perfectum efficiens. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantùm in foro atque in judiciis impudentia valeret; non minus in causa cederet Aul. Cæcinna Sext. Ebutii impudentiæ, quàm tum in vi faciendâ cessit audaciæ.* Pro Cæcin. 1. Vide et initium orat. de Provinc. Consul.

Periodus constat membris, seu colis, et commatibus, seu incisis, quæ et articuli nominantur.

Membrum est oratio perfecti sensûs, at suspensi tamen, sic ut nondum tota sententia percipiatur. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest.*

Comma dicitur, cùm singula membra, aut singulæ phrases, vel etiam dictiones, interpunctionibus distinguntur. *O scelus! ô pestis! ô labes!* in Pis. 56. *Abiit, excessit, evasit, erupit.* 2. Catil. 1.

Periodus vel est simplex, vel composita. *Simplex* est unius membri. V. G. Alexander temperanter vivendo venerationem apud posteros habuisset.

nio) erit sensus non expleto numero conclusus : plerisque pars membri. Tale est enim quo Cicero utitur : *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis incisa ; ut : *Diximus, testes dare volumus.* Incisum est, *diximus.* Orat. 223.

Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed à toto corpore abruptus, et per se nihil efficiens. Id enim, *O callidos homines!* perfectum est : at remotum à cæteris, vim non habet : ut per se manus, et pes, et caput. Et, *O rem excogitatam! ó ingenia metuenda!* Quando ergo incipit corpus esse? cùm venit extrema conclusio : *Quem, quæso, nostrúm fefellit, id vos ita esse facturos?* quam (1) Cicero brevissimam putat. Itaque ferè Orat. 225.

Composita est duorum, trium, aut quatuor membrorum : raro, aut potiùs nunquam ad quinque membra aut plura producitur. Tunc enim non tam periodus, quàm periodica oratio dicitur.

Bimembris. Si temperanter vixisset Alexander, apud posteros venerationem habuisset.

Trimembris. Si quantum virtute bellicâ cæteris Imperatoribus præcelluit Alexander, tantum et eosdem temperantiæ laude superavisset, summam venerationem apud posteros habuisset.

Quadrimembris. Si quantum virtute bellicâ cæteris Imperatoribus præcelluit Alexander, tantum eosdem temperantiæ laude superavisset ; non minùs venerationis apud posteros habuisset, quàm apud suos habuisse dicitur amoris, imperii, dignitatis.

(1) Sic de hoc eodem loco Tullius in Orat. 225. *Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, quæ non potest esse brevior.* Dissolvenda hæc periodus, ut duo membra reperiantur : *Id fecistis : et neminem nostrúm fefellit.*

incisa et membra mista sunt, et conclusionem utique desiderant.

Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptionem. Genera ejus duo sunt : alterum simplex, cùm sensus unus longiore ambitu circumducitur; alterum, quod constat membris et incisis, quæ plures sensus habent. 7. Verr. 117. *Aderat janitor carceris, et carnifex Prætoris*, et reliqua. Habet periodus membra minimùm duo. Medius numerus videtur quatuor : sed recipit frequenter et plura. Orat. 222. Modus ei à Cicerone aut quatuor senariis versibus, aut ipsius spiritûs modo terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat : sit aperta, ut intelligi possit : non immodica, ut memoriâ contineri. Membrum longius justo, tardum : brevius, instabile est.

Ubicunque acriter erit et instanter pugnaciterque dicendum, membratim * cæsimque dicemus. Nam hoc in oratione plurimùm valet : adeoque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, et cum dicente æquè audientem inhorrescere. Membratim plerumque narrabimus, aut ipsas periodos majoribus intervallis, et velut laxioribus nodis resolvemus, excep-

* *Vide exempla in orat. pro Mil. 37. pro Lig. 9.*

tis quæ non docendi gratiâ, sed ornandi narrantur : ut in Verrem, Proserpinæ raptus. Hæc enim lenis et fluens contextus decet. 6. *Verr.* 106.

Periodus apta proœmiis majorum causarum, ubi solicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, et in omni amplificatione : sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Multum et in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius compositionis genus, cùm judex non solùm rem tenet, sed etiam captus est orâtione, et se credit actori, et voluptate jam ducitur.

Historia non tam finitos numeros, quàm orbem quemdam contextumque desiderat. Namque omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit : ut homines qui manibus invicem apprehensis gradum firmant, continent et continentur. Demonstrativum genus omne fusiores habet liberioresque numeros. Judiciale et concionale, ut materiâ varium est, sic etiam ipsâ collocatione verborum.

Ubi jam nobis pars ex duabus (quas modò fecimus) secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia leniùs, alia concitatiùs, alia sublimiùs, alia pugnaciùs,

alia graviùs esse dicenda? Gravibus, sublimibus, ornatis, longas magis syllabas convenire? ita ut lenia (1) spatium, sublimia et ornata claritatem quoque vocum poscant, potiùs quàm his contraria. Magis (2) laudarem brevibus argumenta, partitiones, jocos: et quicquid est sermoni magis simile.

Itaque componemus procœmium variè, atque ut sensus ejus postulabit. . . Nam judicis animus variè præparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves, tum blandi: tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc, ut sunt diversa naturâ, dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario?

Narratio ferè tardiores, atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, et nominibus maximè mixtos. Nam et verbis ut sæpius pressa est, ita interim insurgit: sed docere et infigere animis res semper cupit: quod minimè festinantium opus est. Ac mihi videtur tota nar-

(1) Spatium longius in pronuntiando.

(2) Hic aliquid mendi subest. Pro *laudarem*, malim legere *donarem*. Breviores pedes magis conveniunt argumentis, etc.

ratio constare longioribus membris, brevioribus periodis.

Argumenta acria et citata, pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut Trochæis, quæ celeria quidem, sed sine viribus sunt. Verùm quamvis sint brevibus longisque mista, non tamen plures longas quàm breves (1) habentia. Illa sublimia spatiosas clarasque voces * habent, amant amplitudinem Dactyli quoque, ac Pæonis, etiamsi majori ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contrà Iambis maximè concitantur : non solùm quòd sint è duabus modò syllabis, eoque frequentiorem quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est : sed etiam quòd omnibus partibus insurgunt, et à brevibus in longas nituntur et crescunt. Ideoque meliores Choreis, qui à longis in breves cadunt. Summissa, qualia in epilogis, lentas et ipsa et minùs exclamantes exigunt...

* E superiore versu reponendum hic censeo *habentia*.

Denique ut semel finiam, sic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. An non in proœmiis plerumque summissi (nisi cùm in accusatione concitan-

(1) Pro *habentia*, quod huc fortè ex inferiore versu irrepsit, legendum putem, *habeant*. Argumenta possunt misceri brevibus et longis syllabis ; non tamen plures longas quàm breves habeant.

dus est judex, aut aliquâ indignatione complendus) in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque dejecti et infracti? Atqui (1) corporis quoque motui sua quædam tempora; et ad signa pedum, non minùs saltationi, quàm modulationibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox ad * actus accommodatur naturæ ipsarum de quibus dicimus rerum? quo minùs id mirum in pedibus orationis, cùm debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui Spondeis atque Iambis maximè continetur.

* In actione. In pronuntiatione.

(2) Hyperoargus sceptra mihi liquit Pelops....

Asperum verò et maledicum etiam in carmine Iambis grassatur:

Quis hoc potest videre? quis potest pati?
Nisi impudicus, et vorax, et aleo?

In universum autem, si sit necesse,

(1) Motus corporis constat variis numeris: saltatio quoque. Parem igitur varietatem in oratione servare debemus. Cùm *signa pedum* dixit, aut intellexit pedum motum numerosum in saltatione, aut pedum percussiones, quibus metimur tempora. *Turn.*

(2) Seneca aliter citat hunc versum epist. 80. *En impero Argis: regna mihi liquit Pelops.*

duram potiùs atque asperam compositionem malim esse, quàm effeminatam et enervem, qualis apud multos : et quotidie magis lascivimus, (1) syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, et in eosdem semper pedes ire. Nam et versificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare : et id cùm manifesta affectatione (cujus rei maximè cavenda suspicio est) tum etiam similitudine tædium ac satietatem creat. Quoque est dulcius, magis * perit, amittitque et fidem, et affectus, motusque omnes, qui est in hac cura deprehensus : nec potest ei credere, aut propter eum dolere et irasci judex, cui putat hoc vacare. Ideoque (2) initia quædam quasi solvenda de industria sunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata videantur.

* Alii legunt, *perdit*. Mendum hic aliquod suspicor.

Sed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratiâ fecerimus, propter eam

(1) *Syntoni* symphoniaci sunt, qui instrumentis pulsatis harmoniamque efficientibus convenientem, modos suggerunt saltantibus. Alii appellant *Syntonos*, qui motu corporis convenienti respondent tonis et modulationi canentium. *Turn.*

(2) Sæpe numero in proœmiis simplicitas esse debet : nam ea magis solet irrepere in animos auditorum. Illic igitur aut numeri sunt tollendi, aut certè obscurandi, ne eos intelligat judex. *Turn.* Pro *initia*, multi codices habent *vincta*.

fecisse videamur. Et certè nullum aptum atque idoneum verbum prætermittemus gratiâ lenitatis. Neque enim erit ullum tam difficile, quod non commodè inseri possit, nisi quòd in evitandis ejusmodi verbis non decorem compositionis quærimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulsisse compositioni, quàm Atticos, quamvis minùs in verbis habeant varietatis et gratiæ. Nec vitium dixerim, si Cicero à Demosthene paululum in hac parte descivit. Sed quæ sit differentia nostri Græcique sermonis, explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse honesta, jucunda, varia. Ejus tres partes, ordo, conjunctio, numerus. Ratio, in adjectione, detractione, mutatione. Usus, pro natura rerum quas dicimus. Cura (1) magna, ut sentiendi atque loquendi prior sit. Dissimulatio curæ præcipua, ut numeri spontè fluxisse, non arcessiti et coacti esse videantur.

(1) *Cura magna* compositionis debet esse; ita *ut* tamen cura *sentiendi atque loquendi prior sit.*

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA
LIBER X.

CAPUT I.

DE COPIA VERBORUM.

I. *Facilitas dicendi comparatur legendo, scribendo, dicendo.* (*Ad lectionem refertur auditio et imitatio: ad scriptionem emendatio et cogitatio.*) *Oratori autem parandæ sunt opes, quæ constant rerum et verborum copia. De rebus nunc non agitur.* II. *Verborum copia parari cum judicio debet. — Paratur autem auditione et lectione. — Quæ sint utriusque commoda. — Optimum quemque legendum, et quomodo. — Etiam in optimis non laudanda omnia.* III. *Quantùm et quatenus oratori conferant, Poetæ. — Historici. — Philosophi.* IV. *Pauca de lectione veterum et novorum. — De varietate*

opinionum super his. V. *Eminentissimos Græcorum scriptores suis quemque virtutibus designat.* 1. *Poëtas : Heroicos. — Elegiacos. — Iambicos. — Lyricos. — Tragicos. — Comœdos.* 2. *Historicos.* 3. *Oratores.* 4. *Philosophos.* VI. *Eundem in Latinis persequitur ordinem.*

I. Sed hæc eloquendi præcepta, sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, accesserit : quam scribendo plus, an legendo, an dicendo consequamur, solere quæri scio. Quod esset diligentiùs nobis examinandum, si quâlibet earum rerum possemus unâ esse contenti. Verùm ita sunt inter se connexa et indiscreta omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in cæteris laboratum. Nam neque sŏlida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo vires acceperit : et citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluit. Qui autem scierit quo sint quæque modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesaŭris incubabit.

Non autem ut quicque præcipuè necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certè, cùm sit in eloquendo positum ora-

toris officium, dicere ante omnia est; atque hinc initium ejus artis fuisse manifestum est : proximam deinde imitationem : novissimam scribendi quoque diligentiam. Sed ut perveniri ad summa nisi ex principiis non potest; ita procedente jam opere, minima incipiunt esse quæ prima sunt.

Verùm nos non quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus : (nam id quidem aut satis, aut certè uti potuimus, à nobis dictum est) sed ut Athletam qui omnia jam perdidicerit à præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit; ita eum cui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi, et collocandi rationem perceperit, instruamus quâ ratione quæ didicerit, facere quàm optimè et quàm facillimè possit. Non ergo dubium est, quin ei velut opes sint quædam parandæ, quibus uti ubicunque desideratum erit, possit. Eæ constant copiâ rerum ac verborum. *Lib. 1. et 2.*

II. Sed res propriæ sunt cujusque causæ, aut paucis communes; verba in universas paranda : quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent; nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cùm sint aliis alia aut

magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut meliùs sonantia; debent esse non solùm nota omnia, sed in promptu, atque (ut ita dicam) in conspectu, ut cùm se judicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio.

Equidem scio quosdam collecta quæ idem significarent vocabula solitos edisscere, quo faciliùs et occurreret unum ex pluribus; et cùm essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratiâ sumerent aliud quo idem intelligi posset. Quod cùm est puerile, et cujusdam infelicis operæ, tum etiam utile parum: turbam enim modò congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum judicio paranda est, vim orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non enim solùm nomina ipsa rerum cognoscemus hâc curâ, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim ferè verbis, præter pauca quæ sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem lamborum, veterisque Comœdiæ, etiam in (1) illis sæpè laudantur: sed nobis nostrum opus inte-

(1) Quæ parum verecunda sunt.

rim tueri satis est. Omnia verba (exceptis de quibus dixi) sunt alicubi optima. Nam et humilibus interim, et vulgaribus est opus : et quæ cultiore in parte videntur sordida, ubi res poscit, propriè dicuntur.

Hæc ut sciamus, atque eorum non significationem modò, sed formas etiam (1) mensurasque norimus, ut ubicunque erunt posita conveniant, nisi multa lectione atque auditione assequi non possumus : cùm omnem sermonem auribus primùm accipiamus. Propter quod (2) infantes à mutis nutricibus jussu regum in solitudine educati, etiamsi verba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt.

Sunt autem alia hujus naturæ, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potiùs utaris, intersit, ut *ensis* et *gladius*. Alia, quæ etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut *ferrum* et *mucro*. Nam per abusionem *Sicarios* etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocunque com-

(1) Intelligit variàs declinationum et conjugationum formas ac mensuras.

(2) Psammetichus, Rex Ægyptiorum (ut tradit Herodotus initio lib. 2.) quibusdam infantulis, quos in solitudine educabat, nutrices præfecit mutas. Illi post bimatum, cùm esurirent, fortè *beccos* pronuntiaverunt, quod significat linguâ Phrygiâ panem et cibum. *Turn.*

miserint. Alia circuiti verborum plurimum ostendimus; quale est,

3. *Eclog.* 82. Et pressi copia lactis.

Plurima verò mutatione figuramus: *Scio*, *Non ignoro*: et, *Non me fugit*, *Non me præterit*: et, *Quis nescit? Nemini dubium est.* Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam et *intelligo*, et *sentio*, et *video*, sæpè idem valent quod *Scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut his non solùm cùm occurrerint, sed etiam cùm oporteat, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt: nec sicut de intellectu animi rectè dixerim *Video*: ita de visu oculorum, *Intelligo*. Nec ut *mucro gladium*, sic *mucronem gladius* ostendit.

Sed ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantùm gratiâ legendum vel audiendum est. Nam omnium quæcunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis quæ traduntur artibus, cùm eò qui discit perductus est, ut ea intelligere sine demonstrante, et sequi jam suis viribus possit; quia quæ doctor præcipit, orator ostendit.

Alia verò legentes, alia audientes magis adjuvant. Excitat qui dicit, spiritu ipso, nec imagine et ambitu rerum, sed

rebus incendit. Vivunt enim omnia, et moventur, excipimusque nova illa velut nascentia, cum favore ac solicitudine. Nec fortunâ modò judicii, sed etiam ipsorum qui orant, periculo afficimur. Præter hæc, vox et actio decora, commoda, ut quisque locus postulabit, pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio, et, ut semel dicam, pariter omnia decent.

In lectione certius judicium, quod audienti frequenter aut suus cuique favor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, et velut tacitâ quâdam verecundiâ inhibemur plus nobis credere; cùm interim et vitiosa pluribus placeant, et à corrogatis laudentur etiam quæ non placent. Sed è contrario quoque accidit, ut optimè dictis gratiam prava judicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit, seçl repetere sæpiùs licet, sive dubites, sive memoriæ penitus affigere velis. Repetamus autem, et tractemus; et ut cibos mansos ac propè liquefactos demittimus, quo faciliùs digerantur, ita lectio non cruda, sed multâ iteratione mollita, et velut confecta, memoriæ imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque, et qui credentem sibi minimè fallat, legen-

dus est; sed diligenter, ac penè ad scribendi solicitudinem : nec per partes modò scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, præcipueque oratio, cujus virtutes frequenter ex industria quoque occultantur. Sæpè enim præparat, dissimulat, insidiatur orator, eaque in prima parte actionis dicit, quæ sunt in summâ profutura. Itaque suo loco minus placent, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus. Ideoque erunt cognitis omnibus repetenda.

Illud verò utilissimum, nosse eas causas quarum orationes in manus sumpsimus, et quoties continget, utrinque habitas legere actiones, ut Demosthenis atque Æschinis, inter se contrarias, ut Servii Sulpitii et Messalæ, quorum alter pro Aufidia, contrà dixit alter; et Pollionis et Cassii, reo Asperuate, aliasque plurimas. Quin etiam si minùs pares videbuntur, aliquæ tamen ad cognoscendam litium quæstionem rectè requirentur : ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium, et Hortensii pro Verre.

Quin etiam easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Callidius, et pro Milone orationem Brutus exercitationis gratiâ scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius

Celsus falsò existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem. Et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Lælii, orationes ferebantur.

NEQUE id statim legenti persuasum sit, omnia quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam et labuntur aliquando, et oneri cedunt, et indulgent ingeniorum suorum voluptati, nec semper intendunt animum, et nonnunquam fatigantur : cùm Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio etiam Homerus ipse videatur. Summi enim sunt, homines tamen; acciditque iis qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim est facilius) ac se abundè similes putent, si vitia magnorum consequantur. *Or.* 104. *Art. poet.* 359.

Modestè tamen et circumspecto judicio de tantis viris pronuntiandum est, ne (quod plerisque accidit) damnent quæ non intelligunt. Ac si necesse est in alterutram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim.

III. PLURIMUM dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum : multique ejus judicium sequuntur, neque id immeritò. Namque ab his et in rebus spi-

ritus, et in verbis sublimitas, et in affectibus motus omnis, et in personis decor petitur, præcipueque velut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optimè rerum talium blanditiâ reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat.

2. *de Orat. n. 14. et pro Arch. n. 6.*

Meminerimus tamen non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentiâ figurarum, totumque illud studiorum genus ostentationi comparatum, præter id quod solam petit voluptatem, eamque fingendo non falsa modò, sed etiam quædam incredibilia, sectatur, patrocinio quoque aliquo juvari: quòd alligati ad certam pedum necessitatem, non semper propriis uti possint, sed depulsi à recta via, necessariò ad eloquendi quædam diverticula confugiant; nec mutare quædam modò verba, sed extendere, corripere, convertere, dividere cogantur: nos verò armatos stare in acie, et summis de rebus decernere, et ad victoriam niti decet.

Neque ergo arma squalere situ ac rubigine velim; sed fulgorem his inesse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visusque perstringatur; non qualis auri argentique, imbellis, et potiùs habenti periculosus.

HISTORIA quoque alere orationem

quodam molli jucundoque succo potest. Verùm et ipsa sic est legenda, ut sciamus plerasque ejus virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poetis, et quodammodo carmen solutum : et scribitur ad narrandum, non ad probandum; totumque opus non ad actum rei, pugnamque præsentem, sed ad memoriam posteritatis, et ingenii famam componitur. Ideoque et verbis liberioribus, et remotioribus figuris narrandi tædium evitat.

Itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitas, quâ nihil apud vacuas aures atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, et sæpius inerudituin, captanda nobis est : neque illa Livii lactea uberias satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quòd M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illum bellicum canere, hujus ore Musas esse locutas existimet. *Orat.* 30. 31. 32.

Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnunquam nitore, dum in iis de quibus erit quæstio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse; nec versicolorem illam, quâ Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere.

Est et alius ex historiis usus, et is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumque, quibus inprimis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expetat à litigatore, sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat; hoc potentiora, quòd ea sola criminibus odii et gratiæ vacant.

A PHILOSOPHORUM verò lectione ut essent nobis multa petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optimâ sui operis parte cesserunt. Nam et de justis, honestis, utilibus, quæque sunt his contraria, et de rebus divinis maximè dicunt, et argumentantur acriter : et altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optimè Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile judicium, ut etiam cùm in rebus versemur iisdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori et auditorii, præceptorum et periculorum.

IV. CREDO exacturos plerosque, cùm tantum esse utilitatis in legendo judicemus, ut id quoque adjungamus operi, qui sint legendi, quæ in quoque auctore præcipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cùm in Bruto

M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantùm oratoribus loquatur, et tamen de omnibus ætatis suæ, quibuscum vivebat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit: quis erit modus, si et illos, et qui posteà fuerunt, et Græcos omnes, et Philosophos, et Poetas persequi velim? Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium in epistola ad filium scripta, legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus. *Brut.* 248.

Non est tamen dissimulanda nostri quoque judicii summa. Paucos enim, vel potiùs vix ullum ex iis qui vetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri, qui judicium adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliquid: cùm se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimùm fateatur adjutum. Nec multo aliter de nobis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam demens potest, qui ne minima quidem alicujus certæ fiduciâ partis memoriam posteritatis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur, et citiùs nos dimittet, quàm ut ejus nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non

quicquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φράσιν (de qua loquimur) accommodatum est.

Verùm antequàm de singulis loquar, pauca in universum de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos veteres legendos putant, neque in ullis aliis esse naturalem eloquentiam, et robur viris dignum, arbitrantur. Alios recens hæc lascivia, deliciæque, et omnia ad voluptatem multitudinis imperitæ composita, delectant. Sunt etiam qui rectum dicendi genus sequi volunt. Alii pressa demum et tenuia, et quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana et verè Attica putant. Quosdam elatior ingenii vis, et magis concitata, et plena spiritûs capit. Sunt et lenis, et nitidi, et compositi generis non pauci amatores. De qua differentia disseram diligentiùs, cùm de genere dicendi quærendum erit.

Lib. 12. *c.* 10.

V. INTERIM summatim quid à qua lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est. Facile est autem studiosis, qui sint his simillimi, judicare: ne quisquam quæratur omissos fortè aliquos eorum, quos ipse valdè probet. Fateor enim plures legendos esse, quàm

qui à me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum, quæ præcipuè convenire intendentibus ut oratores fiant existimem, persequar.

1. IGITUR ut Aratus (1) ab Jove incipiendum putat, ita nos ritè cœpturi ab Homero videmur. Hic enim (quemadmodum ex Oceano dicit ipse amnium vim fontiumque cursus initium capere) omnibus eloquentiæ partibus exemplum et ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem lætus ac pressus, jucundus et gravis, tum copia, tum brevitate mirabilis; nec poeticâ modò, sed oratoriâ virtute eminentissimus. *Il. l. 21. v. 195.*

Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam, nonne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur: vel in primo, inter duces illa contentio: vel dictæ in secundo sententiæ, omnes litium ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem vel illos mites, vel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem habuisse fateatur.

Age verò, nonne in utriusque sui operis ingressu paucissimis versibus legem

(1) Aratus sic incipit Astrologica. Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα. *Ab Jove principium.*

procœmiorum non dico servavit, sed constituit? Nam et benevolum auditorem invocatione dearum, quas præsidere vatibus creditum est, et intentum proposita rerum magnitudine, et docilem summa celeriter comprehensa facit. Narrare verò quis breviùs, quàm qui mortem nuntiat Patrocli, quis significantiùs potest, quàm qui Curetum Ætolorumque prælium exponit? Jam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum et argumenta, cæteraque probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc Poeta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogantis Achillem precibus æquari?

Il. l. 16. *v.* 8.-21. *Il. l.* 9. *v.* 525. *etc.*

Il. l. 24. *v.* 486. *etc.*

Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis, nonne humani ingenii modum excedit? ut magni sit viri, virtutes ejus non æmulatione (quod fieri non potest) sed intellectu sequi. Verùm hic omnes sine dubio, et in omni genere eloquentiæ procul à se reliquit, Heroicos tamen præcipuè, videlicet quia clarissima in materiâ simili comparatio est.

Rarò assurgit Hesiodus, magnaque pars ejus in nominibus est occupata:

tamen utiles circa præcepta sententiæ, lenitasque verborum et compositionis probabilis ; daturque ei palma in illo medio dicendi genere.

Contrà in Antimacho vis et gravitas, et minimè vulgare eloquendi genus habet laudem. Sed quamvis ei secundas ferè Grammaticorum consensus deferat, et affectibus, et jucunditate, et dispositione, et omnino arte deficitur, ut planè manifestò appareat, quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum.

Panyasin ex utroque mistum putant, in eloquendo neutrius æquare virtutes : alterum tamen ab eo materiâ, alterum disponendi ratione superari.

(1) Apollonius in ordinem à Grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes poetarum judices, neminem sui temporis in numerum redègerunt : non tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate.

Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cujusquam sit oratio : sufficit tamen operi, cui se parem credidit.

Admirabilis in suo genere Theocritus,

(1) Apollonius Rhodius scripsit *Argonautica*. Vixit autem tempore Aristarchi et Aristophanis Bysantii Grammaticorum, qui severam in auctores criticen exercuerunt sub Ptolemæo Philometore.

sed Musa illa rustica et pastoralis non forum modò, verùm ipsam etiam urbem reformidat.

AUDIRE videor undique congerentes nomina plurimorum poetarum. Quid? Herculis acta non benè Pisandros? Quid? Nicandrum (1) frustra secuti Macer atque Virgilius? Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certè conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra Tyrteum Homero subjungit?

10. *Eclog.* 40.

Art poet. 402.

Nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicem certè ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid: sed ad illos jam perfectis constitutisque viribus revertemur. Quod etiam in cœnis grandibus sæpe facimus: ut cùm optimis satiati simus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit.

TUNC et Elegiam vacabit in manus sumere, cujus princeps habetur Callimachus. Secundas confessione pluri-

(1) Nicander poeta Colophonius fuit. Scripsit *Theziaca*, et *Alexipharmaca*: præterea *Georgica*, quæ imitatus est Virgilius. *Turn.*

morum Philætas occupavit. Sed dum assequimur illam firmam (ut dixi) facilitatem, optimis assuescendum est; et multâ magis, quàm multorum lectione firmanda mens, et ducendus est color.

Itaque ex tribus receptis Aristarchi judicio scriptoribus Iamborum, ad * ἕξιν maximè pertinebit unus Archilocus. Summa in hoc vis elocutionis, cùm validæ, tum breves vibrantesque sententiæ, plurimum sanguinis atque nervorum: adeo ut videatur quibusdam, quòd quoquam minor est, materiæ esse, non ingenii vitium.

* Ad facilitatem comparandam.

Novem verò Lyricorum longè Pindarus princeps, spiritûs magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia, et velut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eum meritò credit neminî imitabilem.

Lib. 4. Od. 2.

Stesichorum, quàm sit ingenio validus, materiæ quoque ostendunt, maxima bella, et clarissimos canentem duces, et epici carminis onera lyrâ sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendoque debitam dignitatem; ac si tenuisset modum, videtur æmulari proximus Homerum potuisse; sed redundat, atque effunditur; quod ut est reprehendendum, ita copiæ vitium est.

Hor. l. 2. Od. 13. Alcæus in parte operis aureo plectro meritò donatur, quia tyrannos insectatur : multùm etiam moribus confert : in eloquendo quoque brevis, et magnificus, et diligens, plurimumque Homero similis ; sed in lusus et amores descendit, majoribus tamen aptior.

Simonides tenuis, alioqui sermone proprio, et jucunditate quadam commendari potest : præcipua tamen ejus in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus ejusdem operis auctoribus præferant.

ANTIQUA Comœdia cùm sinceram illam sermonis Attici gratiam propè sola retinet, tum facundissimæ libertatis, etsi est in insectandis vitiis præcipua, plurimum tamen virium in cæteris partibus habet. Nam et grandis, et elegans, et venusta, et nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures ejus auctores : Aristophanes tamen, et Eupolis, Cratinusque præcipui.

TRAGŒDIAS primus in lucem Æschylus protulit, sublimis, et gravis, et grandiloquus sæpe usque ad vitium : sed rudis in plerisque, et incompositus : propter quod correctas ejus fabulas in

certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permisêre, suntque eo modo multi coronati.

Sed longè clariùs illustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides : quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego sanè, quoniam ad præsentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis qui se ad agendum comparant, utiliorem longè Euripidem fore. Namque is et in sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas, et cothurnus et sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi : et sententiis densus, et in iis quæ à sapientibus tradita sunt, penè ipsis est par, et in dicendo ac respondendo cuilibet eorum qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus vero cùm omnibus mirus, tum in iis qui miseratione constant, facilè præcipuus.

Hunc et admiratus maximè est (ut sæpe testatur) et secutus, quanquam in opere diverso, Menander : qui vel unus, meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus, effingenda sufficiat : ita omnem vitæ imaginem expressit : tanta in eo inveniendi copia, et

eloquendi facultas : ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profectò viderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, à Menandro scriptas putant. Sed mihi longè magis orator probari in opere suo videtur : nisi fortè aut illa mala judicia, quæ Epitrepontas, Epicleros, Lochos habent ; aut meditationes in Psophoda, et Nomothete, et Hypobolimæo, non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ.

Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quoniam his necesse est secundùm conditionem controversiarum plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mirè custoditur ab hoc poeta decorum. Atque ille quidem omnibus ejusdem operis auctoribus abstulit nomen, et fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit.

Habent tamen alii quoque Comici, si cum venia legantur, quædam quæ possis decerpere : et præcipuè Philemon, qui ut pravis sui temporis judiciis Menandro sæpe prælatus est, ita consensu omnium meruit credi secundus.

2. Historiam multi scripsere præ-

clarè, sed nemo dubitat duos longè cæteris præferendos, quorum diversa virtus laudem penè est parem consecuta. Densus et brevis, et semper instans sibi Thucydides : dulcis, et candidus, et fusus Herodotus : ille concitatis ; hic remissis affectibus melior : ille concionibus, hic sermonibus : ille vi, hic voluptate.

Theopompus his proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis similis, ut qui antequam est ad hoc opus sollicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur qui turbæ (1) quamvis bonorum post hos auctorum eximatur, imitator Thucydidis : et ut multò infirmior, ita aliquatenus lucidior.

Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo pòst intervallo temporis natus Timagenes, vel hoc est ipso probabilis, quòd intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est.

3. Sequitur Oratorum ingens manus, cùm decem simul Athenis ætas una tulerit : quorum longè princeps Demosthenes, ac penè lex orandi fuit : tanta vis in eo,

(1) Dignus est qui post tres superiores cæteris præferatur. *Turn.*

tam densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quid desit in eo, nec quid redundet, invenias. Plenior Æschines, et magis fusus, et grandiori similis, quo minùs strictus est: carnis tamen plus habet, lacertorum minus. Dulcis inprimis et acutus Hyperides: sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis par.

His ætate Lysias major, subtilis atque elegans, et quo nihil, si oratori satis sit docere, quæras perfectius. Nihil enim est inane, nihil accersitum: puro tamen fonti, quàm magno flumini propior. Isocrates in diverso genere dicendi nitidus et comptus, et palæstræ quàm pugnæ magis accommodatus, omnes dicendi veneres sectatus est: nec immeritò. Auditoriis enim se, non judiciis comparârat: in inventione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur.

Neque ego in his de quibus sum locutus, has solas virtutes, sed has præcipuas puto: nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam et Phalereum illum Demetrium (quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicitur) multum ingenii habuisse et facundiæ fateor, vel ob hoc memoria

dignum, quòd ultimus est ferè ex Atticis qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. *Orat. 92.*

4. PHILOSOPHORUM, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiæ, M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse *Orat. 12.* præcipuum, sive acumine disserendi, sive eloquendi facultate divina quadam et Homerica? multum enim supra prosam orationem, et quam pedestrem Græci vocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam Delphico videatur oraculo instinctus.

Quid ego commemorem Xenophontis jucunditatem illam inaffectatam, sed quam nulla possit affectatio consequi? ut ipsæ finxisse sermonem Gratiæ videantur: et quod de Pericle veteris Comœdiæ testimonium est, in hunc transferri justissimè possit, in labris ejus sedisse quandam persuadendi Deam.

Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suavitate, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur.

Minùs indulsere eloquentiæ Stoici veteres : sed cùm honesta suaserunt, tùm in colligendo probandoque quæ instituerant, plurimum valuerunt ; rebus tamen acuti magis, quàm (id quod sanè non affectarunt) oratione magnifici.

VI. IDEM nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est.

1. ITAQUE ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium ejus generis poetarum Græcorum nostrorumque illi haud dubiè proximus. Utar enim verbis iisdem, quæ ex Afro Domitio juvenis accepi ; qui mihi interroganti, quem Homero crederet maximè accedere : *Secundus*, inquit, *est Virgilius*, *propior tamen primo quàm tertio*. Et hercle ut illi naturæ cœlesti atque immortali cesserimus, ita curæ et diligentiæ ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum : et quantum eminentioribus vincimur, fortasse æqualitate pensamus.

Cæteri omnes longè sequentur. Nam Macer et Lucretius legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquentiæ faciant : elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus (1) Varro in iis per quæ nomen est

(1) Attacinus Varro vixit tempore Ovidii. Scripsit

assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, verùm ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantam habent speciem, quantam religionem.

Propiores alii, atque ad hanc phrasin, de qua loquimur, magis utiles. Lascivus quidem in Heroicis quoque Ovidius, et nimiùm amator ingenii sui, laudandus tamen in partibus. Cornelius autem Severus, etiamsi versificator quàm poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi jure secundum locum. Sed eum consummari mors immatura non passa est; puerilia tamen ejus opera et maximam indolem ostendunt, et mirabilem præcipuè in ætate illa recti generis voluntatem.

Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. Vehemens et poeticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius ac Pedo non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens, et concitatus, et sententiis clarissimus, et,

autem *Argonautica*, ut interpres Apollonii Rhodii. Appellatus est Attacinus ab Attace, vico Galliæ Narbonensis, ut vult Eusebius; ut alii, ab Attace fluvio. *Turn.*

ut dicam quod sentio, magis oratoribus quàm poetis annumerandus.

Hos nominavimus, quia (1) Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura rerum, parumque diis visum est esse eum maximum poetarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ * donatus imperio juvenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quàm qui sic gerit? Quem præsidentes studiis deæ propiùs audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ? Dicent hæc pleniùs futura sæcula. Nunc enim cæterarum fulgore virtutum laus ista perstringitur. Nos tamen sacra literarum colentes feras, Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, et Virgiliano certè versu testamur,

* Quæ inchoarat, cùm est imperio donatus.

Eclog. 8. *v.* 13. Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

Elegia Græcos quoque provocamus; cujus mihi tersus atque elegans maximè videtur auctor Tibullus. Sunt qui Pro-

(1) Domitianum Imperatorem intelligit, qui *Germanicus* dici voluit, quasi Germaniam domuisset. Se quoque Palladis filium appellari jussit, ut testantur ejus numismata, unde paulo pòst: *Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ.* Turnebus (si tamen ille auctor est Notarum quæ ei attribuuntur) hunc locum de Germanico Cæsare Drusi filio intelligendum dixit. Miror hoc cuiquam venire in mentem potuisse.

pertium malint. Ovidius utroque lascivior : sicut durior Gallus.

SATYRA quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modò operis auctoribus, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium *fluere lutulentum, et esse aliquid quod tollere possis*, putat. Nam et eruditio in eo mira, et libertas, atque inde acerbitas, et abunde salis. *Lib. 1. Satyr. 4. v. 11.*

Multo est tersior, ac purus magis Horatius, et ad notandos hominum mores præcipuus. Multum et veræ gloriæ, quamvis uno libro, Persius meruit. Sunt clari hodieque, et qui olim nominabuntur.

Alterum illud est, et prius Satyræ genus, quod non sola carminum varietate mistum condidit Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguæ Latinæ, et omnis antiquitatis, et rerum Græcarum, nostrarumque : plus tamen scientiæ collaturus, quàm eloquentiæ.

IAMBUS non sanè à Romanis celebratus est ut proprium opus, à quibusdam interpositus : cujus acerbitas in Catullo,

Bibaculo, Horatio : quanquam illi (1) epodos intervenire reperiatur.

At Lyricorum idem Horatius ferè solus legi dignus. Nam et insurgit aliquando, et plenus est jucunditatis et gratiæ, et variis figuris et verbis felicissimè audax. Si quem adjicere velis, is erit Cæsius Bassus, quem nuper vidimus : sed eum longè præcedunt ingenia viventium.

Tragœdiæ scriptores Accius atque Pacuvius clarissimi, gravitate sententiarum verborumque pondere, et auctoritate personarum. Cæterùm nitor, et summa in excolendis operibus manus, magis videri potest temporibus, quàm ipsis defuisse. Virium tamen Accio plus tribuitur : Pacuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam Varii Thyestes cuilibet Græcorum comparari potest. Ovidii Medea videtur mihi ostendere quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare quàm indulgere maluisset. Eorum quos viderim, longè princeps Pomponius Secundus : quem senes parum Tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur.

In Comœdia maximè claudicamus :

(1) *Epŏdus*, vocatur versus minor, qui majori subjungitur, et quasi accinit ; ab ἐπάδω, *accino*. Horatius autem in libro, qui inde dicitur *Epodon*, versibus trimetris Iambicis præsertim sæpe subjungit dimetros.

licèt Varro Musas, Ælii * Stolonis sententia, Plautino dicat sermone locuturas fuisse, si Latinè loqui vellent : licèt Cæcilium veteres laudibus ferant : licèt Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur : quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, et plus adhuc habitura gratiæ, si intra (1) versus trimetros stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, quando eam ne Græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. (2) Togatis excellit Afranius : utinamque non inquinasset argumenta fœdis amoribus, mores suos fassus.

* *Quidam legunt* Stilonis.

2. At non historia cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear : nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cùm in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus suprà quàm narrari potest eloquentem : ita dicuntur omnia cùm rebus tum personis accommodata : sed affectus quidem, præcipuè eos qui sunt

(1) Terentius more Comicorum utitur versibus Iambicis cujuslibet mensuræ, v. g. tetrametris, qui habent octo pedes. Optaret Fabius ut trimetros tantùm adhibuisset, qui constant sex pedibus.

(2) *Togatæ comœdiæ* sunt totæ Latinæ, scilicet moribus et ritu Romano compositæ : ut *palliatæ* vocantur, quæ ad imitationem Græcorum sunt compositæ. *Turn.*

dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem, diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Novianus, pares eos magis quàm similes : qui et ipse à nobis auditus est, clari vir ingenii, et sententiis creber, sed minùs pressus, quàm historiæ auctoritas postulat; quam paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius egregiè utique in libris belli Germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor.

(1) Superest adhùc, et exornat ætatis nostræ gloriam, vir sæculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec imitatores : ut libertas, quanquam circuncisis quæ dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum et audaces sententias deprehendas etiam in iis quæ manent. Sunt et alii scriptores boni : sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

3. ORATORES verò vel præcipuè Latinam eloquentiam parem facere Græcæ

(1) Nonnulli Plinium indicari putant; plerique Tacitum : et hoc verisimilius. Et fortasse multa tunc è scriptis suis metu temporum detraxerat, quæ postea restituta sunt.

possunt. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cùm præsertim id non sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore : neque enim attinet, cùm Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potiùs putem.

Quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem, dividendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique quæ sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas : densior ille, hic copiosior : ille concludit astrictiùs ; hic latiùs pugnat : ille acumine semper, hic frequenter et pondere : illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici : curæ plus in illo : in hoc naturæ.

Salibus certè et commiseratione (qui duo plurimum affectus valent) vincimus. Et fortasse * epilogos illi mos civitatis abstulerit. Sed et nobis illa quæ Attici mirantur, diversa Latini sermonis ratio minùs permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, nulla contentio est.

* Non licebat Athenis affectum movere, ac ne epilogo quidem uti. *Turn.*

Cedendum verò in hoc quidem, quòd et ille prior fuit, et ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cùm se totum ad

imitationem Græcorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem Isocratis. Nec verò quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potiùs omnes ex seipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non enim pluvias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed vivo gurgite exundat, dono quodam Providentiæ genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur.

Nam quis docere diligentiùs, movere vehementiùs potest? Cui tanta unquam jucunditas affuit? ut ipsa illa quæ extorquet, impetrare eum credas: et cùm transversum vi sua judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi. Jam in omnibus quæ dicit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat: nec advocati studium, sed testis aut judicis afferat fidem. Cùm interim hæc omnia, quæ vix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt illaborata: et illa, qua nihil pulcrius auditu est, oratio, præ se fert tamen felicissimam facilitatem.

Quare non immeritò ab hominibus ætatis suæ regnare in judiciis dictus est: apud posteros verò id consecutus, ut Cicero jam non hominis, sed Eloquen-

tiæ nomen habeatur. Hunc igitur spectemus : hoc propositum sit nobis exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.

Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia : adeo ut quibusdam etiam nimia videatur : et consilii et animi satis : à nitore et jucunditate Ciceronis ita longè abest, ut videri possit sæculo prior.

At Messala nitidus, et candidus, et quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam : viribus minor.

C. verò Cæsar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia.

Multum ingenii in Cælio, et præcipuè in accusando multa urbanitas : dignusque vir, cui et mens melior, et vita longior contigisset.

Inveni qui Calvum præferrent omnibus; inveni qui contrà crederent eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse. Sed est et sancta et gravis oratio, et castigata, et frequenter vehe-

mens quoque. Imitator est autem Atticorum : fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detracturus fuit.

Et Servius Sulpitius insignem non immeritò famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus, qui si cæteris virtutibus colorem et gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam et ingenii plurimum est in eo, et acerbitas mira, et urbanitas, et vis summa : sed plus stomacho quàm consilio dedit : præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.

Sunt et alii multi diserti, quos persequi longum est. Eorum quos viderim, Domitius Afer, et Julius Africanus, longè præstantissimi. Verborum arte ille, et toto genere dicendi præferendus, et quem in numero veterum locare non timeas : hic concitatior, sed in cura verborum nimius, et compositione nonnunquam longior, et translationibus parum modicus.

Erant clara et super ingenia. Nam et Trachallus plerumque sublimis, et satis apertus fuit, et quem velle optima crederes : auditus tamen major. Nam et vocis, quantam in nullo cognovi, felicitas,

et pronuntiatio vel scenis suffectura, et decor : omnia denique ei, quæ sunt extrà, superfuerunt. Et Vibius Crispus, compositus, et jucundus, et delectationi natus, privatis tamen causis quàm publicis melior.

Julio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profectò nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat cæteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, et sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterùm interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando quod velit, gratia : tam candidum : et lene, et speciosum dicendi genus : tanta verborum etiam quæ assumpta sunt, proprietas : tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.

Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos qui nunc vigent materiam vere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque et consummati jam patroni veteribus æmulantur, et eos juvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria.

4. Supersunt qui de Philosophia

scripserunt : quo in genere paucissimos, adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius verò, multoque quàm in orationibus præstantior Brutus, suffecit ponderi rerum : scias eum sentire quæ dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. Plancus in Stoicis rerum cognitioni utilis. In Epicureis levis quidem, sed non injucundus tamen auctor est Catius.

Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ versatum distuli, propter vulgatam falsò de me opinionem, qua damnare eum, et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum, et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic ferè in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, (1) quos ille non destiterat incessere, cùm diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis quibus illi placerent,

(1) Gellius lib. 12. ait Senecam conatum esse vituperare Ciceronem atque Virgilium, ac multis in locis reprehendere. *Turn.*

desideret. Amabant autem eum magis, quàm imitabantur : tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut, saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat. Deinde cùm se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat.

Cujus et multæ alioqui, et magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, et multarum rerum cognitio : in qua tamen aliquando ab iis quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem ferè studiorum materiam. Nam et orationes ejus, et poemata, et epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit.

Multæ in eo claræque sententiæ : multa etiam morum gratiâ legenda : sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quòd abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua contempsisset, si parùm * concupissset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset,

* Si quædam orationis lenocinia minùs studiosè sectatus esset.

consensu potiùs eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur.

Verùm sic quoque jam robustis, et severiore genere satis firmatis legendus, vel ideo, quòd exercere potest utrinque judicium. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modò curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ quod voluit effecit.

CAPUT II.

DE IMITATIONE.

I. *Eam utilem esse et necessariam. — Ne sis tamen contentus iis quæ ab aliis inventa sunt: ipse aliquid invenias. — Contende etiam, quos imitaris, non consequi tantùm, sed superare.* II. *Videndum quos, et quid in iis imitemur. — Quisque in imitando consulat vires suas.* III. *Decorum materiæ servandum. — Cavendum, ne cui nos uni generi dedamus: — aut uni auctori.* IV. *Imitatio non sit in verbis tantùm, sed multo magis in rebus.*

I. Ex his cæterisque lectione dignis auctoribus et verborum sumenda copia est, et varietas figurarum, et componendi ratio, tum ad exemplum virtutum om-

nium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut invenire primùm fuit, estque præcipuum : sic ea quæ bene inventa sunt, utile sequi. Atque omnis vitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in aliis, facere ipsi velimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur : sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari videmus. Et hercle necesse est aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem rarò natura præstat, frequenter imitatio.

Sed hoc ipsum, quod tantò faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quàm fuit iis, qui nihil quod sequerentur, habuerunt, nisi cautè et cum judicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis quæ sunt ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod jam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent ? Nempe nihil fuisset inventum. Cur igitur nefas est re-

periri aliquid à nobis, quod antè non fuerit? An illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent: nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certè scimus invenisse eos qui quæsierunt? Et cùm illi, qui nullum cujusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderit: sed nihil habebimus nisi beneficii alieni? Quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant.

Turpe etiam illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. Nam rursus, quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quem sequebatur? Nihil in poetis supra Livium Andronicum, nihil in historiis supra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ quam corpora in sole fecissent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi fortè nostra potissimum tempora damnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil enim crescit sola imitatione. Quòd si prioribus adjicere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem

perfectum? cùm in his quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur.

Sed etiam (1) qui summa non appetent, contendere potiùs quàm sequi debent. Nam qui agit ut prior sit, forsitan etiamsi non transierit, æquabit. Eum verò nemo potest æquare, cujus vestigiis sibi utique insistendum putat. Necesse est enim semper sit posterior, qui sequitur.

Adde quòd plerumque facilius est plus facere, quàm idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res quæ simillimæ videantur, utique discrimine aliquo discernantur.

Adde quòd quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo quod imitatur, ut umbra corpore, et imago facie, et actus histrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque iis quæ in exemplum assumimus, subest et natura, et vera vis: contrà omnis imitatio ficta est, et ad alienum propositum accommodatur. Quo fit ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant,

(1) Sed etiam qui non tendent ad summam perfectionèm, contendére potiùs debent ut superent alios, quàm eos tantùm sequi.

quàm orationes : quòd in illis vera, in his assimulata materia est.

Adde quòd ea quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio, vis, facilitas, et quicquid arte non traditur. Ideoque plerique cùm verba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mirè à se quæ elegerunt, effingi arbitrantur : cùm et verba interdicant, invalescantque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaque non suâ naturâ sint bona aut mala, (nam per se soni tantùm sunt) sed prout oportunè proprièque aut secus collata sunt : et compositio cùm rebus accommodata sit, tum ipsa varietate gratissima.

II. QUAPROPTER exactissimo judicio circa hanc partem studiorum examinanda sunt omnia. Primùm, quòs imitemur. Nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cujusque, et corruptissimi concupierint. Deinde in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa, et à doctis inter ipsos etiam mutuò reprehensa : atque utinam tam bona imitantes diceremt meliùs, quàm mala pejùs dicunt.

Nec verò saltem iis quibus ad evitanda

vitia judicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, et solam, ut sic dixerim, cutem, vel potiùs illas (1) Epicuri figuras, quas è summis corporibus dicit effluere. Hoc autem iis accidit, qui non introspectis penitus virtutibus, ad primum se velut aspectum orationis aptarunt; et cùm iis felicissimè cessit imitatio, * qui verbis atque numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque inventionis non assequuntur, sed plerumque declinant in pejus, et proxima virtutibus vitia comprehendunt, fiuntque pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus temerarii, lætis corrupti, compositis * exultantes, simplicibus negligentes.

* Qui deest in multis Man.

* Vide locum Mecen. p. 146.

Ideoque qui horridè atque incompositè quidlibet frigidum illud et inane extulerunt, antiquis se pares credunt: qui carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet: qui præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem æmulantur: otiosi et supini, si quid modò longiùs circunduxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuisse. Noveram quos-

(1) Epicurus dicebat assiduè è corporibus simulacra et idola, velut exuvias quasdam effluere, quæ oculos pellerent, atque ita visionem efficerent. Hoc autem duntaxat ex opinione Democriti. *Turn.*

dam, qui se pulchrè expressisse genus illud cœlestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, *esse videatur*. Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque, intelligat: et quare bonum sit, sciat.

Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit, sola velit fortia et abrupta: cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis et vim suam perdat, et elegantiam quam cupit, non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quàm cùm mollia durè fiunt.

Atque ego illi præceptori, quem instituera m in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quemque discipulorum naturâ compositum videret. Nam is et adjuvare debet quæ in quoque eorum invenerit bona, et, quantùm fieri potest, adjicere quæ desunt, et emendare quædam, et mutare; rector enim est aliorum ingeniorum atque formator: difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia quæ recta sunt, velit esse in suis auditoribus quàm plenissima, in eo tamen cui naturam obstare viderit, laborabit.

III. In QUOQUE vitandum (in quo magna pars errat) ne in oratione poetas nobis et historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus decor est. Nec Comœdia in cothurnos assurgit, nec contrà Tragœdia socco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod commune est.

ETIAM hoc solet incommodi accidere iis qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas his placuit alicujus, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant : si tenuitas aut nuditas, in asperis gravibusque causis ponderi rerum parum respondeant : cùm sit diversa non causarum modò inter ipsas conditio, sed in singulis etiam causis partium ; sintque alia leniter, alia asperè, alia concitatè, alia remissè, alia docendi, alia movendi gratiâ dicenda : quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est.

ITAQUE ne hoc quidem suaserim, uni se alicui propriè, quem per omnia sequatur, addicere. Longè omnium perfectissimus Græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco meliùs alii : plurima ille, sed non qui maximè imitandus, etiam solus imitandus est. Quid

ergo ? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit ? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Qui tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cælii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis assumere ? Nam præter in quòd prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere : tum in tanta rei difficultate unum intuentes, vix aliqua pars sequitur. Ideoque cùm totum exprimere quem elegeris, penè sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, et quo quicque conveniat, aptèmus.

IV. Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantùm in verbis. Illuc intendenda mens, quantùm fuerit illis viris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia etiam quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent : quid agatur proœmio ; quæ ratio, et quàm varia narrandi ; quæ vis probandi ac refellendi ; quanta in affectibus omnis generis movendis scientia : (1) quantaque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quæ

(1) Malim legere, *quàmque*. Quàm laus ipsa popularis ad utilitatem causæ dirigatur. Ut paulo superiùs : *quàm omnia etiam, quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent.*

tum est pulcherrima, cùm sequitur, non cùm accersitur. Hæc si prævideriimus, tum verè imitabimur.

Qui verò etiam propria his bona adjecerit, ut suppleat quæ deerant, circumcidat si quid redundabit, is erit (quem quærimus) perfectus orator : quem nunc consummari potissimùm oportebat, cùm tanto plura bene dicendi exempla supersint, quàm illis qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum : ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

CAPUT III.

DE SCRIBENDO.

I. *Quanta sit utilitas scribendi.* II. *Scribendum est quàm diligentissimè : hæc solicitudo initiis necessaria.* III. *Carpit quorumdam in scribendo odiosam morositatem. Exemplum affert. — Ad celeritatem scribendi proderit, si rem attentè perspexerimus. — Carpit inertem negligentiam aliorum.* IV. *Damnat dictandi consuetudinem. — Locum secretum, scribendo aptum esse; non tamen nemora et sylvas.* V. *Nocturna lucubratio quatenus sit utilis.* VI. *Utrum in ceratis tabellis, an in membranis scribi oporteat; et quomodo.*

I. Et hæc quidem auxilia extrinsecus adhibentur : in iis autem quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longè plurimum affert stylus. Nec immeritò M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi vocat. Cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus quæ sunt de Oratore assignando, judicium suum cum illius auctoritate conjunxit.

1. *de Orat.* 150.

Scribendum ergo quàm diligentissimè, et quàm plurimum. Nam ut terra altiùs

effossa generandis alendisque seminibus fœcundior est : sic profectus non à summo petitus, studiorum fructus effundit uberiùs, et fideliùs continet. Nam sine hac (1) quidem conscientia, illa ipsa ex tempore dicendi facultas inanem modò loquacitatem dabit, et verba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt : illic opes velut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad subitos quoque casus, cùm res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, et usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura voluit magnum effici citò, præposuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem : quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut majora animalia diutiùs visceribus parentum continerentur.

II. Sed cùm sit duplex quæstio, quomodo, et quæ maximè scribi oporteat, jam hinc (2) ordinem sequar. Sit primò vel tardus, dum diligens stylus : quæramus optima, nec protinus se offerentibus gaudeamus : adhibeatur judicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim

(1) Nisi quis sibi conscius sit se multum in scribendo laborem insumpsisse.

(2) Primam quæstionem, nempe quis sit modus et ordo scribendi, tractat hoc capite : quinto alteram, nempe quæ maximè scribi oporteat.

rerum verborumque habendus est, et pondera singulorum examinanda.

Postea subeat ratio collocandi, versenturque omni modo numeri : non ut quodque se proferet verbum, occupet locum. Quæ quidem ut diligentiùs exequamur, repetenda sæpiùs erunt scriptorum proxima. Nam præter id quòd sic meliùs junguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro vires, et velut repetito spatio sumit impetum ; quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum longiùs petant, et ad illud quò contenditur spatium, cursu ferantur : utque in jaculando brachia reducimus, et expulsuri tela, nervos retrò tendimus.

Interim tamen, si fuerit flatus, danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim nostra, dum nascuntur, placent : alioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad judicium, et retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus; et sanè manifestus est etiam ex opere ipso labor *. Virgilium quoque paucissimos die composuisse versus, auctor est Varus.

* *Vide Gell. l. 17. c. 10.*

Oratoris quidem alia conditio est. Itaque hanc moram et solicitudinem initiis impero. Nam primùm hoc constituendum,

hoc obtinendum est, ut quàm optimè scribamus. Celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur, cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc est rei: citò scribendo, non fit bene ut scribatur; bene scribendo, fit ut citò.

Sed tum maximè cùm facultas illa contigerit, resistamus, ac provideamus, et ferocientes equos frenis quibusdam coerceamus: quod non tam moram faciet, quàm novos impetus dabit.

III. Nec enim rursus eos qui robur aliquod in stylo fecerint, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere civilibus officiis possit, qui singulis actionum partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit satis: omnia mutare, omnia aliter dicere quàm occurrit, velint: increduli quidam, et de ingenio suo pessimè meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere, utros peccare validiùs putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, et in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate.

QUA de re memini narrasse mihi Julium Secundum, illum æqualem meum, atque à me, ut notum est, familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Julius Florus, in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps; alio qui inter paucos disertus, et dignus illa propinquitate. Is cùm Secundum scholæ adhuc * operatum, tristem fortè vidisset, interrogavit, Quæ causa frontis tam adductæ: nec dissimulavit adolescens, tertium jam diem esse, ex quo omni labore materiæ ad scribendum destinatæ non inveniret exordium: quo sibi non præsens tantùm dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens: *Nunquid tu,* inquit, *meliùs dicere vis, quàm potes?* Ita se res habet, curandum est, ut quàm optimè dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim, opus est studio, non indignatione.

* *Quidam legunt:* adhuc operam dantem.

Ut possimus autem scribere etiam plura, et celeriùs, non exercitatio modò præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio: si non resupini, spectantesque tectum, et cogitationem murmure agitantes, expectaverimus quid obveniat; sed quid res poscat, quid per-

sonam deceat, quod sit tempus, qui judicis animus, intuiti, humano quodam modo ad scribendum accesserimus. Sic nobis et initia, et quæ sequuntur, natura ipsa præstabit. Certa sunt enim pleraque, et, nisi conniveamus, in oculos incurrunt : ideoque nec indocti nec rustici diu quærunt unde incipiant : quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse, quod latet : immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur, nisi quod non invenimus.

Diversum est huic eorum vitium, qui primò decurrere per materiam stylo quàm velocissimo volunt, et sequentes calorem atque impetum, ex tempore scribunt : (hanc sylvam vocant) repetunt deinde, et componunt quæ effuderant : sed verba emendantur et numeri, manet in rebus temerè congestis quæ fuit levitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere, ut (1) cælandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia valet.

(1) Metaphora est ducta à cælatoribus aut vascularibus. Nam vascular'i conflare solent optimè opus, deinde illud exsculpere et expolire. *Turn.*

IV. Satis apparet ex eo quòd hanc scribentium negligentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. Nam in stylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non consequens celeritatem ejus manus : ille cui dictamus urget ; atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantùm, et fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant : quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo velut offensator fuerit, inhibetur cursus : atque omnis quæ erat concepta mentis intentio, morâ et interdum iracundiâ excutitur.

Tum illa quæ apertiorem animi motum sequuntur, quæque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est jactare manum, torquere vultum, simul vertere latus, et interim objurgare, quæque Persius notat, cùm leviter dicendi genus significat, *Nec pluteum*, inquit, *cædit, nec demorsos sapit ungues :* etiam ridicula sunt, nisi cùm soli sumus.

1. *Satyr.* 106.

Denique ut semel quod est potentissimum dicam, secretum, quod dictando

perit, atque liberum arbitris locum, et quàm altissimum silentium scribentibus maximè convenire nemo dubitaverit.

Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora, sylvasque, quòd illa cœli libertas, locorumque amœnitas, sublimem animum, et beatiorem spiritum parent. Mihi certè jucundus hic magis, quam studiorum hortator videtur esse secessus. Namque illa ipsa quæ delectant, necesse est avocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest : et quocunque respexerit, desinit intueri quod propositum fuerat. Quare sylvarum amœnitas, et præterlabentia flumina, et inspirantes ramis arborum auræ, volucrumque cantus, et ipsa latè circunspiciendi libertas, ad se trahunt : ut mihi remittere potiùs voluptas ista videatur cogitationem, quàm intendere. Demosthenes meliùs, qui se in locum ex quo nulla exaudiri vox, nihilque prospici posset, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi.

V. Ideoque lucubrantes silentium noctis, et clausum cubiculum, et lumen unum velut tectos maximè teneat. Sed cùm in omni studiorum genere, tum in hoc præcipuè bona valetudo, quæque

eam maximè præstat, frugalitas necessaria est : cùm tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectionemque nobis data, in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quàm quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam fatigatio : et abundè, si vacet, lucis spatia sufficiunt : occupatos, in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium, et secessus, et undique liber animus, ut sunt maximè optanda, ita non possunt semper contingere : ideoque non statim si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, et deplorandus dies : verùm incommodis repugnandum, et hic faciendus usus, ut omnia quæ impediunt, vincat intentio ; quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum quæ vel oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet. An verò si frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obvios non videamus, et itinere deerremus : non consequemur idem si et voluerimus ?

Non est indulgendum causis disidiæ. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes,

studendum existimaverimus, semper erit propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, conviviis, vel concione etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cùm in medio foro, tot circumstantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subitò continua oratione dicendum, si particulas quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in littore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, consuescebat concionum fremitus non expavescere.

VI. Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda, scribi optimè ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi fortè visus infirmior membranarum potiùs usum exiget; quæ ut juvant aciem, ita crebra relatione, quod intinguntur calami, morantur manum, et cogitationis impetum frangunt.

Relinquendæ autem in utrolibet genere vacuæ tabellæ, in quibus libera adjiciendi sit excursio. Nam interim pigritiam emendandi angustiæ faciunt, aut certè novorum interpositione priora confundunt.

Ne latas quidem ultra modum esse ce-

ras velim : expertus juvenem studiosum alioqui prælongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur : idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum.

Debet vacare etiam locus in quo notentur quæ scribentibus solent extra ordinem, id est ex aliis, quàm qui sunt in manibus, locis occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet, neque differre tutum est : quia interim elabuntur; interim memoriæ sui intentos, ab alia inven-
* Avertunt. tione * declinant. Ideoque optimè sunt in deposito.

CAPUT IV.

DE EMENDATIONE.

Sequitur emendatio, pars studiorum longè utilissima. Neque enim sine causa creditum est, (1) stylum non minùs agere cùm delet. Hujus autem operis est adji-

(1) Styli pars altera est acuminata, quâ scribimus; altera obtusa et latior, quâ delemus. Hinc illud Horatianum : *sæpe stylum vertas, iterum quæ digna legi sint scripturus. Turn.*

cere, detrahere, mutare. Sed facilius in his simpliciusque judicium, quæ replenda vel dejicienda sunt : premere verò tumentia, humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata dirigere, soluta componere, exultantia coercere, duplicis operæ. Nam et damnanda sunt quæ placuerant, et invenienda quæ fugerant. Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam recentes fœtus blandiantur.

Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est, et ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam vitiosa redeant, et quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quicquid est aliud : idque faciunt quoties librum in manus resumpserint, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque ut cicatricosa sint, et exanguia, et curâ pejora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certè quod sufficiat : ut opus poliat lima, non exterat.

Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smyrnam novem annis

accepimus scriptam, et Panegyricum Isocratis, qui parcissimè, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet : cujus nullum erit, si tam tardum fuerit auxilium.

CAPUT V.

QUÆ PRÆCIPUE SCRIBENDA SINT.

I. *Principio vertere Græca in Latinum sermonem proderit. — Vertere etiam ex Latinis. Cicero refutatur. — Nostra etiam pluribus modis tractare.* II. *Simplicissima quæque materia ad parandam facultatem optima. — Theses. Confirmatio et confutatio sententiarum. Loci communes. — Declamationes. — Historiæ. Dialogi. Carmina. — Ne diutius adolescentes in declamationibus immorentur. — Causas quas agi audierint, vel alias, in utramque partem tractent. — Rursum de declamationibus.*

PROXIMUM (1) est ut dicamus quæ præcipuè scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ : quæ prima, aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puero-

(1) Initio tertii capitis duo proposuerat : quomodo et quæ scribi oporteret. Secundam partem nunc aggreditur.

rum; et secundo, quo jam robustorum studiis ordinem dedimus. Sed de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maxime veniat, vertere Græca in Latinum veteres nostri oratores optimum judicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de oratore libris dicit factitasse. Id Cicero suâ ipse personâ frequentissimè præcipit. Quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Id Messalæ placuit, multæque sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes: adeo ut (1) etiam cum Hyperidis illa pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet. 1. *de Orat.* 155.

Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam et rerum copiâ Græci auctores abundant, et plurimum artis in eloquentiam attulerunt, et hos transferentibus, verbis uti optimis licet. Omnibus enim utimur nostris. Figuras verò, quibus maximè ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quædam est: quia plerumque à Græcis Romana dissentiunt.

Sed et illa ex Latinis conversio, multum et ipsa contulerit. Ac de carminibus

(1) Adeo ut subtilitate', quam Atticæ linguæ propriam difficile est Romanis assequi, contenderet etiam cum illa celebri oratione Hyperidis pro Phryne.

quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam et sublimis spiritus attollere orationem potest, et (1) verba poeticâ libertate audaciora, præsumunt eandem propriè dicendi facultatem. Sed et ipsis sententiis adjicere licet oratorium robur, et omissa supplere, et effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantùm volo, sed circa eosdem sensus certamen atque æmulationem.

1. *de Orat.* 154. Ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas vetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis quæ dicta sunt, melius posse reperiri : neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici nisi semel non possit. Nisi fortè histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest : orandi minor vis, ut dicatur aliquid præter quod in eadem materia nihil dicendum sit.

Sed esto, neque melius quod invenimus sit, nec par : est certè proximis

(1) Libertas quâ utuntur poetæ in quibusdam verbis audacioribus, indicat easdem res posse ab oratoribus verbis propriis exprimi. Itaque malim legere : *eadem*.

locus. An non ipsi nos bis ac sæpius de eadem re dicimus, et quidem continuas nonnunquam sententias? Nisi fortè contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam si uno tantùm genere bene dicetur, fas erit existimari præclusam nobis à prioribus viam. Nunc verò innumerabiles sunt modi, plurimæque eodem viæ ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiæ: alia translatis virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud figurâ declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas.

Quid? quòd auctores maximi sic diligentiùs cognoscuntur? Non enim scripta, lectione securâ transcurrimus: sed tractamus singula, et necessariò introspicimus: et quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quòd imitari non possumus.

Nec aliena tantùm transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque versemus quàm numerosissimè, velut eadem cera aliæ atque aliæ formæ duci solent.

II. Plurimum autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dicto-

rum, factorum diversitate, facilè delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud virtutis indicium est, fundere quæ naturâ contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare, et bene dicere multa de paucis.

In hoc optimè facient infinitæ quæstiones, quas vocari θέσεις diximus : quibus Cicero jam princeps in Republica exerceri solebat. Tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam qui hæc recta tantùm, et in nullos flexus recedentia copiosè tractaverit ; utique in illis plures excursus recipientibus magis abundabit, eritque in omnes causas paratus. Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest... Milo Clodium rectene occiderit, veniat in judicium : an, oporteatne insidiatorem interfici, vel perniciosum Reipublicæ civem, etiamsi non insidietur ? Cato Martiam honestene tradiderit Hortensio : an, conveniatne res talis bono viro ? De personis judicatur, sed de rebus contenditur.

Declamationes verò, quales in scholis Rhetorum dicuntur, si modò sunt ad veritatem accommodatæ, et orationibus

similes, non tantùm dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inventionem et dispositionem pariter exercent: sed etiam cùm est consummatus, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit velut pabulo lætiore facundia, et assidua contentionum asperitate fatigata renovatur.

Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda: et dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere, contrarium fuerit: sicut athletæ remissa quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate, otio et jucundioribus epulis reficiuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quòd in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, et durescat articulus, et ipse ille mucro ingenii quotidiana pugna retundatur.

Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, et quasi militantes reficit ac reparat hæc velut sagina dicendi; sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, et inanibus simulachris: usque adeo ut difficile ab his digressos sit assuefacere, ne ab

illa in qua prope consenuerint umbra, vera discrimina velut quendam solem reformident. Quod accidisse etiam Porcio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur : ut cùm ei summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impensè petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi cœlum novum fuit, ut omnis ejus eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur.

Quare juvenis qui rationem inveniendi eloquendique à præceptoribus diligenter acceperit (quod non est infiniti operis, si docere sciant) et exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud majores fieri solebat) deligat, quem sequatur, quem imitetur : judiciis intersit quàm plurimis, et sit certaminis cui destinatur, frequens spectator : tum causas vel easdem quas agi audierit, stylo et ipse componat, vel etiam alias, veras modò, et utrinque tractet : et, quod in gladiatoribus fieri videmus, in (1) rebus actis exerceatur. Melius hoc, quàm rescribere veteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro

(1) In veris negotiis.

eodem, cùm alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione.

Citiùs autem sic idoneus erit juvenis, quem præceptor coegerit in declamando quàm simillimum esse veritati, et per totas ire materias : quarum nunc facillima et maximè favorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequens turba discipulorum, et consuetudo classium certis diebus audiendarum, nonnihil etiam persuasio patrum numerantium potiùs declamationes, quàm æstimantium. Sed (quod dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus præceptor majore numero, quàm sustinere possit, onerabit : et nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ sunt in controversia, non, ut quidam volunt, quæ in rerum natura, dicantur : et (1) vel longiore potiùs dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus proderit, quàm plures inchoatæ, et quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicque ponatur, nec illa quæ prima sunt, servent suam legem, juvenibus flosculos omnium partium in ea

(1) Debet vel longius spatium dare ad meditandam scribendamque totam materiam : vel permittere ut materiæ ad scribendum destinatæ partem modò aliquam intra certum quoddam tempus afferant.

quæ sunt dicturi congerentibus : quo fit, ut timentes ne sequentia perdant, priora confundant.

CAPUT VI.

DE COGITATIONE.

Proxima stylo cogitatio est, quæ et ipsas vires ab hoc accipit, et est inter scribendi laborem, extemporalemque fortunam media quædam, et nescio an usus frequentissimi. Nam scribere, nec ubique, nec semper possumus : cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur. Neque verò rerum ordinem modò (quod ipsum satis erat) intra se ipsa disponit : sed verba etiam copulat, totamque ita contexit orationem, ut nihil ei præter manum desit. Nam memoriæ quoque plerumque inhæret fideliùs, quod nulla scribendi securitate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi

perveniri potest aut subitò aut citò. Nam primùm facienda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur : tum assumendus usus paulatim, ut pauca primùm complectamur animo, quæ reddi fideliter possint ; mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda, usu et exercitatione multâ continenda (1) est ; quæ quidem maxima ex parte memoriâ constat : ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eò tamen pervenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit, quæque (2) scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servent. Cicero certè Græcorum Metrodorum Sceptium et Eriphylum Rhodium, nostrorumque Hortensium tradidit, quæ cogitaverant, ad verbum in agendo retulisse.

Lib. 11. *c.* 2.

2. *de Orat.* 160.

Sed si fortè aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non superstitiosè excogitatis demum est inhæ-

(1) Necessarium videtur aut delere prorsus hanc vocem *est*, aut in ejus locum substituere *sunt*, ut sic constare ordo Grammaticus possit : *Pauca primùm complectamur animo.... mox per incrementa.... augenda*, supple *sunt* ; denique *usu et exercitatione multâ continenda* sunt : *quæ quidem* exercitatio, etc.

(2) Sensus postulare videtur, *æque ac quæ scripserit. Fidem servent* : i. e. fideliter se exhibeant.

rendum. Neque enim tantum habent (1) curæ, ut non sit dandus et fortunæ locus : cùm sæpè etiam scriptis ea quæ subitò nata sunt, inserantur. Ideoque totum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut et digredi ex eo, et redire in id facilè possimus. Nam ut primùm est domo afferre paratam dicendi copiam, et certam : ita refutare temporis munera, longè stultissimum est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adjuvare possit.

Id autem fiet memoriæ viribus, ut ea quæ complexi animo sumus, fluant secura, ne solicitos, et respicientes, et una spe suspensos recordationis, non sinant providere : alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quàm malè cohærentem cogitationem. Pejùs enim quæritur retrorsus : quia cùm illa desideramus, ab aliis avertimur ; et ex memoria potiùs res petimus, quàm ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quærendum est, quæ inveniri possunt, quàm quæ inventa sunt.

(1) Neque enim accuratè elaborata oratio tantum habet pretii, ut, etc.

CAPUT VII.

DE FACULTATE DICENDI EX TEMPORE.

I. *Quàm sit utilis et necessaria.* II. *Quomodo comparetur.* III. *Quomodo conservetur.*

I. MAXIMUS verò studiorum fructus est, et velut præmium quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore dicendi facultas: quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia, civilibus officiis renuntiabit, et solam scribendi facultatem potiùs ad alia opera convertet. Vix enim bonæ fidei viro convenit, auxilium in publicum polliceri, quod in præsentissimis quibusque periculis desit: ut indicare portum, ad quem navis accedere, nisi lenibus ventis vecta, non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, vel apud magistratus, vel *repræsentatis judiciis, continuò agendi: quarum si qua, non dico cuicunque innocentium civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit, stabitne mutus, et salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur, perituris,

* Ante diem acceleratis.

moras et secessum et silentium quæret, dum illa verba fabricentur, et memoriæ insidant, et vox ac latus præparetur? Quæ verò patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus?

Quid, cùm adversario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea quæ opinati sumus, et contrà quæ scripsimus, fallunt, ac tota subitò causa mutatur. Atque ut gubernatori ad incursus tempestatum, sic agenti ad varietatem causarum ratio mutanda est. Quid porro multus stylus, et assidua lectio, et longa studiorum ætas facit, si manet eadem quæ fuit incipientibus difficultas? Perisse profectò confitendum præteritum laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit.

II. Id autem maximè hoc modo consequemur. Nota sit primùm dicendi via. Neque enim priùs contingere cursus potest, quàm scierimus, quò sit, et quà perveniendum. Nec satis est non ignorare quæ sint causarum judicialium partes, aut quæstionum ordinem rectè disponere, quanquam ista sunt præcipua; sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps: quæ ita sunt naturâ copulata, ut mutari aut intervelli sine confu-

sione non possint. Quisquis autem viam quâ sit ingrediendum discet, ducetur ante omnia rerum ipsâ serie velut duce : propter quod homines etiam modicè exercitati, facillimè tenorem in narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco quæratur, scient : nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur : nec confundent ex diversis orationem, velut salientes huc illuc, nec usquam insistentes. Postremò habebunt modum et finem, qui esse citra divisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus quæ proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient.

Et hæc quidem ex arte : illa verò ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus : multo ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem, etiam quæ subitò effusa sint, reddant : ut cùm multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo et exercitatio facilitatem maximè parit : quæ si paululum intermissa fuerit, non velocitas illa modò tardatur, sed et * νάρκημα ipsum coit atque concurrit.

* Torpor. Stupor.

Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, sem-

perque nostram vocem provisa et formata cogitatio excipiat; vix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut inventioni, dispositioni, elocutioni, ordini verborum rerumque, tum iis quæ dicit, quæ subjuncturus est, quæ ultrà spectanda sunt, adhibitâ vocis, pronuntiationis, gestus observatione, una sufficiat. Longè enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat; quantumque dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur: ut donec perveniamus ad finem, non minùs prospectu procedamus quàm gradu, si non intersistentes offensantesque brevia illa atque concisa singultantium modo ejecturi sumus.

Est igitur quidam usus irrationabilis, quem Græci ἄλογον τριβὴν vocant, quo manus in scribendo decurrit, quo oculi totos simul in lectione versus, flexusque eorum et transitus intuentur, et antè sequentia vident, quàm priora dixerunt. Quo constant miracula illa in scenis pilariorum (1) ac ventilatorum, ut ea quæ emiserint, ultro venire in manus credas, et quà jubentur decurrere.

(1) *Pilarii*, sunt præstigiatores, qui adhibitis pilulis et sphærulis miracula efficiunt. At *ventilatores* sunt qui tanta arte præstigiis utuntur, ut ea quæ in manibus habent, dispareant, et in ventum abire videantur. *Turn.*

Sed? hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud quod in se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur, nisi qui dispositè, ornatè, copiosèque dicit. Sed nec tumultuarii, nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem jurgantibus etiam mulierculis superfluere video : quem si calor ac spiritus tulit (frequenter enim accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit) deum tunc affuisse, cùm id evenisset, veteres oratores, ut Cicero dicit, aiebant.

Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus, et recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam morâ styli refrigescunt, et dilatæ non revertuntur. Utique verò cùm infelix illa verborum cavillatio accessit, et cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis. Sed ut optimè vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ (de quibus dixi) rerum imagines, quas vocari φαντασίας indicavimus, omniaque de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus, habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod disertos facit, et vis mentis.

Ideoque imperitis quoque, si modò sunt aliquo affectu concitati, verba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut, si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia quæ sunt in ea, circaque intuemur, non ultimum tantùm videmus, sed usque ad ultimum.

Addit ad dicendum etiam pudor stimulos, addit et dicendorum expectata laus: mirumque videri potest, quòd cùm stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentiâ, ut miles * congestu signorum, excitatur. Namque et difficiliorem cogitationem exprimit et expolit dicendi necessitas, et secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se voluptatis, maximè tamen præsenti fructu laudis opinionisque ducatur.

* Congerebantur signa militaria ante primam aciem ubi præliandum erat.

Nec quisquam tantùm fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere; sed, sicut in cogitatione præcepimus, ita facultatem quoque extemporalem à parvis initiis paulatim perducemus ad summam, quæ nec perfici nec contineri nisi usu potest: cæterùm pervenire eò debet, ut cogitatio non utique

melior sit eâ, sed tutior, cùm hanc felicitatem non in prosa modò multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, et Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non et fecerint quidam hoc, et faciant; quod tamen ipsum non tam probabile puto, (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quàm exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum.

3. *de Orat.* 194. *Pro Arch.* 8.

Neque verò tantam esse unquam fiduciam facilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam ferè deerit, ad ea quæ dicturi sumus dispicienda sumamus: quod quidem in judiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut expositâ controversiâ protinus dicere velint: quin etiam, quod est in primis frivolum ac scenicum, verbum petant quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia: et qui stultis eruditi videri volunt, stulti eruditis videntur.

Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, et vis omnis intendenda rebus, et in præsentia remit-

tendum aliquid ex cura verborum, si sequi utrumque non dabitur. Tum et tardior pronuntiatio moras habet, et suspensa ac veluti dubitans oratio, ut tamen deliberare, non hæsitare videamur. *Hoc, dum egredimur è portu, si nos nondum aptatis satis armamentis aget ventus : deinde paulatim simul euntes aptabimus vela et disponemus rudentes, et impleri sinus optabimus. Id potius, quàm se inani verborum torrenti dare quasi tempestatibus quò volent asferendum.

* Hoc, quod dixi, agimus.

III. Sed non minore studio continetur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim semel percepta non labitur ; stylus quoque intermissione paulum admodum de celeritate deperdit : promptum hoc, et in expedito positum, exercitatione sola continetur. Hâc uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maximè de quorum simus judicio ac opinione soliciti ; rarum est enim ut satis se quisquam vereatur : vel soli tamen dicamus potiùs, quàm non omnino dicamus.

Est alia exercitatio cogitandi, totasque materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra seipsum) persequendi, quæ nullo non et tempore, et loco, quando non aliud agimus, explicari potest : et

est in parte utilior quàm hæc proxima. Diligentiùs enim componitur, quàm illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur. Rursus illa prior plus confert vocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui et ipse, ut dixi, excitat oratorem et jactatione manûs, pedis supplosione, sicut caudâ leones facere dicuntur, hortatur.

Studendum verò semper, et ubique. Neque enim ferè tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucri, vel ut Cicero Brutum facere tradit, operæ ad scribendum aut ad legendum, aut ad dicendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem : quicquid loquemur, ubicunque, sit pro sua scilicet portione perfectum. *Orat.* 34.

Scribendum certè nunquam est magis, quàm cùm multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus, et (1) innatans illa verborum facilitas in altum reducetur : sicut rustici proximas vitis radices amputant, quæ illam (2) in sum-

(1) Levior et quasi in superficie natans, gravior et profundior fiet.

(2) Quæ illam in superficiem terræ adducerent.

mum solum ducant, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrumque cùm curâ et studio fecerimus, invicem prosit, ut scribendo dicamus diligentiùs, dicendo scribamus faciliùs. Scribendum ergo quoties licebit : si id non dabitur, cogitandum : ab utroque exclusi debent tamen adniti, ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse videatur.

Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maximè necessaria, et utique initia scribant : cætera quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium (1) commentariis ipsius apparet. Sed feruntur aliorum quoque, et inventi fortè ut eos dicturus quisque composuerat, et in libros digesti, ut causarum quæ sunt actæ à Servio Sulpitio, cujus tres orationes extant. Sed hi de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi. Nam Ciceronis ad præsens modò tempus aptatos libertus Tyro contraxit : quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles.

(1) *Commentarii*, libri sunt, qui summas rerum complectuntur. Illi conficiebantur ab oratoribus ad causæ dispositionem et memoriam. *Turn.*

In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem, libellosque qui vel manu teneantur, et ad quos interim respicere fas sit. Illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, quæ scripserimus, in summas sive commentarios et capita conferre. Facit enim et dicendi negligentiam hæc ipsa fiducia, et lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod simus memoriâ prosecuturi. Nam hîc quoque accidit, ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrumque animus æstuat, cùm et scripta perdidit, et non quærit nova. Sed de memoria destinatus est libro proximo locus, nec huic parti subjungendus, quia sunt alia priùs nobis dicenda.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA
LIBER XI.

CAPUT I.

DE APTE DICENDO.

I. *Quàm sit necessarium aptè dicere.* II. *Considerandum diligenter quid nobis in dicendo proponamus.* — *Imprimis quid deceat.* — *Et ibi de Socrate agit.* — *Decorum pendet ex circumstantiis.* III. *Vitanda omnis sui jactatio, præsertim eloquentiæ.* — *Cicero contra obtrectatores defenditur.* — *Concedi potest eloquentiæ fiducia.* — *Vitanda arrogantia qua orator se de causa judicasse affirmat.* — *Item impudens, tumultuosa, iracunda actio.* — *Multo magis, adulatio, scurrilitas, obscœnitas.* — IV. *Considerandum*, 1. *Quis dicat. Nam eloquentiæ genus aliud alios decet.* 2. *Pro quo.*

3. Apud quem. 4. Quo tempore ac loco. 5. Qua in causa. Plus ornamenti admittunt demonstrativæ materiæ. — Cultus ac nitor in quibusdam causis minimè tolerandus. 6. Maximè, contra quos. — Quo pacto adversùs parentes, propinquos, aut alios ejusmodi dicere liceat. — Quomodo tractandi, quos offendere veremur. 7. Quomodo persona inimici, aut parum honesti, vel aliquod ejus factum laudandum. — Quomodo tractanda judicis persona. — Qua ratione in aliis reprehendi possint, quæ ipsi fecerimus. — Quomodo totos ordines insectari liceat. — Indecorum est omne quod est nimium.

I. PARATA, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi, cogitandique, et ex tempore etiam, cùm res poscet, oraudi : proxima est cura, ut dicamus aptè : quam virtutem elocutionis quartam Cicero demonstrat, quæque est meo quidem judicio maximè necessaria. Nam cùm sit ornatus orationis varius et multiplex, conveniatque alius alii : nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modò non illustrabit eam, sed etiam destruet, et vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest esse verba et Latina, et significantia, et nitida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum iis in quæ judicem duci formarique volumus, consentiant ? si

3. *de Orat.*

genus sublime dicendi parvis in causis, parvum limatumque grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux atque violentum jucundis adhibeamus? Ut monilibus et margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta feminarum, deformentur viri: nec habitus triumphalis, quo nihil cogitari potest augustius, feminas deceat.

n. 210. Hunc locum Cicero breviter in tertio de Oratore libro perstringit: neque tamen quicquam videri potest omisisse, dicendo, *non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus.* Nec ferè pluribus in *n.* 70-74. *et* 123. *etc.* Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cùm apud summos oratores, hominesque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hîc Cicero alloquens Brutum, testatur esse hæc ei nota, ideoque breviùs à se dici, quanquam sit fusus locus, tracteturque à Philosophis latiùs. Nos institutionem professi, non solùm scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus: ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

II. QUARE notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, mo-

vendo judici conveniat : quid quaque parte orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata ; aut ficta verba incipiendo, narrando, argumentando (1) tractabimus : neque (2) decurrentis contexto nitore circuitus, ubi dividenda erit causa, et in partes suas digerenda : neque humile atque quotidianum sermonis genus ? et compositione ipsa dissolutum epilogis dabimus : nec jocis lacrymas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam suâ quàm rei cui adhibetur conditione constat : nec plus refert quid dicas, quàm quo loco. Sed totum hoc aptè dicere, non elocutionis tantùm genere constat, sed est cum inventione commune. Nam si tantum habent etiam verba momentum, quantò res ipsæ majus ? quarum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus.

Illud est diligentiùs docendum, eum demum dicere aptè, qui non solùm quid expediat, sed etiam quid deceat, inspexerit. Nec me fugit plerumque hæc esse conjuncta. Nam quod decet, ferè prodest : neque alio magis animi Judicum conciliari, aut si res in contrarium

(1) Usurpabimus. Nisi fortè legendum sit *aptabimus*.

(2) Legendum, *decurrentes*, Periodos contexto nitore decurrentes.

tulit, alienari solent. Aliquando tamen et hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet.

Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quàm si esset usus illo judiciali genere defensionis, et oratione summissa conciliasset Judicum animos sibi, crimenque ipsum solicitè redarguisset? Verùm id eum minimè decebat: ideoque sic egit, ut (1) qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quàm quod præterisset: et quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis, ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset, uti ea noluit, cùm bonam quidem, sed parum sibi convenientem judicasset. Quo vel solo patet non persuadendi, sed bene

(1) Athenis mos erat, si fraus capitalis non esset, ut damnati rei interrogarentur quam pœnam, et quam quasi æstimationem commeruisse se maximè confiterentur. Respondit autem Socrates se meruisse ut publicè aleretur in Prytaneo, qui honos apud Græcos maximus habebatur. 1. *de Orat.* 231.

dicendi finem in oratore servandum, cùm interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est majus) homini fuit.

Et nos secundùm communem potiùs loquendi consuetudinem, quàm ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus. Nisi fortè prior ille Africanus, qui patria cedere, quàm cum Tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse: aut P. Rutilius vel cùm illo pene Socratico genere defensionis est usus, vel cùm revocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maximè conduceret nesciebat. Hi verò parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen, rarò admodum evenit. Cæterùm idem ferè (ut dixi) in omni genere causarum et proderit et decebit. *Liv. l. 38. n. 50. 60.*

Est autem quod omnes et semper et ubique suadere ac dicere honestè facereque deceat, contraque neminem unquam ullo in loco turpiter. Minora verò, quæ-

que sunt ex mediis, plerumque sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint : aut pro persona, tempore, loco, causa, magis ac minùs vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cùm dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda est ratio eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire.

III. In primis igitur omnis sui vitiosa jactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipuè : affertque audientibus non fastidium modò, sed plerumque etiam odium. Habet enim mens nostra naturâ sublime quiddam et erectum, et impatiens superioris. Ideoque abjectos aut summittentes se libenter allevamus, quia hoc facere tanquam majores videmur, et quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despicere creditur : nec tam se majorem, quàm minores cæteros facere. Inde (1) invident humiliores : nam hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere : rident superiores, improbant boni. Plerumque

(1) Locus hic obscurus, et fortè corruptus. Humiliores, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere, invident ei qui se supra cæteros extollit. Superiores rident ejus arrogantiam : *boni* improbant. Sic enim malui legere, ut habent quidam codices manuscripti, quam *bonos*, ut habent omnes, ni fallor, editi codices.

verò deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem : (1) sed in his veri quoque sufficit conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero : quanquam is quidem rerum à se gestarum major, quàm eloquentiæ fuit in orationibus utique jactator. Ac plerumque illud quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos quibus erat usus adjutoribus in opprimenda conjuratione ; aut respondebat invidiæ, cui tamen non fuit par, servatæ patriæ pœnam passus exilium : ut illorum quæ egerat in Consulatu, frequens commemoratio, possit videri non gloriæ magis quàm defensioni data. Eloquentiam quidem cùm plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodicè arrogavit. Illius sunt enim : *Si quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quàm sit exiguum.* Et : *Nam quo minùs ingenio possum, subsidium mihi diligentiâ comparavi.* Quin etiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter

Pro Arch. n. 1.

Pro Quint. n. 4.

(1) Ex arrogantibus alii falsa sibi attribuunt, et est hæc ridicula vanitas; alii vera, nec minus ideo sunt arrogantes, quia verè quidem, sed præclarè nimis de se ipsi sentiunt. Ad arrogantiam quippe sufficit ut sibi quis ipsi nimiùm sit conscius suæ in dicendo solertiæ.

ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quàm arrogavit sibi; seque non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit.

Et apertè tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quàm illa (1) jactatione perversa, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum, et potens infirmum, et disertus imperitum planè et infantem vocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam (2) deridere. Ab aliis ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, erubescere etiam, cùm ab aliis laudamur, decet.

Neque hoc dico, non aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque

(1) Quàm occultè et simulatè gloriari illa jactatione perversa, si, etc. legi fortè possit, *jactatio perversa*. Sequentia sic quoque leguntur: *si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum et potens infirmum, quàm si se disertus*, etc. Sed tunc delendæ videntur hæ voces, *quàm illa jactatione perversa*.

(2) Deridere alios quasi inferiores, eosque subsannando in contemptum adducere.

omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ, sed modò id virtuti Senatûs, modò providentiæ deorum immortalium assignat. Plerumque contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat sibi. Erant enim tuenda cùm objicerentur. In carminibus utinam (1) pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni :

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Et :

O fortunatam natam me Consule Romam!

et Jovem illum, à quo in consilium deorum advocatur : et Minervam, quæ omnes eum artes edocuit. Quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat.

Verùm eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc : *Quid putem? contemptumne me? non video, nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius.* Et paulo pòst apertiùs : *An decertare mecum voluit con-* 2. *Philip. n.* 2.

(1) Cicero carmine scripserat tres libros de temporibus suis, ut scribit ad Lentulum epist. 9. l. 1, sub finem. In his autem non parcebat suis ipse laudibus. *Turn.*

tentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi pro me, et contra Antonium dicere?

Arrogantes et illi, qui se judicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam et inviti judices audiunt præsumentem partes suas : nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, *Ipse dixit*. Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, auctoritate : quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, Equitis Romani esse filium se defendente; ille fecit hoc etiam favorabile, conjungendo cum judicibus dignitatem suam :

Pro Cœl. n. 4. *Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.*

Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora : sed ut quisque ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque Judicum reverentiâ,

neque agendi more ac modo contineri, quos ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis, quàm in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, et animi secreta detegit. Nec sine causa Græci prodidêrunt, ut vivat, quemque etiam dicere.

Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas : quæ ferè accidunt iis qui nimiùm aut blandi esse, aut ridiculi volunt.

IV. Ipsum etiam eloquentiæ genus alios aliud decet.

1. Nam neque tam plenum, et erectum, et audax, et præcultum senibus convenerit, quàm pressum, et mite, et limatum, et quale intelligi vult Cicero cùm dicit orationem suam cœpisse canescere : sicut vestibus quoque non purpura coccoque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In juvenibus etiam uberiora paulo, et penè periclitantia feruntur. At in iisdem siccum, et solicitum, et contractum dicendi propositum, plerumque affectatione ipsa severitatis invisum est : quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur. *In Brut. n. 8.*

Simpliciora militares decent. Philoso-

phiam ex professo (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, et compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solùm illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent:* sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum Populi Romani sociæ et æquales:* non conveniant barbæ illi atque tristitiæ.

Pro Arch. 19.

Pro Mil. 85.

At vir civilis, vereque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi Reipublicæ dediderit (à qua longissimè isti qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit valent, libenter adhibebit: cùm priùs quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit.

Est quod principes deceat: aliis non concesseris. Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompeius abundè disertus rerum suarum narrator: et hic qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit.

Idem dictum, sæpe in alio liberum,

in alio furiosum, in alio superbum est. Verba adversùs Agamemnonem à Thersite habita ridentur : da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se videbuntur. *Ego te Consulem putem*, inquit L. Crassus Philippo, *cùm tu me non putes Senatorem?* Vox honestissimæ libertatis : non tamen ferres quemcunque dicentem. Negat se magni facere aliquis (1) poetarum, *utrum Cæsar ater an albus homo sit :* insania. Verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est. Major in personis observatio est apud Comicos Tragicosque. Multis enim utuntur, et variis.

Iliad. β. 225. *etc.*

3. *de Orat.* 4.

Eadem et eorum qui orationes aliis scribebant, fuit ratio, et declamantium est. Non enim semper ut advocati, sed plerumque ut litigatores dicimus. Verùm etiam in his causis quibus * advocamur, eadem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim fictione personarum, et velut ore alieno loquimur : dandique sunt iis quibus vocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus

* Quas ut patroni, ut advocati agimus.

Pro Cæl. 33-38.

(1) Significat Catullum, qui sic in Cæsarem scripsit :

Nil nimiùm, Cæsar, studeo tibi velle placere ;
Nec scire utrum sis albus an ater homo.

Quo proverbialiter significavit se non magni facere probus esset Cæsar, an improbus. *Turn.*

ille, aliter Terentianus pater fingitur.
7. *Verr.* 117. Quid asperius lictore Verris : *Ut adeas, tantum dabis?* Quid fortius illo, cujus inter ipsa verberum supplicia una vox
7. *Verr.* 161. audiebatur, *Civis Romanus sum?* Quàm
Pro Mil. 93. dignæ Milonis in peroratione ipsa voces eo viro, qui pro Republica seditiosum civem toties compescuisset, quique insidias virtute superasset? Denique non modò quot in causa, totidem in Prosopopœia sunt varietates : sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, feminarum, populorum, mutarum etiam rerum assimulamus affectus, quibus omnibus debetur suus decor.

2. EADEM in iis pro quibus agemus observanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit, adjecta propositorum quoque et anteactæ vitæ differentia. Jucundissima verò in oratore humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera et injurias : et omnia, ut initio dixi, honesta.

3. NEC tantùm, quis et pro quo, sed etiam apud quem dicas, interest. Facit enim et fortuna discrimen, et potestas ;

nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, privatum * tantùm, liberum, ratio est: nec eodem sono publica judicia, et arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro capite solicitudo deceat, et cura, et omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ: ita in parvis rebus judiciisque vana sint eadem, rideaturque meritò qui apud disceptatorem de re levissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis confessione: *Non modò se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere.*

* Pro *tantùm*, quidam legunt, *tamen liberum.*

1. Verr. 41.

Quis verò nesciat quin aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura popularis? cùm etiam singulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores: non idem apud eruditum, quod militarem ac rusticum deceat: sitque nonnunquam summittenda et contrahenda oratio, ne judex eam vel intelligere, vel capere non possit.

4. Tempus quoque ac locus egent observatione propria. Nam et tempus tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustum est. Atqui ad hæc omnia componendus orator. Et loco publico privatone, celebri an secreto, aliena civitate an tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum; ac suam quicque for-

mam, et proprium quemdam modum eloquentiæ poscit : cùm etiam in cæteris actibus vitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conveniat; et pleraque quæ naturâ non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi quàm mos permiserit, turpia habeantur.

5. ILLUD jam diximus, quanto plus nitoris et cultus demonstrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quàm, quæ sunt in actu et contentione, suasoriæ judicialesque permittant.

Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minùs deceant, effici conditione causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipuè qui apud victorem et principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis, compositione quæ sit maximè à vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quàm lætissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti solicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortunâ, quem tumidum ac sui jactantem, et ambitiosum

institorem eloquentiæ in ancipiti sorte videat? Non: imò oderit reum verba aucupantem, et anxium de fama ingenii, et cui esse diserto vacet. Quod mirè M. Cælius in defensione causæ, qua reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur: *Ne cui vestrum, atque etiam omnium qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderatior aliqua, aut denique*, quod nimium * est, *jactantior gestus fuisse videatur.*

* Malim legere *minimum.*

Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit? Epiphonemata aut Enthymemata exorabunt? Non quicquid meris adjicietur affectibus, omnes eorum diluet vires, et miserationem securitate laxabit? Age, si de morte filii sui, vel injuria quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido, quæret, breviter ac significanter ordinem rei protulisse contentus? aut argumenta diducet in digitos, et propositionum ac partitionum captabit lepôrem? et, ut plerumque in hoc genere moris est, * intentione omni remissa loquetur? Quò fugerit interim dolor ille? ubi lacrymæ substiterint? unde se in medium tam secura

* Vi, impetu, affectu.

* Præceptorum artis.

observatio * artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vocem continuus quidam genitus, et idem tristitiæ vultus servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet.

Quod præcipuè declamantibus (neque enim me pœnitet ad hoc quoque opus meum, et curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut advocati, sed ut passi subimus. Cùm etiam hoc genus simulari litium soleat, cùm jus mortis à senatu quidam, vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam pœnitentiam, petunt, in quibus non solùm non cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, et quidem ita, ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere.

6. Nescio tamen an hujus (de quo loquimur) decôris custodia maximè circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideo-

que mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet : *Dii bòni, vivo; et quo me vivere juvet, Aspernatem reum video.* Non enim justa ex causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. Quapropter et qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine : et quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem : nec hoc paucis modò verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modò, sed etiam verè dicere appareat. Nec * causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, et sacra quædam patris ejus memoria.

* Accusanti. In causam vocanti.

Unum huic loco, quod est sanè summæ difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quàm cùm est filio filiive advocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti;

sed non semper illa via, qua contra Sassiam Cicero usus est : non quia non ille optimè, sed quia plurimum refert, qua in re, et quomodo lædat. Itaque illa, cùm filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, divinè Cicero servavit. Primùm, ne oblivisceretur reverentiæ quæ parentibus debetur : deinde, ut repetitis altiùs causis, diligentissimè ostenderet, quàm id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modò fieri, sed etiam necesse esset. Primaque hæc expositio fuit, quanquam ad præsentem quæstionem nihil pertinebat. Adeo in causa difficili atque perplexa nihil priùs intuendum credidit, quàm quid deceret! Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi in quàm dicebatur.

Pro Cluent. 11-18.

Potest tamen aliquando mater et in re leviore, aut minùs infesta, contra filium stare : tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam et satisfaciendo, aut nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus : et, si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur ; et omnia nos passuros, nihil

asperè dicturos, testandum, ut etiamsi non possimus non convitiari, nolle videamur. Etiam, si quid objiciendum erit, officium est patroni, ut id filio invito, sed fide cogente, facere credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. Nam inter patres etiam filiosque, cùm intervenisset emancipatio, litigatum scio.

In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, et necessariò, et parcè judicemur dixisse; magis autem aut minùs, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversus patronos observantia. Et ut semel plura complectar, nunquam decebit sic adversùs tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus.

Præstatur hoc aliquando etiam * dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero, quanquam erat in Cottam gravissimè dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipueque adolescentulis, parcere aut mederi

* Iis qui sunt in dignitate constituti.

n. 7. et 8. decet. Utitur hac moderatione Cicero pro * Apud Ciceronem legitur, Atratinus. Cælio contra *Atracinum, ut eum non inimicè corripere, sed penè patriè monere videatur. Nam et juvenis, et nobilis, et non injusto dolore venerat ad accusandum.

Sed in iis quidem, in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis ubi ipsos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Pro Mur. 23 et 43. Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis, Serviique Sulpitii. Quàm decenter tamen Sulpitio cùm omnes concessisset virtutes, scientiam petendi Consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis, et juris antistes magis n. 7. ferret? Ut verò rationem defensionis suæ reddidit, cùm se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret! Pro Mur. 60. 66. Quàm molli autem articulo tractavit Catonem, cujus naturam summè admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factam duriorem videri volebat? ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse.

Hæc est profectò ratio, et certissimum præceptorum genus, illius viri observatio,

ut cùm aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia; in hoc solo vel minus peritum quàm in cæteris, adjecta, si poterit fieri, etiam causa cur ita sit: vel paulo pertinaciorem, vel credulum, vel iratum, vel impulsum ab aliis. Hoc illis commune remedium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modò, sed etiam caritas; præterea causa sit nobis justa sic dicendi; neque id moderatè tantùm faciamus, sed etiam necessariò.

V. DIVERSUM ab hoc, sed facilius, cùm hominum aut alioqui turpium, aut nobis invisorum quænam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio, et P. Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus, et in quos orationes etiam scripserat. Verùm causa justa fit fatendo non se de ingenii fama, sed de fide esse solicitum. Difficilior ei ratio in judicio Cluentiano fuit, cùm Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat causam. Verùm illud * elegantissimè, cùm eorum à quibus ipse productus esset, preces, tum etiam adolescentiam suam excusat: detracturus alioqui plus auctoritatis, si in causa præsertim suspecta, se cum esse, qui temerè nocentes reos susciperet, fateretur.

n. 40-51.

* *Supple,* fecit *Codex manuscriptus, quem* citat Gibson, *habet,* precibus, tum

etiam adolescentia sua excusat.

Apud judicem verò, quod (1) aut propter alienum commodum in causa quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiduciâ enim justitiæ ejus, non causæ, nihil non timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minùs vel offensæ vel utilitati suæ indulserit.

Hoc modo et apud eos à quibus appellatum erit, si fortè ad eosdem remittentur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, et satisfactio culpæ: perducendusque omni modo judex ad iræ pudorem.

Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam, de qua pronuntiavit, cognoscat iterum: tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse; neque enim emendari ab alio quàm ab ipso fas esse: cæterùm ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissimè, et

(1) Deesse hic aliquid videtur. Loquitur de Judice, cujus vel proprium commodum agitur, vel alienum, id est amicorum aut propinquorum.

si nihil aliud planè fuerit, dicendum est) patronos non satisfecisse.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus: ut objicit Tubero Ligario, quòd in Africa fuerit. Id quàm decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiatur quod intersit; persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero juvenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait: ut primùm licuerit, à partibus recessisse: Ligarium et perseverasse, et non pro Cn. Pompeio, inter quem et Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cùm salvam uterque Rempublicam vellet, sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Cæterùm vel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verùm id jam judicis est, non actoris. Quòd si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum in quibus erraverat, ipse conversus est...

Illud etiam in jocis monui, quàm turpis esset fortunæ insectatio, et ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinii cogit, quædam de universo ge-

nere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum : in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris ; nec in omnia impetum facias, sed in id quod expugnandum est ; et * reprehendens, alia laude compenses.

*Subaudi, quædam, et fortè sic legi debet. Fortè leg reprehendens alia laude, etc.

Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quòd periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent : eosdem petulantes, et hoc fieri, quòd bellis magis quàm paci assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas : licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute.

Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero variè. Detracturus (1) Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac literas : seque ejus gentis amatorem esse profitetur. Sardos contemnit, Allobrogas ut hostes insectatur : quorum nihil tunc cùm diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decôris fuit.

*Pro Flac. n. 9.

*Pro Font. 16. 23.

Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia : si asperum, dicas * nimiùm severum ; injustum, per-

*Malim legere, nimis.

(1) Cicero variè hanc rem tractavit pro variis causis. Sic interpungendum hunc locum censui, cùm sic legeretur, *Cicero variè detracturus, etc.*

suasione labi ; pertinacem, ultra modum tenacem esse propositi : (1) plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum.

INDECORUM est super hæc omnia, nimium : ideoque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quodam sentiri, quàm præceptis tradi potest, quantum satis sit, et quantum recipiant aures. Non habet hæc res mensuram, et quasi pondus : quia ut in cibis, alia aliis magis complent.

Adjiciendum etiam breviter videtur, quòd ferè dicendi virtutes diversissimæ, non solùm suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero *Orat.* 76. quodam loco scribit id esse optimum, quod cùm te facilè credideris consequi imitatione, non possis. Alio verò, non se id egisse, ut ita diceret quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac meritò laudatur. Causâ enim modoque distat : quia simplicitas illa, et velut securitas inaffectatæ orationis, mirè tenues causas decet ;

(1) Suspectus mihi hic locus. Si *ipsos*, nempe contra quos dicis, non infenso et hostili animo urgeas, sed velut coneris ratione vincere, moderatè loquendo, et eorum vitia molliendo.

majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero : ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

CAPUT II.

DE MEMORIA.

I. *Naturâ et arte constat. Quanta sit ejus utilitas, quanta vis.* — II. *Artificiosæ memoriæ primus inventor Simonides.* III. *Quæ sit ejus ratio ac methodus.* — *Parum hanc probat Fabius.* IV. *Simpliciora præcepta adjicit. Per partes ediscere, appositis quibusdam signis.* — *Iisdem ceris, quibus scripseris, ediscere.* — *Sive tacitè, sive alium legentem audiendo ediscas, memoriam subindè experiri.* V. *Divisio, et compositio memoriam præcipuè adjuvant.*—*Maxima ars memoriæ, exercitatio.* — *In pluribus mininè fidelis recens memoria.* — *An ad verbum ediscere oporteat.* — *Quantum valeat memoria.*

I. MEMORIAM * quidam naturæ modò esse munus existimaverunt, estque in ea non dubiè plurimum : sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur : et totus de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. Nam et omnis disciplina memoriâ

* De memoria *vide Augustinum lib.* 10. *Confess. à cap.* 12. *ad* 20.

constat, frustraque docemur, si quicquid audimus, præterfluat : et exemplorum, legum, responsorum, dictorum, beneque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immeritò thesaurus hic eloquentiæ dicitur.

Sed non firmè tantùm continere, verumetiam citò percipere, multa acturos oportet : nec quæ scripseris modò, iterata lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi, et quæ sint ab adversa parte dicta, meminisse, nec utique eo quo dicta sunt ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid ? extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi sumus intuenda sunt : ita cùm semper cogitatio ultra id quod est, longiùs quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit, quod illa quasi media quædam manus acceptum ab inventione tradit elocutioni.

Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit, quod memoriam faciat; quanquam plerique imprimi quædam vestigia nostro animo, quæ velut in ceris annulorum signa serventur, existimant.

Neque ero tam credulus, ut quasi (1) habitu tardiorem firmioremque memoriam fieri putem.

Ejus autem quod ad animum pertinet, magis admirêre naturam, subitò res vetustas tanto ex intervallo repetitas reddere se et offerre, nec tantùm requirentibus, sed etiam sponte interim: nec vigilantibus, sed etiam quiete * compositis magis: eoque (2) illa quoque animalia, quæ carere intellectu videmus, meminerunt, et agnoscunt, et quamlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non hæc varietas mira est, excidere proxima, vetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid? quòd quædam requisita se occultant, et eadem fortè succurrunt: nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit?

* Dormientibus.

Nesciretur tamen quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi in hoc lumen orandi vim extulisset. Non enim rerum modò, sed etiam verborum ordinem præstat: nec ea pauca contexit, sed du-

(1) Philosophi quidam pro corporis constitutione, quam Fabius *habitum* fortè vocat, nunc meliorem, nunc deteriorem esse memoriam aiunt. *Turn.*

(2) Id quidem meritò, quia memoria est ex sensibus interioribus, qui sunt brutis cum hominibus communes. *Turn.*

rat propè in infinitum, et in longissimis actionibus priùs audiendi patientia, quàm memoriæ fides deficit.

Quod et ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, juvarique ratione naturam: cùm iidem docti facere illud, indocti et inexercitati non possimus. Quanquam invenio apud Platonem, obstare memoriæ usum literarum: videlicet quòd illa quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, et ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, et velut acies luminum à prospectu rerum, quas intuetur, non aversa. Unde accidit, ut quæ per plures dies scribimus ediscendi causa, cogitatione ipsa contineat. *In Phæd. et Timæo.*

. . . . . .

II. ARTEM* autem memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides: cujus vulgata fabula est, cùm pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quòd, more Poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris et Pollucis exierat; quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur: et persolverunt, ut traditum est. Nam cùm esset grande convivium in honorem ejusdem victoriæ, atque adhibitus

*De hac fabula, et de memoria artificiali, vide Cicer. l. 3. Rhet. 28-40 et l. 3. de Orat. 351-360.

ei cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quòd eum duo juvenes equis advecti desiderare majorem in modum dicebantur: et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos erga se, exitu comperit. Nam vix eo limen egresso., triclinium illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modò oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes adsepulturam propinqui, nullâ notâ possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordinis quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse.

Est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id carmen: et Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus, et Eratosthenes, et Euphorion, et Larissæus Eurypylus tradiderunt: an * Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latiùs fudit. Scopam nobilem Thessalum perisse in eo convivio constat; adjicitur sororis filius: putant et ortos plerosque ab illo Scopa, qui major ætate fuerit. Quanquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam Poeta ipse, profectò non taciturus de tanta sua gloria.

* Cùm cœnaret Cranone in Thessalia Simonides apudScopam. 2. *de Orat.* 352.

III. Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, juvari memoriam signatis animo sedibus, idque * credere suo quisque experimento. Nam cùm in loca aliqua post tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantùm, sed etiam quæ in his fecerimus reminiscimur, personæque subeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento.

* *Videtur adjiciendum*, potest.

Loca * discunt quàm maximè spatiosa, multa varietate signata, domum fortè magnam, et in multos diductam recessus. In ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac mora partes ejus omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. Plus enim quàm firma debet esse memoria, quæ aliam memoriam adjuvet.

* Eligunt loca ad exercendam memoriam, eaque discunt.

Tum quæ scripserunt, vel cogitatione complectuntur, * et alio signo quo moneantur, notant: quod esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia vel (1) ex verbo aliquo. Nam etiam excidentes, unius admonitione verbi in memoriam

* Et, *il est* etiam.

(1) Signum illud vel ex re tota assumitur, ut anchora, si de navigatione agatur; vel ex verbo aliquo, ut si periodus incipit à verbo *solet*, poterit *sol* esse signum.

reponuntur. Sit autem signum navigationis, ut anchora; militiæ, ut aliquid ex armis.

Hæc itaque digerunt: primum sensum vel locum vestibulo quasi assignant, secundum atrio, tum (1) impluvia circumeunt, nec cubiculis modò, aut (2) exedris, sed stratis etiam similibusque per ordinem committunt.

Hoc facto, cùm est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, et quod cuique crediderunt, reposcunt, et eorum imagine admonentur: ut quamlibet multa sint quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes prioribus sequentia solo (3) ediscendi labore.

Quod de domo dixi, et in operibus publicis, et in itinere longo, ut urbium ambitu, et picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet.

Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur: imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. Imagines

(1) *Impluvium*, pars est in ædibus sub dio ad lumen admittendum, quò pluvia ex tectis decidit. *Turn.*

(2) *Exedra*, aula est magna, à frequentia sedium appellata. *Turn.*

(3) Conjungentes ea solo ediscendi labore, non ordine quo inter se connexa sunt et cohærent.

notæ sunt, quibus ea quæ ediscenda sunt, notamus : ut quomodo Cicero dixit, *locis pro cera, simulacris pro literis utamur*. Illud quoque ad verbum ponere, optimum fuerit : *Locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis : imaginibus* * *aliquid agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint*. Quo magis miror quomodo Metrodorus in XII signis per quæ sol meat, trecenos et sexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque jactatio circa memoriam suam potiùs arte quàm natura gloriantis.

2. *de Orat.* 354.

2. *de Orat.* 353.

* Apud Cicer. pro *aliquid*, est *autem*. Intelligit imagines rerum animatarum agentium.

Equidem hæc ad quædam prodesse non negaverim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita, reddenda sint. Namque in iis quæ didicerunt locis reponunt res illas : mensam, ut hoc utar, in vestibulo : in atrio, pulvinum, et sic cætera : deinde relegentes, inveniunt ubi posuerint. Et (1) forsitan in hoc sunt adjuti, qui auctione dimissa, quid cuique vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod præstitisse Hortensium * dicunt.

* *Senec. in proœmio Controvers.*

(1) Hortensius à Sisenna provocatus, totum diem in auctione sedit : ac dimissa auctione, res venditas, emptorum nomina, rerum pretia eodem ordine reddidit. Quod autem de *argentariis* addit, ita intelligendum est, eos interfuisse emptionibus, tabulas confecisse, pecunias quibusdam mutuasse. *Turn.*

Minùs enim proderit in ediscendis quæ orationis perpetuæ erunt. (1) Nam et sensus non eandem imaginem quam res habent, cùm alterum fingendum sit, et horum tamen utrumque commonet. Sed cum sermonis alicujus habitu verborum contextus eadem arte quomodo comprehendetur? Mitto quòd quædam nullis simulacris significari possunt, ut certæ conjunctiones. Habeamus enim sanè, ut qui (2) notis scribunt, certas imagines omnium, et loca scilicet infinita, per quæ verba, quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nonne impediri qui-

(1) Locus hic mihi videtur perobscurus. Ad ediscendum ea quæ sunt orationis perpetuæ, duo sunt necessaria, ut et sensum orationis, et contextum verborum quibusdam signis notemus. Utrumque autem perdifficile. Nam 1. res quidem ipsæ, de quibus agitur, interdum imaginem habent quasi propriam et naturalem, quâ exprimantur, ut navigatio anchoram, militia gladium: at sensus sermonis, seu periodi alicujus, non item habet imaginem qua repræsentetur, sed ea est fingenda ad arbitrium. Porro utrumque signum, et quod ex ipsa rerum natura assumitur, et quod ad arbitrium fingitur, nos admonet sive rerum ipsarum, sive sensus orationis. 2. Esto ut sermonis sensus quem videtur hic Fabius appellare *habitum sermonis*, possit quibusdam simulacris notari: quomodo verborum contextus et series poterit eadem arte comprehendi? Alii legunt: *sed sermonis alicujus habiti verborum contextus, etc.* Unde conjici potest hunc locum esse corruptum.

(2) Exceptores ad compendia scripturæ infinitas propè notas habebant, quibus significabantur vocabula: et hac de causa dicebantur *notarii*. *Turn.*

dem eorum, quæ * dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo potuerunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare et Carneades, et Scepsius (de quo modò dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus.

* Refertur, ni fallor, ad ea quæ Cicero dicit in Verrinis.

2. *de Orat.* 360.

IV. Si longior complectenda memoriâ fuerit oratio, proderit per partes ediscere; (laborat enim maximè onere) et hæ partes non sint perexiguæ. Alioqui nimis multæ erunt, et ea distinguent atque concîdent. Nec utique certum imperaverim modum, sed maximè ut quisque finietur locus: nisi fortè tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum (qui est difficillimus) continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo conjungat.

Non est inutile, quo faciliùs hærcant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commoneat, et quasi excitet memoriam. Nemo enim ferè tam infelix, ut quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: ut si (1) erit tardus ad hoc, eo

(1) Ut, si erit tardus ad ediscendum aliquem locum, signum, seu nota quam apposuerit ei loco, ipsius memoriam excitet.

quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ.

* Apponere.

Hinc est ex illa arte non inutile, *attendere signa ad eos qui exciderunt sensus : anchoram, (ut suprà posui) si de nave dicendum esset : spiculum, si de prælio. Multum enim signa faciunt, et ex alia memoria venit alia : ut cùm translatus annulus vel alligatus commoneat nos cur id fecerimus.

Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est : ut in nominibus, si Fabius fortè sit tenendus, referamus ad illum Cunctatorem, qui excidere non potest, aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur. Quod est facilius in Apris, et Ursis, et Nasone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. (1) Origo quoque aliquando declinatorum, tenendi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio, * si debet inseri.

* *Alii legunt*, si debent inseri. *Mendum hîc suspicor.*

Illud neminem non juvabit, iisdem quibus scripserit ceris, ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, et velut oculis intuetur, non paginas

(1) Derivatio quoque et origo firmant memoriam. Itaque *Cicer. Ver. Aur.* revocabunt in memoriam : *Ciceronem, Verrium, Aurelium, Turn.*

modò, sed versus propè ipsos, qui tum dicit similis legenti. Jam verò si litura aut adjectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam quæ intuentes errare non possumus.

Est ratio, ut (1) illi, de qua primùm locutus sum, arti non dissimilis; ita (si quid me experimenta docuerunt) et expeditior et potentior, ediscere tacitè. (2) Nam id quoque est, quod tum erat, optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria, dicendi et audiendi. Sed hæc vox sit modica, et magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quòd acrior est oculorum quàm aurium sensus : in parte juvari potest, quòd cùm semel aut bis audierit, continuò illi memoriam suam experiri licet, et cum legente contendere. Nam et alioqui id maximè faciendum est, ut nos subinde tentemus : quia continua lectio, et quæ magis, et quæ minùs hærent, æqualiter transit. In expe-

(1) Qui memoria artificiali utitur, tacitè ediscit, cùm ea quæ audit, in imaginibus et locis collocat. Ideo dixit hanc rationem illi similem esse. *Turn.*

(2) Hæc ratio est optima, sed magnum habet adjunctum incommodum. Habet hic locus obscuritatis aliquid.

riendo teneasne, et major intentio est, et nihil supervacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solent : ita sola quæ exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur : quanquam solent hoc ipso maximè hærere, quòd exciderunt. Illud ediscendo scribendoque commune est, utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus aliis liberum.

V. VERUM et in his quæ scripsimus, complectendis, multum valent, et in iis quæ cogitamus, continendis, propè solæ (excepta, quæ potissima est, exercitatione) divisio et compositio.

Nam qui rectè diviserit, numquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solùm in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis, si modò rectè dicimus, prima ac secunda, et deinceps : cohæretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inseri possit. An verò Scævola in lusu duodecim scruporum, cùm prior calculum promovisset, esset que victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus rediit ad eum quicum luserat, isque ita factum esse confessus est:

minùs idem ordo valebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cùm tantum ille valeat alternus?

Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut faciliùs versus ediscimus, quàm prosam orationem: ita prosam vinctam, quàm dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur. Quod meæ quoque mediocritatem memoriæ sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegisset. Nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.

Si quis tamen unam maximamque à me artem memoriæ quærat, exercitatio est, et labor: multa ediscere, multa cogitare, et (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æquè vel augetur curâ, vel negligentiâ intercidit. Quare et pueri statim, ut præcepi, quàm plurima ediscant: et quæcunque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud et scripta et lecta sæpius revolvendi, et quasi eundem cibum remandendi.

Quod ipsum hoc fieri potest levius, si pauca primùm, et quæ tædium non afferant, cœperimus ediscere: tum quo-

tidie adjicere singulos versus, quórum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat: et poetica priùs, tum oratorum, novissimè etiam solutiora numeris, et magis ab usu dicendi remota, qualia sunt Jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse quæ exercent, quo sit levius ipsum illud in quod exercent: ut Athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in certamine utendum est.

Non omittam etiam, quod quotidianis experimentis deprehenditur, minimè fidelem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis; sive quieseit labor ille, cujus sibi ipsa fatigatio obstabat, sive maturatur atque concoquitur, seu firmissima ejus pars est recordatio: quæ statim referri non poterant, contexuntur postero die; confirmatque memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet oblivionis. Etiam illa prævelox ferè citò effluit, et velut præsenti officio functa nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo, quæ diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, an ad verbum sit ediscendum dicturis, an vim modo rerum atque ordinem complecti satis sit : de quo sine dubio non potest in universum pronuntiari.

Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat : alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipuè à pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideòque et (1) admoneri, et ad libellum respicere, vitiosum, quòd libertatem negligentiæ facit : (2) nec quisquam se parum tenere judicat, quod ne sibi excidat non timet. Inde interruptus actionis impetus, et resistens ac salebrosa oratio, et qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit vel hoc ipso, quòd scripsisse se confitetur. Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videamur : quod et

(1) Notat Asconius oratores malos olim habuisse monitores, id est posticos subjectores. *Turn.*

(2) Qui non timet ne, quod dicturus est, sibi excidat, is judicat se id satis accuratè memoria tenere. Inde oritur negligentia et securitas eorum, qui vel adhibent admonitorem; vel ad libellum respicere sibi permittunt : nihil enim timendum habent.

oratori et ipsi causæ plurimum confert. Nam et magis miratur, et minùs timet judex, quæ non putat adversùs se præparata. Idque in actionibus inter præcipua servandum est, ut quædam etiam, quæ optimè vinximus, velut soluta enuntiemus: et cogitantibus nonnunquam, et dubitantibus similes quærere videamur quæ attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit.

Si verò aut memoria naturâ durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblivio unius eorum cujuslibet, aut deformem hæsitationem, aut etiam silentium inducat. Tutiusque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam et invitus perdit quisque id quod elegerat verbum, nec facilè reponit aliud, dum id quod scripserat, quærit. Sed ne quidem infirmæ memoriæ remedium est, nisi in iis qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quòd si cui utrumque defuerit, huic omittere totum omnino actionum laborem, ac si quid in literis valet, ad scribendum potiùs suadebo convertere. Sed hæc rara infelicitas erit.

Cæterum quantum naturâ studioque valeat memoria, vel Themistocles testis,

quem unum intra annum optimè locutum esse Persicè constat : vel Mithridates, cui duas et viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse : vel Crassus ille dives, qui cùm Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuit, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi jus redditum ferret : vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam esse nunc qui facerent, sed mihi nunquam ut ipse interessem contigit : habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit, et speret.

CAPUT III.

DE PRONUNTIATIONE.

I. *Quantam vim habeat Pronuntiatio.* — *Naturæ et curæ præsidio indiget.* — *Dividitur in vocem et gestum.* — II. *In voce spectatur natura, et usus.* — *Quæ cura vocis oratori conveniat.* — *Exercendæ vocis quæ sit optima ratio.* III. *Vox, ut oratio, debet esse,* 1. *Emendata.* 2. *Dilucida.* 3. *Ornata.* — *Et hîc agit de pluribus vitiis pronuntiationis, inter quæ monotonia, et cantatio.* 4. *Apta: hoc est, iis rebus de quibus dicitur, accommodata.* IV. *De gestu.* — *Quantam vim habeat.* — *De singulis corporis partibus quæ ad gestum pertinent.* — *De cultu et vestitu oratoris.* V. *Pronuntiatio tam gestu, quàm voce, debet rebus et personis accommodari.* — *Quatuor itaque consideranda.* — 1. *Causæ genus.* 2. *Partes orationis.* — *Et hîc docet quid orator observare debeat assurgendo, antequam dicat.* — *Quid in Exordio.* — *Quid in Narratione.* — *Quid in Confirmatione.* — *Quid in Epilogo.* 3. *Sententiæ.* 4. *Verba ipsa.* VI. *In agendo aliud alios decet.* — *Modus in omnibus adhibendus.*

I. PRONUNTIATIO * à plerisque actio dicitur. Sed prius nomen à voce, sequens à gestu videtur accipere. Namque actionem Cicero aliàs quasi sermonem, aliàs

* De pronuntiatione *vide Cicer. 3. de Oratore.* 213-228.

eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eædem pronuntiationis, vocem, atque motum. Quapropter utraque appellatione indifferenter uti licet. 3. *de Orat.* 222. *Orat.* 55.

Habet autem res ipsa miram quandam in oratoribus vim ac potestatem. Neque enim tam refert qualia sint quæ intra nosmetipsos composuimus, quàm quo modo efferantur : nam ita quisque ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quæ modò venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi voce, vultu, totius propè habitu corporis inardescant. Nam cùm hæc omnia fecerimus, felices, si tamen nostrum illum ignem judex conceperit ! nedum eum supini securique moveamus, ac non et ipse nostra oscitatione solvatur.

Documento sunt vel scenici actores, qui et optimis poetarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinitè magis eadem illa audita quàm lecta delectent ; et vilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quòd si in rebus quas fictas esse scimus et inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, la-

crymas, solicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est ubi et credimus?

Equidem vel mediocrem orationem commendatam viribus actionis affirmaverim plus habituram esse momenti, quàm optimam eâdem illâ destitutam. Siquidem et Demosthenes, quid esset in toto dicendi opere primum, interrogatus, pronuntiationi palmam dedit, eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret: ut eam videri possit non præcipuam, sed solam judicasse. Ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum Hypocriten studuit, ut admirantibus ejus orationem Rhodiis, non immerito Æschines, dixisse videatur: *Quid si ipsum audisse'is?* Et M. Cicero in dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentiâ tradit. Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece, totius populi Romani lacrymas concitasse: Antonium et Crassum multùm valuisse, plurimùm verò Q. Hortensium: cujus rei fides est, quòd ejus scripta tantum* intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, novissimè quoad vixit, secundus: ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercle

3. *de Orat.* 213.

Ibid.

Ibid.

Brut. 234.

3. *de Orat.* 214.

Brut. 141.

Ib 303.

*Minora famâ.

cùm valeant multùm verba per se, et vox propriam vim adjiciat rebus, et gestus motusque significet aliquid, profectò perfectum quiddam fieri, cùm omnia coierint, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, et qualem impetus cujusque animi tulit, actionem judicent fortiorem, et solam viris dignam: sed non alii ferè, quàm qui etiam in dicendo curam et artem, et nitorem, et quicquid studio paratur, ut affectata et parum naturalia solent improbare, vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verùm illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura curâ juvetur.

3. *de Orat.* 42 *et* 46. *Brut.* 259.

In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certè bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis quæ subitò dicenda erunt, facilitas prompta defuerit, nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. Sed ne vox quidem nisi liberalis, actionem habere optimam potest.

Bonâ enim firmâque, ut volumus, uti licet: mala vel imbecilla et inhibet multa, ut insurgere, exclamare; et aliqua cogit, ut summittere, deflectere, et raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur.

Cùm sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa partes, vocem, gestumque: quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est de voce dicere, cui etiam gestus accommodatur.

II. In ea prima observatio est, qualem habeas; secunda, quomodo utaris.

Natura vocis spectatur quantitate et qualitate. Quantitas est simplicior. In summa enim grandis, aut exigua est: sed inter has extremitates mediæ sunt species, et ab ima ad summam, ac retrò, multi sunt gradus. Qualitas magis varia est. Nam est et candida et fusca, et plena et exilis, et lenis et aspera, et contracta et fusa, et dura et flexibilis, et clara et obtusa. Spiritus etiam longior, breviorque. Nec causas cur quicque eorum accidat, persequi, proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum

per quæ velut organa meat; an ipsi propria natura, an prout movetur; lateris, pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet. Nam opus est * omnibus; sicut non oris modò suavitate, sed narium quoque, per quas quod superest vocis egreditur. Dulcis tamen esse debet, non exprobrans sonus.

* Opus est his partibus universis, non singulis tantùm.

Utendi voce multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ est tripartita, acutæ, gravis, flexæ, tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis est opus, spatiis quoque lentioribus aut citatioribus, sed iis ipsis media interjacent multa: et, ut facies, quanquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam, ita vox, etsi paucas, quæ nominari possint, continet species, propria cuique est: et non hæc minùs auribus, quàm oculis illa dignoscitur.

Augentur autem, sicut omnium, ita vocis quoque bona, curâ; et negligentiâ minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ * phonascis, convenit; tamen multa sunt utrisque communia, firmitas corporis, ne ad spadonum, et mulierum, et ægrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinentia, facilis cibo-

* Phonasci *dicuntur præceptores exercendæ vocis.*

rum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est molles ac leves, quarum vitio et frangitur, et obscuratur, et exasperatur, et scinditur vox. Nam ut tibiæ eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt: ita fauces tumentes strangulant vocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, convulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiam spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiamsi ultrà paulum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum quod offenderat. Humor quoque vocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. Nam et fatigatio corpora non ad præsens modò tempus, sed etiam in futurum afficit.

Sed ut communiter et phonascis et oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia convalescunt: ita curæ non idem genus. Nam neque certâ tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato; nec præparare ab imis sonis vocem ad summos; nec semper à contentione * concedere licet, cùm pluribus judiciis sæpè dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneraque voce,

* *Alii legunt:* conquiescere.

quàm forti ac durabili opus est : cùm omnes illi etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraque asperè sint concitatèque dicenda, et vigilandæ noctes, et fuligo lucubrationum bibenda, et in sudata veste durandum. Quare vocem deliciis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quæ duratura non sit : sed exercitatio ejus talis sit qualis usus; nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis levatur.

Ediscere autem quo exercearis, erit optimum, (nam ex tempore dicenti, avocatur curâ vocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus) et ediscere quàm maximè varia, quæ et clamorem, et disputationem, et sermonem, et flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est : alioqui nitida illa et curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis et oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascesque, et vigilias imperes, deficiant et quærant unctores suos, nudumque sudorem. Illa tamen in hoc opere præcipi quis ferat, vitandos soles atque ventos, et nubila etiam ac siccitates? Ita, si dicendum in ★ sole, aut ventoso, humido, calidove die

★Forum, ubi causæ age-

bantur, erat sub dio, soli ventisque expositum.

fuerit, reos deseremus. Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modo vomitu, quæ cavenda quidam monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto.

Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maximè voci in illo à pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt, (nam est major in aliis) sed propter humorem potiùs: nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera et injuriæ obnoxia.

Sed ut ad propositum redeam, jam confirmatæ constitutæque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantùm confirmatur et latus, sed etiam corporis decens et accommodatus orationi motus componitur.

III. NON alia est autem ratio pronuntiationis, quàm ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet: ita hæc * quoque.

*Sic interpungi debet hic locus.

1. EMENDATA erit, id est vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, ju-

cundum, urbanum : id est in quo nulla neque rusticitas, neque peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur, (1) *Barbarum*, *Græcumve*. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennuis probat, cùm dicit *suaviloquenti ore* Cethegum fuisse : *Brut.58.* non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait latrare, non agere. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cùm in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt.

Itaque sit ipsa vox primùm (ut sic dicam) sana, id est nullum eorum de quibus nunc dixi, patiatur incommodum : deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, vana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effeminata : spiritus nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis.

2. Dilucida verò erit pronuntiatio, primùm, si verba tota exegerit, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent.

(1) Facile esse Barbarum à Græco distinguere sono ipso pronuntiationis.

Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes computare et velut annumerare literas, molestum et odiosum. Nam et vocales frequentissimè coeunt, et consonantium quædam insequente vocali dissimulantur. Utriusque exemplum posuimus : *Multùm ille et terris*. Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit* et *collegit*, et quæ alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in Catulo suavis appellatio literarum.

Brut. 259. *Lib.* 3. *de Orat.* 42.

Secundum est, ut sit oratio distincta, id est ut qui dicit, et incipiat ubi oportet, et desinat. Observandum etiam, quo loco sustinendus, et quasi suspendendus sermo sit, (quam Græci * ὑποδοαξολὴν, vel ὑποστιγμὴν vocant) quo deponendus. Suspenditur, *Arma virumque cano;* quia illud *virum*, ad sequentia pertinet : ut sit, *virum Trojæ qui primus ab oris*. Et hîc * iterum. Nam etiamsi aliud est unde venit, quàm quo venit, non (1) distinguendum tamen, quia utrumque eodem verbo continetur, *venit*. Tertiò *Italiam*, quia interjectio est *Fato profugus*, et continuum sermonem,

* Utraque vox à Grammaticis sumitur pro *interpunctione*.

* *Sup.* suspenditur.

(1) Differentiam facit Fabius inter *distinguere*, et *suspendere*. Nam *suspenditur*, quod leve habet discrimen : *distinguitur*, quod majus, ut quadamtenus sermo videatur perfectus esse. *Turn.*

qui faciebat *Italiam Lavinaque*, dividit : ob eandemque causam, quartò * *Profugus*, deinde *Lavinaque venit Littora* : ubi jam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus aliàs brevius, aliàs longius dabimus. Interest enim, sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctionem *Littora*, protinus altero spiritus initio insequar. Cùm illuc venero, *Atque altæ mœnia Romæ* : deponam, et morabor, et novum rursus exordium faciam.

* *Adjiciendum videtur, fato : ut sit quarta suspensio, fato profugus.*

Sunt (1) aliquando et sine respiratione quædam moræ etiam in periodis, ut in illa : *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, etc.* Multa (2) habent membra. Sensus enim sunt alii atque alii : et sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis : non interrumpendus est contextus. Et è contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est ; quo loco quasi surripiendus est : alioqui si inscitè recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quàm vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi for-

(1) Finita periodo spiritus est recipiendus. Aliis in locis, ut in membris et incisis, debet esse mora sine respiratione ; aut si sit respiratio, non percipiatur. *Turn.*

(2) Hæc periodus multa habet membra.

tasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

3. ORNATA est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desiderantur sonos, intentionesque, et toto (ut aiunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cùm spatio pertinax, tum labori non facilè cessurus. Neque gravissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus convenit. Nam et hic parum clarus, nimiumque plenus, nullum afferre animis motum potest: et ille prætenuis, et immodicæ claritatis, cùm est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti, neque diutius intentionem ferre potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc et gravior et plenior: quo tensior, hoc tenuis et acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum sonis: hique, cùm augenda intentio est, excitandi; cùm summittenda, sunt temperandi.

Nam prima est observatio rectè pronuntiandi, æqualitas, ne sermo subsultet

imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis: et inæqualitate horum omnium, sicut pedum, claudicet sermo. Secunda, varietas est, quod solum est pronuntiatio. Ac ne quis pugnare inter se putet æqualitatem et varietatem: cùm illi virtuti contrarium sit vitium inæqualitas; huic, qui dicitur μονοειδὴς, quasi quidam unus aspectus.

Ars porro variandi cùm gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris mutatione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, jacendi vices sunt, nihilque horum pati unum diu possumus. Illud verò maximum (sed id paulo pòst tractabimus) quòd secundùm rationem rerum de quibus dicimus, animorumque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet.

VITEMUS igitur illam quæ Græcè μονοτονία vocatur, una quædam spiritûs ac soni intentio, non solùm ne dicamus omnia clamosè, quod insanum est; aut intra loquendi modum, quod motu caret; aut summisso murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio: sed ut in iisdem partibus, iisdemque affectibus, sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas,

aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit : ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent.

Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium : nonne ad singulas penè distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere.* Etiamsi est toto proposito contractum atque summissum, quia et exordium est, et soliciti exordium : tamen fuerit, necesse est, aliquid plenius et erectius, dum dicit, *pro fortissimo viro*, quàm cùm, *Etsi vereor :* et, *turpe sit;* et, *timere.* Jam secunda respiratio increscat oportet, * et naturali quodam conatu, quo minùs pavidè dicimus quæ sequuntur, et quo magnitudo animi Milonis ostenditur : *minimeque deceat, cùm T. Annius ipse magis de Reipublicæ salute, quàm de sua perturbetur.* Deinde quasi objurgatio sui est : *me ad ejus causam, parem animi magnitudinem afferre non posse.* Tum invidiosiora : *tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos.* Illa verò jam penè apertis (ut

* *Et*, videtur supervacuum : nisi fortè significat *etiam.*

aiunt) tibiis : *qui quocunque inciderunt, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum* * *requirunt.* Nam sequens latum etiam atque fusum est : *Non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut appareret non solùm in membris causæ, sed etiam in articulis esse aliquam pronuntiandi varietatem, sine qua nihil nec minus nec majus est.

* *Apud Tullium in plerisque codicibus legitur : minimè vident.*

Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam et suffocata sæpe, et majore nisu minùs clara est, et interim elisa in illum sonum erumpit, cui Græci κλωσμὸν nomen ab immaturo gallorum cantu dederunt. Nec volubilitate nimiâ confundenda quæ dicimus : quâ et distinctio perit, et affectus, et nonnunquam etiam verba aliquâ sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiæ tarditatis. Nam et difficultatem inveniendi fatetur, et segnitia solvit animos, et, in quo est aliquid, temporibus præfinitis (1) aquam perdit.

Promptum sit os, non præceps : moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebrò receptus concîdat sententiam;

(1) Alludit ad clepsydras, quæ dabantur oratoribus. Nam aquæ effusione intervalla temporis notabantur. Hinc illud est : *dicere ad clepsydram Turn.*

nec eò usque trahatur, donec deficiat. Nam et deformis est consumpti illius sonus, et respiratio sub aqua diu pressi similis, et receptus longior, et non opportunus: ut qui fiat non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum, colligendus est spiritus; ita tamen, ut id neque diu, neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus optimè inter juncturas sermonis revocabitur.

Exercendus autem est, ut sit quàm longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quàm posset plurimos versus. Idem quo faciliùs verba ore libero exprimeret, calculos linguâ volvens dicere domi solebat.

Est interim et longus, et plenus, et clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis, ideoque tremulus: ut corpora quæ aspectu integra, nervis parum sustinentur. Id * βράγχον Græci vocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu, et introrsum etiam clarè sonante, imitentur jumenta onere et jugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copia urgeantur, majorque vis eloquentiæ ingruat, quàm quæ emitti faucibus possit.

* Raucedinem quandam.

Est et aliis concursus oris, et cum verbis suis colluctatio. Jam tussire, et expuere crebrò, et ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, et oris humore proximos spargere, et majorem partem spiritus in eloquendo per nares effundere, etiamsi non utique vocis sunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt, potissimum huic loco subjiciantur.

Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim, quàm quo nunc maximè laboratur in causis omnibus, scholisque, cantandi: quod inutilius sit an fœdius nescio. Quid enim minus oratori convenit, quàm modulatio scenica, et nonnunquam ebriorum aut comessantium licentiæ similis? Quid verò movendis affectibus contrarium magis, quàm cùm dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solùm ab iis affectibus, in quos inducendus est judex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem (1) ludorum talarium licentia solvere? Nam * Cicero illos ex Lycia et Caria rhetores penè cantare in epilogis dixit.

Orat. 58. * *Apud Cicer. legitur:* è Phrygia et Caria.

Nos etiam cantandi severiorem paulò modum excessimus. Quisquamne, non

(1) Idcirco id ait, quia post epulas frequenter lusitatur astragalis, quo in lusu cantillatur. *Turn.* Daniel legit *Lyciorum et Carum. Pit.*

dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certè atque rationibus, quisquam denique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est, cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, imò mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis adjuvemus. Facimus tamen hoc libenter. Nam nec cuiquam sunt injucunda, quæ cantat ipse: et laboris in hoc, quàm in agendo, minus est. Et sunt quidam qui secundùm alia vitæ, vitia, etiam hac ubique audiendi quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid
Orat.58. ergo? non et Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem? Et hoc quodam naturali vitio venit. Ostendam non multo post, ubi, et quatenus recipiendus sit hic flexus, et cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior.

4. JAM ENIM tempus est dicendi, quæ sit apta pronuntiatio. Quæ certè ea est, quæ iis de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, sonatque vox ut feritur. Sed cùm sint alii veri affectus, alii ficti et imitati: veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium; sed carent arte,

ideoque non sunt disciplinæ traditione formandi. Contrà, qui effinguntur imitatione, artem habent; sed hi carent naturâ, ideoque in his primum est bene affici, et concipere imagines rerum, et tanquam veris moveri: sic velut media vox, quem habitum à nobis acceperit, hunc judicum animis dabit. Est enim mentis index, et velut exemplar, ac totidem, quot illa, mutationes habet.

Itaque lætis in rebus plena, simplex, et ipsa quodammodo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, et velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, et aspera ac densa, et respiratione crebra: neque enim potest esse longus spiritus, cùm immoderatè effunditur. Paululum in invidia facienda lentior, quia non ferè ad hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis et summissa. Suadentium, et monentium, et pollicentium, et consolantium gravis, in metu et verecundia contracta, adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa et flebilis, et consultò quasi obscurior: at in egressionibus fusa, et securæ claritatis, in expositione ac sermonibus recta, et inter acutum sonum et gravem media. Attollitur autem

concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altiùs vel inferiùs.

IV. Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu priùs dicam : qui et ipse voci consentit, et animo cum ea simul paret.

Is quantùm habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quòd pleraque etiam citra verba significat. Quippe non manus solùm, sed nutus etiam declarant nostram voluntatem, et in mutis pro sermone sunt : et salutatio frequenter sine voce intelligitur atque afficit, et ex vultu ingressuque perspicitur habitus animorum : et animalium quoque sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, et oculis, et quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis valent, cùm pictura tacens opus, et habitûs semper ejusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur.

Contrà si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes; non auctoritas modò verbis, sed etiam fides desit.

Decor quoque à gestu atque à mo-

tu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam speculum intuens, componere actionem solebat. Adeo, quamvis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret.

Præcipuum verò in actione, sicut in corpore ipso, Caput est, cùm ad illum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decôris. Illa sunt, ut sit primò rectum, et secundùm naturam. Nam et dejecto humilitas, et supino arrogantia, et in latus inclinato languor, et præduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur.

Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, et manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur quò gestus, exceptis, quæ aut damnare, aut non concedere, aut à nobis removere oportebit; ut idem illud vultu videamur adversari, manu repellere:

Dii, talem terris avertite pestem. 3. Æn. 620.

Et,

Haud equidem tali me dignor honore. 1. Æn. 339.

Significat verò plurimis modis. Nam præter annuendi, renuendi, confirmandique motus, sunt et verecundiæ, et

dubitationis, et admirationis, et indignationis noti et communes omnibus.

Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio : adeo jactare id, et comas excutientem rotare, phanaticum est.

DOMINATUR autem maximè vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus : hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicamus : hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus : hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque in iis quæ ad scenam componuntur fabulis, artifices pronuntiandi à (1) personis quoque affectus mutuantur : ut sit Niobe in Tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Ajax, truculentus Hercules. In Comœdiis verò, præter aliam observationem, quâ servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur : (2) pater ille cujus præcipuæ partes sunt, quia

(1) Per *personam* hic intelligit larvam, seu confictam faciem, quâ in theatris actores utebantur.

(2) Designat patrem aliquem tunc procul dubio maximè notum in aliqua Comœdia.

interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio. Atque (1) id ostendere maximè Latinis actoribus moris est, quod cum iis quas agunt partibus congruat.

Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maximè animus emanat, ut citra motum quoque, et hilaritate enitescant, et tristitia quoddam nubilum ducant. Quinetiam lacrymas his natura mentis indices dedit: quæ aut erumpunt dolore, aut lætitiâ manant. Motu verò intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt: quæ ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi verò et extenti, aut languidi et torpentes, aut stupentes, aut lascivi et mobiles, aut natantes, et quadam voluptate suffusi, aut limi, et (ut sic dicam) venerei, aut poscentes aliquid, pollicentesve nonnunquam esse debebunt. Nam opertos compressosve eos in dicendo, quis nisi planè rudis et stultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda, in palpebris etiam et in genis est quoddam deserviens his ministerium.

Multum et superciliis agitur. Nam et oculos formant aliquatenus, et fronti imperant. His contrahitur, attollitur,

(1) Varios illos motus vultu ostendere, et larva exprimere.

demittitur: ut * una res in ea plus valeat, sanguis ille, qui mentis habitu movetur, et cùm infirmam verecundia cutem accipit, effunditur in ruborem; cùm metu refugit, abit omnis, et pallore frigescit; temperatus, medium quoddam serenum efficit. Vitium in superciliis, si aut immota omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modò de persona comica dixeram) dissident, aut contra id quod dicimus finguntur. Etenim contractis tristitia, diductis hilaritas, remissis pudor ostenditur. Annuendi quoque renuendive ratione demittuntur, aut allevantur.

* *Alii legunt:* ut nulla res in ea plus valeat. Sanguis ille, etc.

NARIBUS labrisque non ferè quicquam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemptus, fastidium significari solet. Nam et corrugare nares (ut Horatius ait) et inflare, et movere, et digito inquietare, et impulsu subito spiritum excutere, et diducere sæpius, et plana manu resupinare, indecorum est: cùm emunctio etiam frequentior non sine causa reprehendatur.

Lib. 1. *Ep.* 5. *v.* 25.

LABRA et porriguntur malè, et scinduntur, et adstringuntur, et diducuntur, et dentes nudant, et in latus ac penè ad aurem trahuntur, et velut quodam fastidio replicantur, et pendent, et

vocem tantùm altera parte dimittunt. Lambere quoque ea et mordere, deforme est : cùm etiam in efferendis verbis modicus eorum esse debeat motus. Ore enim magis quàm labris loquendum est.

Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut supinam. Collum diversâ quidem, sed pari deformitate et contrahitur, et tenditur : sed tenso subest et labor, tenuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori mentum, minùs claram, et quasi latiorem presso gutture facit.

Humerorum rarò decens allevatio atque contractio est. Breviatur enim cervix, et gestum quemdam humilem atque servilem, et quasi fraudulentum facit, cùm se in habitum adulationis, admirationis, metûs, fingunt.

Brachii moderata projectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos et decurrentes locos maximè decet. At cùm speciosius quid uberiusque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci respondent* : expatiatur in latus, et ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio.

Manus verò, sine quibus truncа esset actio ac debilis, vix dici potest quos motus habeant, cùm penè ipsam verborum copiam persequantur. Nam cæ-

teræ partes loquentem adjuvant, hæ (propè est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus? Non eædem concitant? supplicant? inhibent? probant? admirantur? verecundantur? Non in demonstrandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut in tanta per omnes gentes nationesque linguæ diversitate hic mihi omnium hominum communis sermo videatur.

Et ii quidem de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus. Alii sunt qui res imitatione significant; ut si ægrum tentantis venas medici similitudine, aut citharœdum formatis ad modum percutientis nervos manibus ostendas: quod genus quàm longissimè in actione est fugiendum. Abesse enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quàm ad verba accommodatus: quod etiam histrionibus paulò gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cùm de se ipso loquatur, et in

cum quem demonstret, intendere; et aliqua his similia permiserim : ita non effingere status quosdam, et quicquid dicet, ostendere.

Neque id in manibus solùm, sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo, *Stetit soleatus Prætor populi Romani*, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est : aut in illa, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus; aut vox qualis dolore exprimitur, eruenda : cùm mihi Comœdi quoque pessimè facere videantur, qui etiamsi juvenem agant, cùm tamen in expositione aut senis sermo, ut in Hydriæ * prologo, aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula vel effeminata voce pronuntiant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione....

7. Verr. 85.

7. Verr. 161.

*Hydria et Georgus *tituli sunt comœdiarum.*

Optimè autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur; sed ut deponi non ut ferire videatur : quanquam et in fine interim cadit, ut citò tamen redeat; et nonnunquam resilit, vel negantibus nobis, vel admirantibus.

Hîc veteres artifices illud rectè adjecerunt, ut manus cum sensu et inci-

peret, et deponeretur. Alioqui enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem : quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quòd intervallum motûs tria verba esse voluerunt; quod nec observatur, nec fieri potest : sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt, nec immeritò, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu concideren...

Tolli manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant : adeo à capite eam petere, aut ad imum ventrem deducere vitiosum habetur...

Manus sinistra nunquam sola rectè gestum facit : dexteræ se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive aversis in sinistrum palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utrumque distendimus, sive satisfacientes, aut * supplicantes...

* *Dan. legit,* aut supplicantes jungimus.

PECTUS ac venter ne projiciantur observandum. * Pandant enim posteriora, et est otiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid et totius corporis motus : adeo ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore : *Nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus*

* Pectus ac venter sic projecta, *pandant*, id est incurvant posteriora.

n. 59.

cadens, tranco magis toto se ipse moderans, et virili laterum flexione.

FEMUR ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, et usitatum est, et indignantes decet, et excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero desiderat: *Non frons*, inquit, *percussa, non femur, pedum (quod minimum est) nulla supplosio*: quanquam (si licet) de fronte dissentio. Nam et complodere manus, scenicum est, et pectus cædere. *Brut.* 278.

PEDIS supplosio ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis; ita crebra et inepti est hominis, et desinit judicem in se convertere. Est et illa indecora, in dextrum ac lævum latus vacillatio, alternis pedibus insistentium... 3. *de Orat.* 220.

JACTANTUR et humeri, quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut cùm in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret: ut si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur...

CULTUS non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. Quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus et virilis. Nam et toga, et calceus, et capillus, tam

nimiâ curâ, quàm negligentiâ sunt reprehendenda...

V. Hæc sunt vel illustramenta pronuntiationis, vel vitia : quibus propositis, mùlta cogitare debet orator. Primùm, quid, apud quos, quibus præsentibus sit acturus. Nam ut dicere alia aliis, et apud alios magis convenit : sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud Principem, Senatum, populum, magistratum, privato, publico judicio, (1) postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subjicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest. Tum qua de re dicat, et efficere quid velit.

Rei quadruplex observatio est. Una in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, solicitæ, securæ, grandes, pusillæ, ut vix unquam ita solicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus. Altera, quæ est in differentia partium, ut in procœmio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in sententiis ipsis, in quibus secundùm res et affectus variantur omnia. Quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus,

(1) *Postulatio* est, ut inquit Ulpianus, cùm apud eum qui jurisdictioni præest, vel nostrum, vel alicujus desiderium exponimus, vel etiam alterius desiderio refragamur. *Turn.*

imitatio; ita quibusdam, nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur.

1. IGITUR in laudationibus, (nisi si funebres erunt) gratiarum actione, exhortatione, similibusque læta, et magnifica, et sublimis est actio. Funebres conciones, consolationes, plerumque causæ reorum, tristes ac summissæ. In Senatu, conservanda auctoritas: apud populum, dignitas: in privatis, modus.

2. DE PARTIBUS causæ, et sententiis, et verbis, quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronuntiatio. Conciliet, persuadeat, moveat: quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui nescio quo modo ex voce etiam atque actione pellucent: aut orationis suavitate constat. Persuadendi vis asseveratione, quæ interim plus ipsis probationibus valet. *An ista* (inquit Callidio * Cicero) *si vera essent, sic à te dicerentur?* et, *Tantum abest ut inflammaret nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, et constantia, utique si auctoritas subest. Movendi autem ratio, aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus.

* *Apud Tullium legimus:* Tu istuc, M. Callidi, nisi fingeres, sic ageres? *Brut.* 273.

ERGO cùm judex in privatis, aut

præco in publicis dicere causam jusserit, leniter consurgendum : tum in componenda toga, vel (si necesse erit) etiam ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud principem enim et magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut et amictus sit decentior, et protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cùm ad judicem nos converterimus, et consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mirè enim auditurum dicturi cura delectat, et judex se ipse componit. Hoc præcipit Homerus Ulyssis exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis, immotoque sceptro, priusquam illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solicitudinem fateri, aut quod quemque magis decet : eoque diutius, si judex nondum intendit animum.

Il. v. sive l. 3. v. 216. etc.

Status sit rectus : æqui et diducti paulum pedes, vel procedens minimo momento sinister : genua recta, sic tamen ut non extendantur. Humeri remissi, vultus severus, non mœstus, nec stupens,

nec languidus : brachia à latere modicè remota : manus sinistra, qualem suprà demonstravi : dextra, cùm jam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum, gestu quàm modestissimò, velut expectans quando incipiendum sit.

Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, et quasi improbam facere : tendere confidentia vultum, aut, quo sit magis torvus, superciliis adstringere : capillos à fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis : tum, id quod Græci frequentissimè faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commentari : clarè excreare : pedem alterum longè proferre : partem togæ sinistrâ tenere : stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incurvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis.

Proœmio frequentissimè lenis convenit pronuntiatio. Nihil est enim ad conciliandum gratius verecundiâ. Non tamen semper. Nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen et vox temperata, ac gestus modestus, et sedens humero toga, et laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit.

Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum,

vocem sermoni proximam, ac tantùm apertiorem, sonum simplicem frequentissimè postulabit, in his duntaxat : *Quintus igitur Ligarius, cùm esset adhuc nulla belli suspicio :* et, *A. Cluentius Habitus pater hujusce.* Aliud in eadem poscunt affectus vel concitati : *Nubit genero socrus.* Vel flebiles : *Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum et miserum toti Asiæ provinciæ.*

Pro Lig. n. 1. Pro Cluent. n. 1. n. 14. 3. Verr. 76.

Maxime varia et multiplex actio est probationum. Nam et proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, et (1) contradictionem sumere : nam ea quoque diversa propositio est. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronuntiamus. Argumentatio plerumque agilior, et acrior, et instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus, et densanda oratio.

Egressiones ferè lenes, et dulces, et remissæ, ut Raptus Proserpinæ, Siciliæ descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque est mirum, minus habere contentionis ea quæ sunt extra quæstionem.

6. Verr. 105. 4. Verr. n. 2. Pro Cornel. Balb. n. 8.

Mollior nonnunquam cum reprehen-

(1) *Contradictiones*, sunt propositiones quibus adversarius suam causam fulcit, et nostram subvertit. Itaque, quia nobis obsunt, sumendæ sunt ut refellantur. *Turn.*

sione diversæ partis imitatio : *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes.* Ubi non dissidens à voce permittitur gestus : quo fit in utramque partem tenera quædam, sed intra manus tamen, et sine motu laterum translatio.

Accendendi Judicis plures sunt gradus. Summus ille, et quo nullus est in oratore acutior : *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna.* Prædixit enim : *Quantum potero voce contendam, ut Populus hæc Romanus exaudiat.* Paulum inferior, et habens aliquid etiam jucunditatis : *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius agebat?* Plenius adhuc et lentius, ideoque dulcius : *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens.* Producenda omnia, trahendæque tum vocales, aperiendæque sunt fauces. Pleniore tamen hæc canali fluunt : *Vos Albani tumuli atque luci.* Nam cantici quiddam habent, sensimque resupina sunt : *Saxa atque solitudines voci respondent.*

Pro Lig. n. 7.

Pro Lig. n. 9.

2. Philip. 63.

Pro Mil. 85.

Pro Arch. 19.

Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ : cùm enim uterque alteri objiciat, palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per

Marathonis, et Platearum, et Salaminis propugnatores recto sono juravit, nec hic Thebas (1) sermone deflevit.

Est (2) his diversa vox, et penè extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac penè naturam vocis humanæ acerba : *Quin compescitis vocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis ?* Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est : *Quin compescitis.*

Pro Rab. 18.

Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem : si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis quæ suprà dixi : si placandos, inclinatam quandam lenitatem : si misericordiâ commovendos, flexum vocis, et flebilem suavitatem, quâ præcipuè franguntur animi, quæque est maximè naturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hîc etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mirè facit. Habet enim in se quod imitemur.

Brut. 141.

Duplex est tamen miseratio : altera

(1) Leni et simplici vocis sono, quâli in sermone quotidiano utimur.

(2) Significat eam vocem quam appellant παχυφωνίαν Græci; id est acerbam vocem. Eam dixit esse *extra organum* Fabius, quia est extra legitimum tonum ex nimia contentione reprehensionis. *Turn.*

cum invidia, qualis modò dicta de damnatione Philodami; altera cum deprecatione demissior. Quare etiamsi est in illis quoque cantus obscurior : *In cœtu verò populi Romani;* non enim hæc rixantis modo dixit : et, *Vos Albani tumuli;* neque enim quasi inclamaret aut testaretur locutus est : tamen infinito magis illa flexa et circunducta sunt : *Me miserum, me infelicem!* Et, *Quid respondebo liberis meis?* et, *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos : ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero?* Et cùm bona C. Rabirii uno sestertio addicit : *O meum miserum acerbumque præconium!*

Pro Mil. 101.

Pro Rabir. Post. 46.

Illa quoque mirè facit in peroratione velut deficientis dolore et fatigatione confessio; ut pro eodem Milone : *Sed finis sit, neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronuntiationem.

n. 105.

Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare : sed suo loco dicta sunt.

3. Et quia in partibus causæ etiam aliis est varietas, satis apparet accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus.

4. Sed verbis quoque, quod novissimè

dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc, *misellus* et *pauperculus*, summissa atque contracta; *fortis*, et *vehemens*, et *latro*, erecta et concitata voce dicenda sunt? Accedit enim vis et proprietas rebus tali adstipulatione : quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid? quòd eadem verba mutata pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irridentur, elevant? Aliter enim dicitur :

1. *Æn.* 82. Tu mihi quodcunque hoc regni :

et,

3. *Eclog.* 25. Cantando tu illum?

et,

1. *Æn.* 621. Tune ille Æneas?

et,

11. *Æn.* 383. Meque timoris
Argue tu Drance.

Et ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud, quod volet, per omnes affectus verset, verum esse quod dicimus, sciet.

VI. UNUM jam his adjiciendum est, cùm præcipuè in actione spectetur decorum, sæpè aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, et inenarrabilis : et ut verè dictum est, caput esse

artis, decere quod facias; ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant.

Maximos actores comœdiarum Demetrium et Stratoclem placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minùs mirum, quòd alter deos, et juvenes, et bonos patres, servosque et matronas, et graves anus optimè: alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, et omnia agitatiora meliùs. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, et dulces exclamationes theatri causa producere, et ingrediendo ventum concipere veste, et nonnunquam dextro latere facere gestus; quod neminem alium præter Demetrium decuit (namque in hæc omnia, staturâ et mira specie adjuvabatur:) illum cursus, et agilitas, et vel parum conveniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, et contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, fœdissimum videretur.

Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex na-

tura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant.

Hujus quoque loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maximè modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem volo. Quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, affectionibus molestè utemur; ut si sit in scena dicendum :

Terent. Eunuch. Act. I. *Sc.* I.

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem
Cùm accersor ultro? an potiùs ità me comparem,
Non perpeti meretricùm contumelias?

Hîc enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit.

Aliud oratio sapit, nec vult nimiùm esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immeritò reprehenditur pronuntiatio vultuosa, et gesticulationibus molesta, et vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hanc (1) inotiosam actionem. Optimè igitur idem, qui

(1) Videtur Popilius vertisse ἀχόλον ὑπόκρισιν, id est *inotiosam actionem*, quæ multis negotiis gesticulandi vultumque fingendi occupatur. *Turn.*

omnia, Cicero præceperat quæ suprà ex Oratore posui. Quibus similia in Bruto de M. Antonio dicit. Sed jam recepta est actio paulo agitatior etiam, et exigitur, et quibusdam partibus convenit : ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni et gravis auctoritatem. *Orat.* 59. *Brut.* 141.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA
LIBER XII.

PROŒMIUM.

Longè omnium difficillimam esse hanc extremam partem operis, in qua non solùm de genere dicendi, sed etiam de moribus oratoris aggreditur dicere.

VENTUM est ad partem operis destinati longè gravissimam. Cujus equidem onus si tantùm opinione prima concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturiùs consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi quæ promiseram tenuit : mox quanquam per singulas

propè partes labor cresceret, ne perderem quæ jam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc quoque, licèt majori, quàm unquam, mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potiùs, quàm desperare.

Fefellit autem, quòd initium à parvis ceperamus: mox velut aura solicitante provecti longiùs, dum tantùm nota illa, et plerisque artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à littore procul vidébamur, et multos circa velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Jam cùm eloquendi rationem novissimè repertam, paucissimisque tentatam ingressi sumus, rarus qui jam procul à portu recessisset, reperiebatur. Postquam verò nobis ille quem instituebamus, orator, à dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quàm in altum simus ablati, sentire cœpimus. Nunc *cœlum undique, et undique pontus.* *Æn. l. 5. v. 9.*

Unum modò in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen *In Orat.* ipse quamvis tanta atque ita instructa nave hoc mare ingressus, contrahit vela, inhibetque remos, et de ipso demum genere dicendi quo sit usurus perfectus

orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, et assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, et longiùs eundum est, (1) ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honestorum, et vel tutioris audaciæ est tentare quibus paratior venia est.

CAPUT I.

NON POSSE ORATOREM ESSE NISI BONUM VIRUM.

I. *Pluribus argumentis probat oratorem nisi virum bonum esse non posse.* II. *Solvit contraria exempla in Demosthene et Cicerone.* III. *Pergit probare, summè disertum sine virtute, non esse oratorem.* — *Hortatur juvenes ad eloquentiam.* IV. *Respondet iis qui objiciunt tradi ab ipso præcepta dicendi contra veritatem.* 1. *Docet cur hæc præcepta dederit.* 2. *Probat interdum posse falsitatem et malam causam à viro bono defendi.*

I. Sit ergo nobis orator quem instituimus, is qui à M. Catone finitur, vir bonus dicendi peritus. Verùm id quod ille

(1) Hæc verba videntur pertinere potiùs ad sequentem periodum. Utcunque res feret, quemcunque exitum habitura sit, probabilis tamen, etc.

posuit prius, etiam ipsâ naturâ potius ac majus est, utique vir bonus, non eo tantùm, quòd si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentiâ : sed nos quoque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessimè mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor ? Rerum ipsa natura in eo quod præcipuè indulsisse homini videtur, quoque nos à cæteris animalibus separasse, non parens sed noverca fuerit, si facultatem dicendi sociam scelerum, adversam innocentiæ, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, et egere omni ratione satius fuisset, quàm Providentiæ munera in mutuam perniciem convertere.

Longiùs tendit hoc judicium meum. Neque enim tantùm id dico, eum qui sit orator, virum bonum esse oportere : sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certè neque intelligentiam concesseris iis qui propositâ honestorum ac turpium viâ, pejorem sequi malint : neque prudentiam, qui in gravissimas frequenter legum, semper verò malæ conscientiæ pœnas à semetipsis improviso rerum exitu inducantur. Quòd si nemi-

nem malum esse, nisi stultum eundem; non modò à sapientibus dicitur, sed vulgò quoque semper est creditum, certè non fiet unquam stultus orator.

Adde quòd ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libera, potest. Primùm, quòd in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium: et cogitare optima simul ac deterrima, non magis est unius animi, quàm ejusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quòd mentem tantæ rei intentam vacare omnibus aliis etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nulla distringente atque aliò ducente causâ, spectabit id solum ad quod accingitur. Quòd si corporum nimia cura, et solicitior rei familiaris diligentia, et venandi voluptas, et dati spectaculis dies multum studiis auferunt, (huic enim rei perit tempus quodcunque alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissimæ cogitationes somnos etiam ipsos, et (1) illa per quietem visa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam variis affe-

(1) Somnia, quæ talia sunt, quales fuerunt diurnæ cogitationes. *Turn.*

etibus concisum atque laceratum, quàm mala mens. Nam et cùm (1) insidiatur, spe, curis, labore distringitur: et jam cùm sceleris compos fuerit, solicitudine, pœnitentiâ, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? Non hercle magis quàm frugibus in terra sentibus ac rubis occupata.

Age, non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid igitur ex libidine ac luxuria spei? Non præcipuè acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis? Num igitur malis esse laudem curæ putamus? Jam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui bonique consistere? Dicetne de his secundùm debitam rerum dignitatem malus atque iniquus?

Denique ut maximam partem quæstionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii, doctrinæ pessimo atque optimo viro: uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo, et perfectus orator. Non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud.

Sed ne more Socraticorum nobismet-

(1) Cùm se ad maleficium accingit ac componit.

ipsis responsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina præditum, nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum quàm bonum. Convincamus hujus quoque amentiam. Nam hoc certè nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut judici, quæ proposita fuerint, vera et honesta videantur. Utrum igitur hoc faciliùs bonus vir persuadebit, an malus? Bonus quidem: et dicet sæpius vera atque honesta. Sed etiamsi quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falsò hæc affirmare conabitur, majore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, et ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodestè proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in iis quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia, et irritus labor. Nam sicut in vita ita in causis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videaturque talis advocatus, malæ causæ argumentum.

II. Nunc de iis dicendum est, quæ mihi quasi conspiratione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demo-

sthenes non fuit? atqui malum accepimus. Non Cicero? atqui hujus quoque mores multi reprehenderunt.

Quid agam? magna responsi invidia subeunda, mitigandæ sunt priùs aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus videtur invidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congesta sunt credam, cùm et pulcherrima ejus in republica consilia, et finem vitæ clarum legam. Nec M. Tullio defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissimè consulatus, integerrimè provincia administrata, et repudiatus (1) Vigintiviratus, et civilibus bellis, quæ in ætatem ejus gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quo minùs, optimis se partibus, id est Reipublicæ jungeret. Parum fortis videtur quibusdam: quibus optimè respondit ipse, non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis; quod probavit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo.

Quòd si defuit his viris summa virtus,

(1) Mortuo Cæsare, quidam dicebant immutandum Reipublicæ statum, faciendamque Aristocratiam, ac eligendos *Vigintiviros*, qui Rempublicam gubernarent. Quod Cicero dissuasit, cùm alioqui in viginti numeraretur. *Turn.* Oblatum quoque à Cæsare vigintiviratum repudiasse videtur Tullius. Ad Att. l. 9. ep. 2.

sic quærentibus an oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici si interrogentur an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus, respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam et Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ vocari voluit.

Ego tamen secundùm communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos et bonos et prudentissimos viros dicimus vulgò, quorum nihil nisi perfectè sapienti datur.

Sed cùm propriè, et ad legem ipsam veritatis loquendum erit, eum quæram oratorem quem et ille quærebat. Quanquam enim stetisse eum in fastigio eloquentiæ fateor, ac vix quid adjici potuerit invenio, fortasse inventurus quod adhuc abscissurum putem fuisse: (nam ferè sic docti judicaverunt, plurimum in eo virtutum, nonnihil fuisse vitiorum: et se ipse multa ex illa juvenili abundantia coercuisse testatur) tamen quando nec sapientis sibi nomen, minimè sui contemptor, asseruit, et meliùs dicere certè data longiore vita, et ætate ad componendum securiore potuisset, non malignè

crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propiùs accessit. Et licebat, si aliud sentirem, fortiùs id et liberiùs defendere. An vero M. Antonius neminem à se visum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est: ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, et tantùm imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere, aliquid in hac quæ superest æternitate inveniri posse, eo quod fuerit, perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem dormitare interim dicit; nec Cicero Bruto Calvoque, qui certè compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimicè pluribus locis insequuntur.

Orat. 18. 3. *de Orat.* 83. *etc.* *Orat.* 7. *etc.*

III. Concedamus sanè (quod minimè natura patiatur) repertum esse aliquem malum virum summè disertum: nihilo tamen minùs oratorem eum negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu prompti, viri fortis nomen concesserim, quia sine virtute intelligi non potest fortitudo. An ei qui ad defendendas causas advocatur, non est opus fide, quàm nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec

metus frangat ; sed proditorem , transfugam , prævaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine ?

Quòd si mediocribus etiam patronis convenit hæc quæ vulgò dicitur bonitas , cur non orator ille qui nondum fuit , sed potest esse , tam sit moribus quàm dicendi virtute perfectus ? non enim forensem quandam instituimus operam , nec mercenariam vocem , nec (ut asperioribus verbis parcamus) non inutilem sanè litium advocatum , quem denique causidicum vulgò vocant : sed virum cùm ingenii natura præstantem , tum verò tot pulcherrimas artes penitus mente complexum , datum tandem rebus humanis , qualem nulla antea vetustas cognoverit , singularem , perfectumque undique , optima sentientem , optimèque dicentem.

In hoc quota pars erit , quòd aut innocentes tuebitur , aut improborum scelera compescet , aut in pecuniariis quæstionibus veritati contra calumniam aderit ? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit , sed in majoribus clariùs elucebit , cùm regenda senatûs consilia , et popularis error ad meliora ducendus. An non talem quemdam videtur finxisse Virgilius , quem in seditione vulgi jam

faces et saxa jaculantis, moderatorem dedit?

Tum pietate gravem ac meritis si fortè virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant. 1. Æn. 155.

Habemus igitur ante omnia virum bonum: post hæc adjecit dicendi peritum:

Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille vir quem instituimus, si sit ad prælium miles cohortandus, ex mediis sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus tot simul metus laboris, doloris, postremò mortis ipsius exciderent, nisi in eorum locum pietas, et fortitudo, et honesti præsens imago successerit? Quæ certè meliùs persuadebit aliis, qui priùs persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio: nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat quoties ab animo verba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est quàm sentiat. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inventio: quæ etiamsi lenociniis destituta sit, satis tamen naturâ suâ ornatur; nec quicquam non disertè, quod honestè dicitur.

QUARE juventus, imò omnis ætas (neque enim rectæ voluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus : forsan et consummare contingat. Nam si natura non prohibet et esse virum bonum, et esse dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se quisque spéret fore illum aliquem? Ad quod si vires ingenii non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certè prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis posse misceri. Facultas dicendi si in malos incidit, et ipsa judicanda est malum : pejores enim illos facit, quibus contingit.

IV. VIDEOR mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam qui diserti esse quàm boni malint) illa dicentes : Quid ergo tantùm est artis in eloquentia? cur tu de coloribus, et difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de (1) confesso locutus es, nisi aliquando vis et facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non agit nisi bonas

(1) *De confesso*, supple *crimine*, *peccato*, etc. quomodo videlicet id excusari possit. *Capperon.*

causas : eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa.

1. Quibus ego, cùm de meo primùm opere respondero, etiam pro boni viri officio, si quando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut etiam pro injustis aliquando dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea faciliùs et deprehendamus, et refellamus : quemadmodum remedia meliùs adhibebit, cui nota quæ nocent fuerint. Neque enim Academici, cùm in utramque disserunt partem, non secundùm alteram vivunt. Neque Carneades ille, qui Romæ audiente Censorio Catone non minoribus viribus contra justitiam dicitur disseruisse, quàm pridiè pro justitia dixerat, injustus ipse vir fuit. Verùm et virtus quid sit, adversa ei malitia detegit : et æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior : et plurima contrariis probantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum nota consilia, ut hostium imperatori.

2. Verùm et illud, quod prima propositione durum videtur, potest afferre ratio, ut vir bonus in defensione causæ velit auferre aliquando judici veritatem. Quod si quis à me proponi mirabitur,

(quanquam non est hæc mea propriè sententia, sed eorum quos gravissimos sapientiæ magistros ætas vetus credidit) sic judicet, pleraque esse quæ non tam factis, quàm causis eorum, vel honesta fiant, vel turpia. Nam si hominem occidere, sæpe virtus; liberos necare, nonnunquam pulcherrimum est, asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur: ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam vir bonus, sed etiam quare et qua mente defendat.

Ac primùm concedant mihi (1) omnes oportet, quod Stoicorum quoque asperrimi confitentur, facturum aliquando bonum virum, ut mendacium dicat, et quidem nonnunquam levioribus causis: ut in pueris ægrotantibus, utilitatis eorum gratiâ multa fingimus, multa non facturi promittimus; nedum si ab homine occidendo grassator avertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus: ut hoc quod aliàs in servis quoque reprehendendum est, sit aliàs in ipso sapiente laudandum.

(1) S. Augustinus lib. de Mendacio, et alibi passim, fusè et invictè probat nulla de causa, quæcunque sit, ulli unquam licere mentiri, pluribus quidem aliis, sed his præsertim divinæ scripturæ testimoniis nixus: *Perdes omnes qui loquuntur mendacium.* Psal. 5. *v.* 7. *Os quod mentitur, occidit animam.* Sapient. 1. v. 11.

Id si constiterit, multa jam video posse evenire, propter quæ orator bene suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset.

Nec hoc dico quia (1) severiores sequi placet leges pro patre, fratre, amico periclitantibus : tametsi non mediocris hæsitatio est, hinc justitiæ proposita imagine, inde pietatis. Nihil dubii relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus : utrumne salvum eum nollet is qui à nobis finitur orator an si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quàm qui apud judices malam causam tuetur ?

Quid si quædam bene facta damnaturus est judex, nisi ea non esse facta convicerimus ; non vel hoc modo servabit orator non innocentem modo, sed etiam laudabilem civem ? Quid si quædam justa naturâ, sed conditione temporum inutilia civitati scienus : nonne utemur arte dicendi, bona quidem, sed malis artibus simillima ?

Ad hoc, nemo dubitabit, quin si no-

(1) Latiùs spargit suum præceptum Fabius : nec existimat solùm suscipiendas malas causas propter eas personas quas defendere cogimur, vel ob propinquitatem, vel ob necessitatem ; sed rem accipit in omnibus personis, dummodo subsit honesta ratio. Hoc igitur per prolepsim occupatur à Fabio. *Turn.*

centes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, salvos esse eos magis è republica sit, quàm puniri. Si liqueat igitur oratori futurum bonum virum, cui vera objicientur, non id aget ut salvus sit?

Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bonus, et sine quo vincere honestè civitas non possit: nonne ei communis utilitas oratorem advocabit? Certè Fabritius Cornelium (1) Rufinum, alioqui et malum civem et sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit; atque id mirantibus quibusdam respondit: *A cive se spoliari malle, quàm ab hoste vœnire.* Ita hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum vel manifesti peculatûs reum?

Multa dici possunt similia, sed vel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi quem formamus, viro sit sæpe faciendum: sed ut si talis coegerit ratio, sit tamen vera finitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum.

Præcipere verò ac discere quomodo

(1) Hic Rufinus vir erat furacissimus, accusatusque fuerat peculatûs à Fabritio. Vide hanc historiam apud Cicer. 2. de Orat. 268. et apud Gell. l. 4. c. 8. *Turn.*

etiam probatione difficilia tractentur, necesse est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, et innocens reus multis verisimilibus premitur : quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua, si nocens esset. Jam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones. Non aliter autem verisimilia quàm vera et confirmantur et refelluntur. Quapropter ut res feret, flectetur oratio manente honesta voluntate.

CAPUT II.

PHILOSOPHIÆ COGNITIONEM NECESSARIAM ESSE ORATORI.

I. *Cognoscendum esse Oratori quibus mores formentur, non solùm ut sit ipse vir bonus, sed etiam ut sit dicendi peritus.* II. *Singulas Philosophiæ partes esse Oratori necessarias. — Dialecticen. — Moralem. — Naturalem. — Id exemplis confirmatur.* III. *Philosophiam non ab uno aliquo, sed ab optimo quoque esse petendam. — Exempla etiam illustrium dictorum factorumque esse cognoscenda, quibus historia Romana abundat.*

I. QUANDO igitur orator est vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non potest, virtus etiamsi quosdam impetus à natura sumit, tamen perficienda doctrinâ est : mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti justique disciplina pertractanda, sine qua nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus potest. Nisi fortè accedamus iis, qui natura constare mores, et nihil adjuvari disciplina putant : scilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima, confiteantur egere

doctoribus ; virtutem verò , qua nihil homini, quo ad deos immortales propiùs accederet, datum est, obviam et illaboratam , tantùm quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit , qui idipsum quid sit abstinentia ignorarit ? Et fortis, qui metus doloris, mortis , superstitionis , nulla ratione purgaverit ? Et justus , qui æqui bonique tractatum , qui leges, quæ naturâ sunt omnibus datæ , quæque propriæ populis et gentibus constitutæ , non eruditiore aliquo sermone tractaverit ? O quàm istud * parum putant , quibus tam facile videtur !

* Parum attendunt.

Sed hoc transeo , de quo neminem , qui literas vel primis , ut aiunt , labris degustarit, dubitaturum puto : ad illud sequens revertar, ne dicendi quidem satis peritum fore , qui non et naturæ vim omnem penitus perspexerit , et mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Crassus cuncta quæ de æquo, justo, vero, bono , deque iis quæ sunt contrà posita , dicuntur , propria esse oratoris affirmat : ac Philosophos cùm ea dicendi viribus tuentur , uti Rhetorum armis , non suis. Idem tamen confitetur ea jam esse à Philosophia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione ea-

v. 72. 76. 107. 122.

rum fuisse. Hinc etiam illud est quod Cicero pluribus libris et epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere : ideoque aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum atque dicendi.

Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitæ secta longiùs à civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit ? Quis denique in ipsa, quam maximè plerique eorum vitandam præcipiunt, Reipublicæ administratione versatus est ? Atqui ego illum quem instituo, Romanum quendam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus verè civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab iis, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo, atque in hac fori luce versantur, sed in porticus et gymnasia primùm, mox in conventus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit.

Evolvendi penitus auctores qui de virtute præcipiunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulcriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissimè possunt? Utinamque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) orator hanc partem superbo nomine, et vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac velut rebus repetitis in corpus eloquentiæ abducat.

II. Quæ * quidem cùm sit in tres divisa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta?

* De Philosophia *vide Cicer. in Orat.* 113-120.

Nam ut ordinem retroagamus, de ultima illa, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates vocis cujusque nosse, et ambigua aperire, et perplexa discernere, et de falsis judicare, et colligere ac resolvere quæ velis, oratoris est: quanquam ea non tam est minutè atque concisè in actionibus utendum, quàm in disputationibus: quia non docere modò, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator; ad quod impetu quoque et viribus ac decore est opus: ut vis amnium major est altis ri-

pis, multoque gurgitis tractu fluentium : quàm tenuis aquæ, et objectu lapillorum resultantis.

Et ut palæstrici doctores illos quos (1) numeros vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ii qui didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur (plus enim pondere, et firmitate, et spiritu agitur) sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cujus se occasio dederit, efficiant : ita hæc pars Dialectica, sive illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe, et finitionibus, et comprehensionibus, et separandis quæ sunt differentia, et resolvenda ambiguitate, et distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando : ita si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, et sectas ad tenuitatem suam vires ipsa subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mirè callidos : cùm ab illa verò cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quàm parva quædam animalia, quæ in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

JAM QUIDEM pars illa moralis quæ di-

(1) Numeros hoc loco appellat optimam motûs et gestûs conformationem, quæ ad decorum facit; ut testatur lib. 9. cùm ait : *metrum in verbis modò, rhythmus etiam in corporis motu est. Turn.*

citur Ethice, certè tota Oratori est accommodata. Nam in tantâ causarum (ut superioribus libris diximus) varietate, cùm alia conjecturâ quærantur, alia finitionibus concludantur, alia jure summoveantur, vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici potest, cujus non parte in aliquâ tractatus æqui et boni reperiantur. Plerasque verò esse quis nescit, quæ totæ in sciâ qualitate consistant? In consiliis verò quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quæ laudandi ac vituperandi officiis continetur? Nempè in tractatu recti pravique versatur.

An de justitiâ, fortitudine, abstinentiâ, temperantiâ, pietate, non plurima dicet Orator? Sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantùm sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet; nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet, verè dicet.

Cùm sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior, quia universo partes continentur, non utique accedit parti quod universum est: profectò nemo du-

bitabit generales quæstiones in illo maximè studiorum more versatas. Jam verò cùm sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitivus, nonne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet? Quid? non quæstio, juris omnis, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis conjectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo naturâ permista est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est verè. Nam ignara quidem hujusce doctrinæ loquacitas erret necesse est, ut quæ vel nullos vel falsos duces habeat.

PARS VERÒ naturalis, cùm est ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto majore spiritu de divinis rebus quàm humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine quâ nulla esse (ut docuimus) oratio potest, totam complectitur. Nam si regitur providentia mundus, administranda certè bonis viris erit Respublica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem, nec voluptatibus terreni corporis serviendum. An hoc non frequenter tractabit Orator? Jam de Augurum responsis, religione-

que omni, de quibus maxima sæpè in senatu consilia versata sunt, non erit ei disserendum, si quidem (ut nobis placet) futurus est vir idem civilis? Quæ denique intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis?

Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem et Periclem, cujus eloquentia etiamsi nulla ad nos monimenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cùm historici, tum etiam liberrimum genus hominum comici veteres tradunt, Anaxagoræ Physici constat auditorem fuisse: et Demosthenem principem omnium Græciæ Oratorum, dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius non tantum se debere scholis Rhetorum, quantum Academiæ spatiis, frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius rerum naturæ finibus terminasset. *Orat.* 12.

III. Verum ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit: quanquam ea non inter multas potest esse contentio. Nam Epicurus imprimis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quàm velocissima jubet. Neque

verò Aristippus summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem, quas in hoc opere partes habere potest, cui judices esse apud quos verba faciat, et reum pro quo loquatur, et Senatum in quo sit dicenda sententia, non liquebit? Academiam quidam utilissimam credunt, quòd mos in utramque partem disserendi, ad exercitationem forensium causarum proximè accedat. Adjiciunt loco probationis, quòd ea præstantissimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam oratorio jactant. Nam theses dicere exercitationis gratia ferè est ab his institutum. Stoici sicut copiam nitoremque eloquentiæ ferè præceptoribus suis defuisse concedant necesse est; ita nullos aut probare acriùs, aut concludere subtiliùs contendunt.

Sed hæc inter ipsos, qui velut sacramento rogati, vel etiam superstitione constricti, nefas ducunt à suscepta semel persuasione discedere. Oratori verò nihil est necesse in cujusquam jurare leges. Majus enim est opus atque præstantius, ad quod ipse tendit, et cujus est velut candidatus, si quidem est futurus cùm vitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplum

bene dicendi facundissimum quemque proponet sibi ad imitandum : moribus verò formandis quàm honestissima præcepta, rectissimamque ad virtutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusque, ac naturâ pulcherrimis. Nam quæ potest materia reperiri ad graviter copiosèque dicendum magis abundans, quàm de virtute, de Republica, de providentia, de origine animorum, de amicitia? Hæc sunt quibus mens pariter atque oratio insurgant, verè bona, quæ mitigent metus, coerceant cupiditates, eximant nos opinionibus vulgi, animumque cœlestem pariant.

Neque ea solùm quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam quæ sunt tradita antiquitùs, dicta ac facta præclarè, et nosse, et animo semper agitare conveniet. Quæ profectò nusquam plura majoraque, quàm in nostræ civitatis monimentis reperientur. An fortitudinem, fidem, justitiam, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, meliùs alii docebunt, quàm Fabritii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliique innumerabiles? Quantùm enim Græci præceptis valent, tantum Romani (quod est majus) exemplis. * Tantùmque

*Subesse hic aliquid mendi suspicor.

non cognatis id è rebus admoneri sciet, qui non modò proximum tempus, lucemque præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, et curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille justitiæ haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis atque consiliis præstet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honestè dicere et sciet, et audebit.

CAPUT III.

NECESSARIAM JURIS CIVILIS ORATORI ESSE SCIENTIAM.

JURIS quoque * civilis necessaria huic viro scientia est, et morum ac religionum ejus Reipublicæ quam capesset. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisque poterit, tot rerum quibus præcipuè civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus? penè non dissimilis iis, qui (1) poetarum scri-

* De jure civili. *Vide Cic.* 1. *de Oratore*, 166-203.

(1) Poetæ interdum voci ab aliis recitari et pronuntiari suæ diffidentes, scripta sua curabant.

pta pronuntiant. Nam quodammodo mandata perferet, et ea quæ sibi à judice credi postulaturus est, aliena fide dicet, et ipse litigantium auxiliator, egebit auxilio.

Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cùm domi præcepta et composita, sicut et cætera quæ in causa sunt, in discendo cognita ad judicem perferet: quid fiet in iis quæstionibus quæ subitò inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet? et inter subsellia minores (1) advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere quæ tum audiet, cùm ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenuè pro suis dicere? Possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuò, nec libera ad discendum mora est? Quid si fortè peritus juris ille non aderit? Quid si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiæ malum, quòd credit eum scire, qui moneat.

Neque (2) ego sum nostri moris igna-

(1) Advocatum hic appellat eum, qui jus suggerit, ut ait Asconius. *Turn.*

(2) Apud Romanos, ut docet Asconius, quidam erant advocati, quidam cognitores et subscriptores, qui oratorem adjuvabant, jusque suggerebant. Sic apud Græcos erant *pragmatici*, veluti quidam formularii ac legulei, qui oratorem instruebant, jusque ministrabant. *Turn.*

rus, oblitusve eorum qui velut ad arculas sedent, et tela agentibus subministrant : neque idem Græcos quoque nescio factitare, unde nomen his Pragmaticorum datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modò suum causis, sed omnia quæ profutura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem (1) si ad horam fortè constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potiùs præparabit ea, quæ cùm aget, esse in causa velit? Nisi fortè imperatorem quis idoneum credit, in præliis quidem strenuum et fortem, et omnium quæ pugna poscit, artificem; sed nec delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem. Prius est enim certè parare bella, quàm gerere. Atqui simillimus huic sit advocatus, si plura quæ ad vincendum valent, aliis reliquerit : cùm præsertim hoc, quod est maximè necessarium, non tam sit arduum, quàm procul intuentibus fortasse videatur.

Namque omne jus quod est certum, aut scripto, aut moribus constat. Dubium, æquitatis regula examinandum

(1) Si qua fortè inopina occasio postulet ut verba faciat ex tempore. Fortè hìc mendum aliquod subest.

est. Quæ scripta sunt, aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem : cognitionis sunt enim, non inventionis. At quæ consultorum responsis explicantur, aut in verborum interpretatione sunt posita, aut in recti pravique discrimine. Vim cujusque vocis intelligere, aut commune prudentium est, aut proprium oratoris : æquitas optimo cuique notissima est.

Nos porro et bonum virum, et prudentem inprimis oratorem putamus : qui cùm se ad id, quod est optimum natura, direxerit, non magnopere commovebitur si quis ab eo consultus dissentiat, cùm ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiamsi nosse quid quisque senserit volet, lectionis opus est, quâ nihil est in studiis minùs laboriosum. Quòd si plerique desperata facultate agendi, ad discendum jus declinaverunt, quàm id scire facile est oratori, quod discunt qui sua quoque confessione oratores esse non possunt?

Verùm et M. Cato cùm in dicendo præstantissimus, tum juris fuit idem peritissimus. Et Scævolæ Servioque Sulpitio concessa est etiam facundiæ virtus. Et M. Tullius non modò inter agendum

nunquam est destitutus scientiâ juris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat : ut appareat posse oratorem non discendo tantùm juri vacare, sed etiam docendo.

Verùm ea quæ de moribus excolendis, studioque juris præcipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quòd multos cognovimus, qui tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc diverticula desidiæ : quorum alii se ad (1) album ac rubricas transtulerunt, et formularii, vel, ut Cicero ait, leguleii quidam esse maluerunt; tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur : alii pigritiæ arrogantioris, qui subitò fronte conficta, immissaque barba, veluti despexissent oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent auctoritatem contemptu cæterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

1. *de Orat.* 236.

(1) *Album* appellat, aut in quo proponebantur Prætoris edicta, aut in quo scribebantur Judicum nomina. Appellat *rubricas*, juris titulos, quia rubricâ et minio tingebantur. *Turn.*

CAPUT IV.

NECESSARIAM ORATORI COGNITIONEM HISTORIARUM.

In primis verò abundare debet orator exemplorum copiâ, cùm veterum, tum etiam novorum : adeo ut non ea modò quæ conscripta sunt historiis, aut sermonibus velut per manus tradita, quæque quotidie aguntur, debeat nosse ; verùm ne ea quidem quæ sunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, aut testimoniorum, aut etiam judicatorum obtinent locum. Sed hæc quoque aut vetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quàm plurima : unde etiam senibus auctoritas major est, quòd plura nosse et vidisse creduntur ; quod Homerus frequentissimè testatur. Sed non est expectanda ultima ætas, cùm studia præstent, ut quantùm ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis seculis vixisse videamur.

CAPUT V.

QUÆ SINT ORATORIS INSTRUMENTA.

Necessariam oratori præstantiam animi et fiduciam. — De naturalibus instrumentis oratoris.

Hæc sunt quæ me redditurum promiseram, instrumenta non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili copia, et inventionis ratione, et disponendi usu, et memoriæ firmitate, et actionis gratiâ.

Sed plurimum ex his valet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his vitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ; ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis et imbellibus. Invitus mehercle dico, quoniam et aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, et quæ virtutes fa-

Vide elegantem Plutarchi commentariolum

cillimè generet, esse interim adversam, multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur. de vitioso pudore.

Sciat autem, si quis hæc fortè, minùs adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, leget, non probitatem à me reprehendi, sed verecundiam, quæ est timor quidam reducens animum ab iis quæ facienda sunt: unde confusio, et cœpti pœnitentia, et subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis adscribere affectum, propter quem facere honestè pudet? Neque ego rursus nolo eum qui sit dicturus, et solicitum surgere, et colore mutari, et periculum intelligere; quæ si non accident, etiam simulanda erunt, sed intellectus hic sit operis, non metus; moveamurque, non concidamus. Optima est autem emendatio verecundiæ, fiducia: et quamlibet imbecilla frons, magnâ conscientiâ sustinetur.

Sunt et naturalia, ut suprà dixi, quæ tamen et curâ juvantur, instrumenta, vox, latus, decor: quæ quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores: sed cùm diceret, eminere inter æquales Trachallus videbatur; ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, fron-

tis auctoritas, gestûs præstantia, vox quidem, non ut Cicero desiderat, penè tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragœdos. Certè cùm in Basilica Julia diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, et auditum eum, et intellectum, et, quod agentibus cæteris contumeliosum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est, et rara felicitas: quæ si non adsit, sanè sufficiat ab iis quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, et hæc scire.

1. de Orat. 128.

CAPUT VI.

QUOD SIT TEMPUS INCIPIENDI CAUSAS AGERE.

Agendi autem initium sine dubio secundùm vires cujusque sumendum est: neque ego annos definiam, cùm (1) Demosthenem puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit: Cal-

(1) Demosthenes penè adhuc puer contra tutores suos bona sua tueri coactus est.

vus, Cæsar, Pollio multum ante (1) quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia susceperint : prætextatos egisse quosdam sit traditum : Cæsar Augustus duodecim[illegible]atus annos aviam pro Rostris laudaverit.

Modus mihi videtur quidam tenendus, ut neque præpropere distringatur immatura frons, et quicquid est illud adhuc acerbum, proferatur. Nam inde et contemptus operis innascitur, et fundamenta jaciuntur impudentiæ, et (quod est ubique perniciosissimum) prævenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, majusque sit semper quod ausuri sumus : et dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere jam serum est.

Quare fructum studiorum viridem, et adhuc dulcem promi decet, dum et venia et spes est, et paratus favor, et audere non dedecet : et si quid desit operi, supplet ætas : et si qua sunt dicta juveniliter, pro indole accipiuntur : ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus : *Quid enim tam commune, quàm spiritus* n. 72.

(1) Ad quæsturam non admittebantur nisi qui nati essent annos 27. Prætextâ verò utebantur pueri usque ad annum 17 quo tempore togam virilem sumebant.

vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejectis? Quæ cùm sex et viginti natus annos summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisse tempore, et annis
Or. 107. liquata jam senior idem fatetur.

Et hercle quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus : alia lux, alia veri discriminis facies : plusque, si separes, usus sine doctrina, quàm citra usum doctrina valeat. Ideoque nonnulli senes in schola facti stupent novitate cùm in judicia venerunt, et omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic et judex tacet, et adversarius obstrepit, et nihil temerè dictum perit : et si quid tibi ipse sumas, probandum est : et laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem * aqua deficit : et omisso magna semper flandi tumore, in quibusdam causis * loquendum est, quod illi diserti minimè sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur, quàm ut causas agant.

* Spatium temporis definitum clepsydra.

* Simplici et familiari sermone utendum.

Cæterùm illum quem juvenem, tenerisque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, et incipere à quàm maximè facili ac favorabili causa velim, ut catuli ferarum molliore præda saginantur : et non utique ab hoc initio continuare ope-

ram, et ingenio adhuc alendo callum inducere, sed jam scientem quid sit pugna, et in quam rem studendum sit, refici atque renovari. Sic et tyrocinii metum, dum facilius est audere, transierit : nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit.

Usus est et hac ratione M. Tullius ; et cùm jam clarum meruisset inter patronos qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit, seque et aliis sine dubio eloquentiæ ac sapientiæ magistris, sed præcipuè tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoque audierat, Rhodi rursus formandum, ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operæ pretium venit, cùm inter se congruunt præcepta et experimenta.

CAPUT VII.

QUÆ IN SUSCIPIENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. *Defendere quàm accusare honestius. Non tamen detrectanda semper accusatio. — Quæ causæ sint potiùs suscipiendæ. — Dimittendam causam, cùm eam malam esse cognoverimus.* II. *An gratis agendæ sint causæ.*

I. Cum satis in omne certamen virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit: in quibus defendere quidem reos profectò quàm facere vir bonus malet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam et leges ipsæ nihil valent, nisi actoris idonea voce munitæ, et si pœnas scelerum expetere fas non est, propè est ut scelera ipsa permissa sint: et licentiam malis dari, certè contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in Rempublicam conspirationes inultas patietur orator; non pœnæ

nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut accusatoriam vitam vivere, et ad deferendos reos præmio duci, proximum latrocinio est; ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum.

IDEOQUE principes in Republica viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari juvenes obsidem Reipublicæ dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates provocare, nisi ex fiducia bonæ mentis videbantur. Idque cùm ab Hortensio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus est Sapiens; alter nisi creditur fuisse, vix scio cui reliquerit hujus nominis locum. (1) Namque defendet omnis orator, idemque portum illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maximè causâ.

(1) Subesse hic videtur mendum aliquod. Quidam legunt, *neque*: legendum etiam puto, *omnes*; et sic fortè sensus constabit: *Neque defendet omnes orator*, sed causæ ipsius bonitate præcipuè adducetur ut se advocatum alicui præbeat.

QUONIAM tamen omnes qui non improbè litigabunt, quorum certè bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiam commendantium personis dabit, et ipsorum qui judicio decernent, ut optimi cujusque voluntate moveatur. Namque hos et amicissimos habebit vir bonus. Summovendum verò est utrumque ambitûs genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam suam, vel aliud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel justas, vel improbas facit.

NEQUE verò pudor obstet, quò minùs susceptam, cùm melior videretur, litem, cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cùm priùs * litigatori dixerit verum. Nam et in hoc maximum, si æqui judices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. Neque est dignus operâ patroni, qui non utitur consilio. Et certè non convenit ei quem oratorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam si ex illis quas suprà diximus causis falsum tuebitur, erit tamen honestum quod ipse faciet.

* Postquam litigatori dixerit causam ejus esse malam.

II. GRATISNE ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longè sit honestis-

simum, ac liberalibus disciplinis, et illo quem exigimus animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cùm pleraque hoc ipso possint videri vilia, quòd pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est: nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit.

At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundùm omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri: cum et Socrati collatum sit ad victum; et Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptaverint. Neque enim video quæ justior acquirendi ratio, quàm ex honestissimo labore, et ab iis de quibus optimè meruerint, quique si nihil invicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non justum modò, sed necessarium etiam est, cùm hæc ipsa opera, tempusque omne alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi recîdant.

Sed tum quoque tenendus est modus: ac plurimum refert, et à quo accipiat, et quantùm, et quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos, et imponentium periculis pretia procul abominanda, negotiatio, etiam à mediocriter improbis

aberit : cùm præsertim bonos homines bonasque causas tuendi non sit metuendus ingratus : qui si futurus, (1) malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra quàm satis erit, ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutuâ benevolentiâ utetur, cùm sciat se tanto plus præstitisse : quia nec vænire hoc beneficium oportet, nec perire. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

CAPUT VIII.

QUÆ IN DISCENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. *Causam, quam dicturus est, orator diligenter cognoscat; neque verò per alium, neque ex libellis, sed per se ipsum.* II. *Litigatorem patienter, nec semel audiat, sæpiusque interroget.* III. *Instrumenta litis omnia inspiciat et scrutetur.* — *Postremo judicis personam assumat.*

I. PROXIMA discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamentum. Neque enim

(1) Si litigator futurus est ingratus, malim ille peccet quàm orator.

quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cùm omnia quæ sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certè judicem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. Nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert ubi litium cardo vertatur, dum sint quæ vel extra causam ex personis ac communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos et ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati, semperque aliud habentes quod antè agendum sit, pridiè ad se venire litigatorem, aut eodem matutino jubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur: partim jactantia ingenii, ut res citò accepisse videantur, tenere se et intelligere penè priusquam audiant mentiti, cùm multa et disertè, summisque clamoribus, quæ neque ad judicem, neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes beneque comitati per forum reducuntur.

Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos jubent: quanquam minùs mali est, si illi saltem rectè discant, recteque doceant. Sed quis discet tam benè, quàm patronus? Quomodo autem sequester ille, et media litium manus, et quidam interpres impendet

æquo animo laborem in alienas actiones, cùm dicturus ipse non sit?

Pessimæ verò consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit, aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit; aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id quod est in agendo difficillimum. Nam qui judicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, * imitandum, fingendum etiam sit, potest, cur non sit orator, quando quod difficilius est facit? Hi porrò non tantum nocerent, si omnia scriberent uti gesta sunt. Nunc consilium et colores adjiciunt, et aliqua pejora (1) veris, quæ plerique cùm acceperunt, immutare nefas habent, et velut themata in scholis posita custodiunt. Deinde deprehenduntur, et causam quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab adversariis discunt.

* *Leg. potius*, imutandum.

II. LIBERUM igitur demus ante omnia iis quorum negotium erit, tempus, ac locum: exhortemurque ultro, ut omnia quamlibet verbosè, et unde volent repetito tempore exponant. Non enim tam

(1) *Veris* puto esse in dativo casu. *Adjiciunt veris*, id est rebus ut gestæ sunt, *consilium, et colores*, id est argumenta quibus rem fortasse falsam probabilem efficiant, et *aliqua* adhuc iis *pejora*.

obest audire supervacua, quàm ignorare necessaria. Frequenter autem et vulnus et remedium in iis orator inveniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis : cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator : non solùm quia effugere aliqua primâ expositione potuerunt, præsertim hominem (quod sæpè evenit) imperitum, sed etiam ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, et tanquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum judice loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, et turbandus, et (1) evocandus. Nam ut medicis non apparentia modò vitia curanda sunt : sed etiam invenienda quæ latent, sæpè ea ipsis qui sanandi sunt, occulentibus; ita advocatus plura, quàm ostenduntur, aspiciat.

Nam cùm satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendusque adversa-

(1) Significat interrogationibus paulatim eliciendum litigatorem, ut aliquid loquatur sibi ipsi contrarium. *Turn.*

rius, proponendum quicquid omninò excogitari contrà potest, quicquid recipit in ejusmodi disceptatione natura. Interrogandus quàm infestissimè, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad verum, ubi minimè expectavimus, pervenimus. In summa, optimus est in dicendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique adversarium quædam non negaturum.

III. IDEOQUE opus est intueri omne litis instrumentum : quod videre non est satis, perlegendum erit. Nam frequentissimè aut non sunt omninò quæ promittebantur, aut minùs continent : aut cum alio aliquo nocituro permista sunt : aut nimia sunt, et fidem hoc ipso detractura, quòd non habent modum. Denique (1) linum ruptum, aut turbata cera, ut sine agnitione signa frequenter invenies; quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient ; plusque nocebunt destituta, quàm non promissa nocuissent.

(1) Consuetudo erat, ut ait Paulus, ut instrumenta triplicato lino trajicerentur, cui signaculum ex cera imponebatur. Eò alludit Fabius. *Turn. Turbatam ceram* legit Salmasius. *Sine agnitione*, aut, ut alii malunt, *sine agnitore signa* vocat, cùm nemo ex testibus signum suum agnoscit. *Salm.*

Multa etiam quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet: modò per omnes quos tradidimus argumentorum locos eat: quos ut circumspectare in agendo, et attentare singulos mininè convenit, propter quas diximus causas; ita etiam in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca, instituta, instrumenta, cæteraque ex quibus non tantùm illud quod est artificiale probationis genus colligi possit, sed qui metuendi testes, quo modo sint refellendi. Nam plurimùm refert, invidiâ reus, an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima superiores, proximâ pares, tertia humiliores premit. *Lib. 5. cap. 10.*

Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ prosint nocentve, tertiam deinde personam induat judicis, fingatque apud se agi causam, et quod ipsum movisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum apud quemcunque agetur, existimet: et sic cum rarò fallet eventus, aut culpa judicis erit.

CAPUT IX.

QUÆ SERVANDA IN AGENDIS CAUSIS ORATORI SINT.

I. *Ne oratorem ab utilitate causæ, præsentis cupido laudis abducat. — Minores causas ne fastidiosè rejiciat.* II. *Abstineat à maledicendi petulantia.* III. *Afferat ad dicendum curæ quantum plurimum poterit.*

I. Quæ sint in agendo servanda, toto ferè opere executi sumus : pauca tamen propria hujus loci, quæ non tam dicendi arte, quàm officiis agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate cum causæ præsentis cupido laudis abducat. Nam ut gerentibus bella, non semper exercitus per plana et amœna ducendus est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandæ civitates, quamlibet præcisis positæ montibus, aut operum mole difficiles : ita oratio gaudebit quidem occasione latiùs decurrendi, et æquo congressa campo, totas vires populariter explicabit. At si juris anfractus, aut eruendæ veritatis latebras adire cogetur, non obequitabit,

nec illis vibrantibus concitatisque sententiis, velut missilibus utetur : sed operibus, et cuniculis, et insidiis, et occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt, laudantur, sed cùm facta sunt : unde etiam minùs cupidis opinionis, plus fructûs venit. Nam cùm illa dicendi vitiosa jactatio inter plausores suos detonuit, resurgit veræ virtutis fortior fama : nec judices à quo sint moti dissimulant, et doctis creditur, nec est orationis vera laus, nisi cùm finita est.

Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris : idque M. Antonius præcipit, quo plus dicentibus fidei, minusque suspectæ advocatorum insidiæ forent. Sed illa dissimulari quæ tum erat, potuit : nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidem et consilia lateant, et quicquid si deprehenditur perit. Hactenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent. Sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quòd apparent. Aut si unum è duobus eligendum, causa laudetur potiùs quàm patronus. Finem tamen hunc præstabit orator, ut videatur optimam causam optimè

2. *de Orat.* 153.

egisse. Illud certum erit, neminem pejùs agere, quàm qui displicente causa placet. Necesse est enim extra causam sit quod placet.

Nec illo fastidio laborabit orator, non agendi causas minores, tanquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni minùs liberalis materia. Nam et suscipiendi ratio justissima est officium, et optandum etiam ut amici quàm minimas lites habeant: et âbundè dixit bene, quisquis rei satisfecit.

II. At quidam etiam, si fortè susceperint negotia paulum ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt: ac si defecerint alia, convitiis implent vacua causarum, si contingit, veris; si minùs, fictis: modò sit materia ingenii, mereaturque clamorem dum dicitur. Quod ego adeò longè puto ab oratore perfecto, ut eum ne vera quidem objecturum, nisi * id causa exigit, credam. Ea est enim prorsus (1) *canina*, ut ait Apius, *eloquentia*, (2) cen-

* *Francius malebat*, nisi cùm id, etc.

(1) Nonius Marcellus in dictione *Rabula* citat ex Sallustio hunc locum: *Caninâ*, ut ait Appius, *facundia exercebatur*. Tractum est vel à canum latratu, vel à Philosophis *Cynicis*, qui mordaces erant. *Turn.*

(2) Protervè maledicere, et sic censoriam notam ob maledicendi protervitatem incurrere. Suspectus est mihi hic locus. Edit. Argent. habet: *Ea est canina eloquentia, cognituram maledicendi subire.*

suram maledicendi subire : quod facientibus, etiam malè audiendi præsumenda patientia est. Nam et in ipsos fit impetus frequenter qui egerunt, et certè patroni petulantiam litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo vitio animi, quo maledicus à malefico non distat, nisi occasione. Turpis voluptas, et inhumana, et nulli audientium bono grata : à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt quàm defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modò sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium?

Atqui etiam in advocatos partis adversæ libenter nonnulli invehuntur : quod nisi fortè meruerunt, et inhumanum est respectu communium officiorum, et cùm ipsi qui dicit, inutile (nam idem juris responsuris datur, tum causæ contrarium, quia planè et adversarii fiunt, et inimici; et quantulumcunque his virium est, contumelia augetur. Super omnia perit illa quæ plurimum oratori et auctoritatis et fidei affert, modestia, si à viro bono in rabulam latratoremque convertitur, compositus non ad animum judicis, sed ad stomachum litigatoris.

Frequenter etiam species libertatis de-

ducere ad temeritatem solet, non causis modò, sed ipsis quoque qui dixerunt, periculosam. Nec immeritò Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam quæ fortia dum dicuntur, videbantur, stulta cùm læserunt vocantur.

III. NUNC quia varium ferè propositum agentium fuit, et quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laboravit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur.

Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solùm negligentis, sed et mali, et in suscepta causa perfidi ac proditoris est, pejùs agere, quàm possit. Ideoque ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus sufecturum se sciat.

Dicet scripta quàm res patietur plurima, et ut Demosthenes ait, si continget, et sculpta. Sed hoc aut (1) primæ actiones, aut quæ in publicis judiciis post interjectos dies dantur, permiserint: at cùm pro-

(1) Prima actio est primum judicium, quo causa agitur. Quod subnectit continuò Fabius, pertinet ad ampliationem et comperendinationem, cùm scilicet causa differtur, ut post aliquot dies denuo agatur. *Turn.*

tinus respondendum est, omnia pararinon possunt, adeo, ut paulo minùs promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso quàm opinati fuerunt, occurrerint. Inviti enim recedunt à præparatis, et tota actione respiciunt, requiruntque num aliquid ex (1) illis intervelli, atque ex tempore dicendis inseri possit. Quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modò, ut in opere malè juncto, hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. (2) Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, et utrumque alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque in his actionibus omni, ut (3) agricolæ dicunt, pede standum est. Nam cùm in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt : quæ etiam responsurum adversarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur.

Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene noverimus : alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium

(1) *Intervellere* est, ex præparatis illis partem excerpere et avellere, quam ex tempore dicendis inserant. *Burman.*

(2) *Ita nec liber est impetus*, in iis quæ dicunt ex tempore, *nec cura contexta*, in iis quæ scripta memoriter recitant.

(3) Proverbium est ab agricolis ductum, qui cùm maximè laborant, utrisque maximè se pedibus sustinent, alioqui vehemens esse labor non posset. *Turn.*

diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, et animum ad omnes casus componere : idque est tutius stylo, quo faciliùs et omittitur cogitatio, et transfertur.

Sed sive in respondendo fuerit subitò dicendum, * sive quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina et studium et exercitatio dederit vires etiam facilitatis : quemque armatum semper, ac velut in procinctu stantem, non magis unquam in causis oratio, quàm in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modò sit causæ discendæ tempus : nam cætera semper sciet.

* Sive aliqua alia ratio ita exegerit.

CAPUT X.

DE GENERE DICENDI.

I. *Varia esse genera dicendi; et alium alio delectari. — Idem accidere in picturis et statuis, quarum varios et excellentes in suo quemque genere artifices commemorat. — Recenset oratores Latinos inter se distantes. — Ciceronem unum omnibus anteponit, eumque defendit contra obtrectatores.* II. *Tria esse genera dicendi: Atticum, Asianum, Rhodium. — Atticum genus optimum. Quid sit Atticè dicere. — Latinam eloquentiam esse imparem Atticæ, ob linguæ inopiam. — Compensandum id sententiis et figuris.* III. *Refellit eos qui nimiùm aridi omnem ornatum respuunt. — Temporibus et auribus esse serviendum. — Scribendi et dicendi eandem rationem esse oportere.* IV. *Rursum tria dicendi genera attingit: subtile, grande, medium seu floridum. — Esse et alia media genera tribus prædictis interjecta. — Hæc singula et causis, et partibus causarum accommodanda. — Quosdam floridum modò dicendi genus sectari: malè. — Hæc omnia orator non optimè tantùm, sed etiam facillimè faciat.*

I. SUPEREST ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus à nobis in divisione prima locus tertius: nam ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere

dicturum. Cùm sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio, pluresque ejus formæ, sicut ostendam, in omnibus his et ars est, et artifex : plurimum tamen invicem differunt; nec solùm specie, ut signum signo, et tabula tabulâ, et actione actio; sed genere ipso, ut à Græcis Tuscanicæ statuæ, et Asianus eloquens Attico. Suos autem, hæc operum genera quæ dico, ut auctores, sic etiam amatores habent : atque ideo nondum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solùm quia aliud in alio magis eminet, sed quòd non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim judicio cujusque atque proposito.

*De claris Pictoribus *vide Plinium, lib. 35. cap. 8. 9. 10. et Cicer. in Bruto, n. 70.*

PRIMI, * quorum quidem opera non vetustatis modò gratia visenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaophon : quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa propè rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis qui post eos extiterunt auctoribus præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu. Pòst Zeuxis atque Parrhasius non multum ætate distantes (circa Peloponnesia ambo tempora, nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. Quorum prior lu-

minum umbrarumque invenisse rationem, secundus examinasse subtiliùs lineas traditur. Nam Zeuxis plus membris corporum dedit, id amplius atque augustius ratus, atque (ut existimant) Homerum secutus, cui validissima quæque forma etiam in feminis placet. Ille verò ita circumscripsit omnia, ut eum legum latorem vocent, quia Deorum atque Heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit sequuntur.

Floruit autem circa Philippum, et usque ad successores Alexandri, pictura præcipuè, sed diversis virtutibus. Nam curâ Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus (quas φαντασίας vocant) Theon Samius, ingenio et gratia, quam ipse in se maximè jactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quòd cæteris optimus studiis inter præcipuos, et pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.

Similis in statuis differentia. Nam duriora, et Tuscanicis proxima Calon atque Egesias, jam minùs rigida Calamis, molliora adhuc suprà dictis Myron fecit.

Diligentia ac decor in Polycleto supra cæteros: cui quanquam à plerisque tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur,

deesse pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur. Quin ætatem quoque graviorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leves genas.

At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur: in ebore verò longè citra æmulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis, aut Olympium in Elide Jovem fecisset, cujus pulcritudo adjecisse aliquid etiam receptæ religioni videtur; adeo majestas operis deum æquavit.

Ad veritatem Lysippum et Praxitelem accessisse optimè affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, et fuit similitudinis quàm pulchritudinis amantior.

In oratione verò si species intueri velis, totidem penè reperias ingeniorum, quot corporum formas. Sed fuêre quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam vim ingenii præ se ferentia. Hinc sunt Lælii, Africani, Catones, Gracchique, quos tu licet Polygnotos vel Calonas appelles. Mediam illam formam tenent L. Crassus, Q. Hortensius. Tum deinde efflorescat non mul-

tum inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. Hinc vim Cæsaris, indolem Cælii, subtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpitii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calvi reperimus. In his etiam quos ipsi vidimus, copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, jucunditatem Crispi, sonum Trachalli, elegantiam Secundi.

At M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plurium artium species præstantem, sed in omnibus quæ in quoque laudantur, eminentissimum. Quem tamen et suorum hominum temporum incessere audebant ut tumidiorem, et Asianum, et redundantem, et in repetitionibus nimium, et in salibus aliquando frigidum, et in compositione fractum, exultantem, ac penè (quod procul absit) viro molliorem. Postea verò quàm Triumvirali proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui invidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præsentis potentiæ, non responsurum invaserunt.

Ille tamen qui jejunus à quibusdam atque aridus habebatur, non aliter ab ipsis inimicis malè audire, quàm nimiis floribus et ingenii affluentia potuit. Falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi pro-

pior occasio. Præcipuè verò presserunt eum, qui videri Atticorum imitatores * concupiebant. Hæc manus quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, et virum superstitiosum, devinctumque illis legibus insequebatur. Unde nunc quoque aridi, et exsucci, et exangues (hi sunt enim qui suæ imbecillitati, sanitatis appellationem, quæ est maximè contraria, obtendant) quia clariorem vim eloquentiæ velut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt. Quibus quia multa, et pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi brevitas erit.

* *Alii legunt:* concupierant.

II. Et antiqua quidem illa divisio inter Asianos atque Atticos fuit, cùm hi pressi et integri, contrà inflati illi et inanes haberentur: et in his nihil superflueret, illis judicium maximè ac modus deesset. Quod quidam, quorum et Santra est, hoc putant accidisse, quòd paulatim sermone Græco in proximas Asiæ civitates influente, nondum satis periti loquendi, facundiam concupierint, ideoque ea quæ propriè signari (1) poterant, circuitu cæperint enuntiare, ac deinde in eo perse-

(1) Si peritiores linguæ Græcæ fuissent. Legi posset: *signari non poterant.* Quæ ob linguæ Græcæ imperitiam non poterant propriis verbis significare, ea circuitu quodam enuntiabant.

verarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse, et dicentium, et audientium naturæ videntur, quòd Attici limati quidem et emuncti nihil inane aut redundans ferebant : Asiana gens tumidior alioqui et jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est.

Tertium mox, qui hæc dividebant, adjecerunt genus, Rhodium : quod velut medium esse, atque ex utroque mistum volunt. Neque enim Atticè pressi, neque Asianè sunt abundantes, ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. Æschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò studia Athenarum, quæ velut sata quædam cælo terraque degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen : neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.

Nemo igitur dubitaverit longè esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est judicium acre, tersumque : ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter * mihi falli multum videntur, qui solos esse Atticos credunt tenues, et lucidos, et significantes, sed quadam eloquentiæ frugalitate con-

* Quid sit Atticè dicere, *vide apud Cicer. in Bruto*, 284-291. *Et in Or.* 22-32.

tentos, ac semper (1) manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? Sit Lysias : hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur jam usque ad (2) Coccum et Antocidem remittemur.

Interrogare tamen velim an Isocrates Atticè dixerit. Nihil enim tam est Lysiæ diversum. Negabunt? At ejus schola principes oratorum dedit. Quæratur similius aliquid. Hyperides Atticus? Certè. At plus indulsit voluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, et his priores Isæum, Antiphontem : quos ut homines inter se genere similes, differentes dixeris specie.

Quid ille, cujus modò fecimus mentionem, Æschines? nonne his latior, et audentior, et excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues et circumspectos, sublimitate, vi, impetu, cultu, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non trans-

(1) Sic proverbialiter est locutus de illis qui lenti sunt et remissi, ac sedata utuntur oratione. Nam oratores qui utuntur contentione, brachium solent exerere atque vibrare. *Turn.*

(2) *Antocides* numeratur à Plutarcho inter decem oratores Athenienses. De *Cocco* nihil ille scribit. Tantùm Suidas ait hunc fuisse Isocratis discipulum et oratorem Atheniensem, qui quasdam orationes reliquerit. Videtur autem significare Antocidem et Coccum tenuiores fuisse Lysia. *Turn.*

lationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud jusjurandum per cæsos in Marathone ac Salamine propugnatores Reipublicæ, satis manifestò docet præceptorem ejus Platonem fuisse? Quem ipsum unum Asianum appellabimus, plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid Periclea? Similemne credimus Lysiacæ gracilitati, quem fulminibus, et cælesti fragori comparant comici, dum illi convitiantur?

Quid est igitur, quod in iis demum qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum (1) thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertilioremve segetem, negaturos Atticam esse, quòd plus quàm acceperit seminis reddat, quia (2) hanc ejus terræ fidem Menander eludit. Itaque si quis nunc ad eas Demosthenis virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, sive ipsius natura, sive lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatiùs moveat, audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes? et si quid exierit, numeris aptius, fortasse non pos-

(1) Hoc dictum est, quia in Hymetto monte Atticæ copia est præstantissimi mellis. *Turn.*

(2) Alludere videtur ad alicujus Menandri locum.

sit, sed tamen si quid exierit, non erit Atticum? Meliùs de hoc nomine sentiant, credantque Atticè dicere, esse optimè dicere.

Atque in hac tamen opinione perseverantes Græcos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione, dispositione, consilio cæterisque hujus generis artibus similis Græcæ, ac prorsus discipula ejus videtur; ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum.

Namque ipsis est statim sonus dulcior quando et jucundissimas ex Græcis literas Y et Z, non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulciùs spirant: quas mutuari solemus quoties illorum nominibus utimur. Quod cùm contingit, nescio quomodo velut hilarior protinus renidet oratio: ut in *Zephyris Zopyrisque*: quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam, et barbarum efficient, et velut in locum earum succedent tristes et horridæ, quibus Græcia caret.

Nam et illa quæ sexta est nostrarum, penè non humana voce, vel omnino non voce potiùs, inter discrimina dentium efflanda est, quæ etiam cùm vocalem proximam accipit, quassa quodammodo, uti-

* *Ut in hoc ipso, frangit.*

que* quoties aliquam consonantium frangit, multo fit horridior.

Æolicæ (1) quoque literæ, qua *servum cervum*que dicimus, etiamsi forma à nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur.

Duras et * illa syllabas facit, quæ ad conjungendas demum subjectas sibi vocales est utilis, aliàs supervacua, ut *equos* ac *equum* scribimus, cùm ipsæ etiam vocales duæ efficiant sonum, qualis apud Græcos nullus est, ideoque scribi illorum literis non potest.

* *Scilicet litera* u, *an lit.* q.

Quid? quòd pleraque nos illa quasi mugiente litera cludimus M, qua nullum Græcè verbum cadit? At illi *ν* jucundam, et in fine præcipuè quasi tinnientem, illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis.

Quid? quòd syllabæ nostræ in B literam et D innituntur, adeo asperè, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa* pro *abversis* dicendo, sed et in * præpositione B literæ absonam et ipsam S subjiciendo?

* *Pro* ab, *ponendo* abs.

Sed (2) accentus quoque cum rigore

(1) Claudius Cæsar Imperator literis adjecerat *digamma Æolicum* (sic dictum, quia ejus figura duplicatum gamma reddit F) Quod tamen ut meminit Priscianus, est repudiatum. *Turn.*

(2) *Accentus* est certa lex et regula ad elevandam aut deprimendam in pronuntiatione syllabam. Triplex est. *Acutus* ideo inventus est, quòd acuat sive elevet syllabam. *Gravis* ideo, quòd depri-

quodam, tum similitudine ipsa minùs suaves habemus : quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel duas graves cadit semper. Itaque tanto est sermo Græcus Latino jucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent.

His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit (1) transferre, aut circumire : etiam in iis quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissimè revolvit : at illis non verborum modò, sed linguarum etiam inter se differentium copia est.

QUARE qui à Latinis exigit illam gratiam sermonis Attici, det mihi in loquendo eandem jucunditatem, et parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certè verbis miscebimus, ne virtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minùs adjuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. Sensus

mat aut deponat. *Circumflexus*, eo quòd deprimat atque acuat. In unaquaque parte orationis *arsis* et *thesis* sunt. Ut in hac voce, *natura*, quando dico *natu*, elevatur vox, et est *arsis* in *tu* : quando verò, *ra*, deprimitur vox, et est *thesis*. Priscian.

(1) Translatione seu metaphorâ, aut circuitu seu periphrasi significare.

sublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda.

Non possumus esse tam graciles? simus fortiores. Subtilitate vincimur? valeamus pondere. Proprietatis penes illos est certior copia? vincamus ingenio. (1) Græcorum etiam minora suos portus habent? nos plerumque majoribus velis moveamur: validior spiritus sinus nostros tendat. Non tamen alto semper feremur. Nam et littora interim sequenda sunt. Illis facilis per quælibet vada accessus: ego aliquid non multo tamen altius, in quo mea cimba non considat, inveniam.

Neque enim si tenuiora hæc ac pressiora Græci melius, in eoque vincimur solo, et ideo in comœdiis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda ut optimè possumus: possumus autem rerum et modo et judicio esse similes: (2) verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. An non in privatis et acu-

(1) Significat à Græcis res vel tenuissimas subtili sermone eleganter exprimi; nos non posse descendere in tantam subtilitatem: sed id tamen esse compensandum aliqua amplitudine, ita tamen ut videamur esse tenues, quamquam non ita ut Græci. *Turn.*

(2) *Verborum gratia, quam in ipsis* scilicèt verbis *non habemus*, (nisi fortè legendum sit, *quam ut ipsi non habemus*) aliis ornamentis *extrinsecus* petitis *condienda est* et compensanda.

tus, et non asper, et non indistinctus, et non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio insignis hæc virtus? non Scipio, Lælius, Cato, in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quo melius esse nihil potest?

III. Ad hoc quidam nullam esse naturalem putant eloquentiam, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, servis loquimur, contenti promere animi voluntatem, nihilque accersiti et elaborati requirentes: quicquid huc sit adjectum, id esse affectationis, et ambitiosæ in loquendo jactantiæ, remotum à veritate, fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum à natura sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum corpora, etiamsi validiora fiant exercitatione, et lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illa specie quæ sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere, et translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, cùm sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maximè secundùm naturam dixisse contendunt, mox poetis similiores extitisse, etiamsi parciùs, si-

mili tamen ratione falsa et impropria virtutes (1) ducentes.

Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quàm fit à quibusdam, recedendum à propriis atque communibus. Si quis tamen (ut in illo loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adjecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio; cui si res indicare modò satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret: sed cùm debeat delectare, movere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur iis quoque adjutoriis, quæ ab eadem sunt nobis concessa natura. Nam et lacertos exercitatione constringere, et augere vires, et colorem trahere, naturale est. Ideòque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, et eloquendo dulcis magis. Quod si non eveniret, omnes pares essent, et idem omnes deceret. At loquuntur, et servant personarum discrimen; ita quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis secundùm naturæ eloquentiam dicit.

(1) Virtutum loco habentes. Quædam scilicet figuræ essent vitia, si non peterentur, sed acciderent, ut ipse ait Fabius pag. 126.

QUAPROPTER ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectatius postulantibus. Itaque non * solùm ad priores Catonem Gracchosque, sed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atque id fecisse M. Tullium video, ut cùm omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cùm et ipsam se rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris. Nam hoc ipsò proderat, quòd placebat. Ad cujus voluptates nihil equidem quod addi possit invenio, * nisi ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salva tractatione causæ, et dicendi auctoritate, si crebra hæc lumina et continua fuerint, ut non invicem offecerint.

* Non solùm, *pro* non solùm non.

* *Alii legunt:* ne si sensus, etc.

Sed me hactenus cedentem nemo insequatur ultrà: do tempori, ne crassa toga sit, non serica; ne intonsum caput, non in gradus atque annulos totum comptum: cùm in eo qui se non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem speciosiora quoque sint, quæ honestiora. Cæterùm hoc quod vulgò Sententias vocamus (veteribus præcipueque Græcis in usu non fuit, apud Ciceronem invenio) dum rem contineant, et copia non redundent, et ad victoriam spectent, quis utile neget? Fe-

riunt animum, et uno ictu frequenter impellunt, et ipsa brevitate magis hærent et dictione persuadent.

Ac SUNT qui hæc excitatiora lumina etiamsi dicere permittant, à componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quòd plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt; ideoque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque mox literis reliquisse, ut Periclem, et Demadem; rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut Isocratem: præterea in agendo plus impetus posse plerumque, et petitas vel paulo licentiùs voluptates; commovendos enim esse, docendosque animos imperitorum. At quod libris dedicatur, et in exemplum editur, tersum ac limatum, et ad legem ac regulam compositum esse oportere, quia veniat in manus doctorum, et judices artis habeat artifices.

Mihi unum atque idem videtur bene dicere, ac bene scribere: neque aliud esse oratio scripta, quàm monimentum actionis habitæ. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere virtutes, non dico nulla vitia. Nam imperitis placere aliquando quæ vitiosa sunt scio.

Quo different igitur? Quòd, si mihi des concilium judicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modò, sed etiam ejus qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cùm etiam procœmia supervacua esse apud tales, Aristoteles existimet. Non enim trahentur his illi sapientes: propriè et significanter rem indicare, probatione colligere satis est.

Cùm verò judex detur aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti sæpius atque interim rustici; omnia quæ ad obtinendum quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt: eaque etiam cùm dicimus, promenda, et cùm scribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An * Demosthenem mallem sic egisse ut scripsit, aut Ciceronem? Aut eos præstantissimos oratores alio quàm scriptis cognoscimus? Meliùs egerunt igitur, an pejùs? Nam si pejùs, sic potiùs oportuit dici ut scripserunt. Si meliùs, sic oportuit scribi ut dixerunt.

Quid ergo? Semper sic aget orator ut scribit? Si licebit, semper: quòd si impediant brevitate tempora à judice data, multum ex eo quod potuit dici recidetur:

* *Fortè legendum*, nollem. *Argent. editio habet*: An Demosthenes malè sic egisset, ut scripsit, aut Cicero?

editio habebit omnia. (1) Quæ autem secundùm naturam judicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non temporis. Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit : (2) atque ei vultus sæpe ipse rectus est dicentis, ut Cicero præcepit. Ideoque instandum iis quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis quæ non recipientur. Sermo ipse, qui facilè judicem doceat, optandus.

Nec id mirum sit, cùm etiam testium personis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui cùm interrogasset rusticum testem, an (3) Amphiona nosset, negante eo, detraxit aspirationem, breviavitque secundam ejus nominis syllabam, et ille eum sic optimè norat. Hujusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quàm scribitur, cùm dicere quomodo scribendum est, non licet.

IV. Altera est divisio, quæ in tres et ipsa discedit, qua discerni posse etiam rectè dicendi genera inter se videntur.

(1) Interdum Judices ita sunt imperiti, ut sæpenumerò sit ineptè loquendum, quo res ab illis intelligatur. Illa tamen vitia non erunt in oratione ponenda, cùm scribetur. *Turn.*

(2) Argent. edit. habet : *atque ejus vultus sæpe ipse rector est dicentis, ut Cicero præcepit.* Id est : orator sæpe, prout ex vultu Judicis eum animatum esse videt, sermonem suum fingit ac format.

(3) Pendet hujus loci sensus ab ea ratione quo rusticus pronuntiabat hanc vocem.

Namque unum subtile, quod ἰσχνὸν vocant. Alterum grande atque robustum, quod constituunt ἀδρὸν. Tertium alii medium ex duobus, alii floridum, namque id ἀνθηρὸν appellant, addiderunt. Quorum tamen ea ferè ratio est, ut primum docendi, secundum movendi, tertium illud utrocunque nomine, delectandi, sive * aliud interconciliandi præstare videtur officium. In docendo autem acumen, in interconciliando lenitas, in movendo gravitas videatur.

*Aliud, superfluum videtur: et fortasse huc irrepsit è superiore versu, ubi est, illud.

Itaque illo subtili præcipuè ratio narrandi probandique consistet: sed quod etiam detractis cæteris virtutibus suo genere plenum sit. Medius hic modus, et translationibus crebrior, et figuris erit jucundior, egressionibus amœnus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam et virentibus utrinque sylvis inumbratus. At ille qui saxa devolvat, et pontem indignetur, et ripas sibi faciat, multus et torrens judicem vel nitentem contrà feret, cogetque ire quà rapit.

Hic orator et defunctos excitabit, ut Appium Cæcum: apud hunc et patria ipsa exclamabit, aliquemque (ut apud Ciceronem in oratione contra Catilinam in Senatu) alloquetur. Hic et amplificationibus

Pro Cæl. 33.

1. *Cat.* 18.

extollet orationem, et vi superlationum quoque eriget. *Quæ Charybdis tam vorax :* et : *Oceanus mediusfidius ipse.* Nota sunt enim jam studiosis hæc lumina. Hic deos ipsos in congressum propè suum sermonemque deducet : *Vos enim Albani tumuli atque luci : vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales.* Hic iram, hic misericordiam inspirabit, hic dicet : *Te vidit, et flevit, et appellavit.* (1) Et per omnes affectus tractatur. Hinc itaque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.

2. Philip. 67.

Pro Mil. 85.

Quare si ex tribus his generibus necessariò sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, et validissimum alioqui, et maximis quibusque causis accommodatissimum? Nam et Homerus brevem quidem cum animi jucunditate, et propriam, (id enim est non errare verbis) et carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ sunt virtutes generis illius primi. Et ex ore Nestoris dixit dulciorem melle profluere sermonem, quâ certe delectatione nihil fingi majus potest. Sed summam aggressus, ut in Ulysse, facundiam, magnitudinem illi junxit, cui ora-

Il. a. 213. etc.

Il. a. 249.

Il. a. 213. etc.

(1) Procul dubio subest hic aliquod mendum. Argent. edit habet : *et per omnes affectus auditor huc atque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.*

tionem nivibus hibernis, et copiâ verborum, atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet : hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis; hanc fulminibus Aristophanes comparat : hæc est vera dicendi facultas.

SED NEQUE his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile, validumque, tertium aliquid constitutum est; ita horum intervalla sunt. Atque inter hæc ipsa mistum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam et subtili plenius aliquid atque subtilius, et vehementi remissius atque vehementius invenitur; ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur : ac sic propè innumerabiles species reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant; sicut quatuor generaliter ventos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cùm interim plurimi medii eorum, varietate regionum ac fluminum propriè deprehendantur. Eademque musicis ratio est, qui cùm in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque iis quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

PLURES igitur etiam eloquentiæ facies,

sed stultissimum quærere ad quam rectu-rus se sit orator, cùm omnis species, quæ modò recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgò genus dicendi vocant. Utetur enim ut res exiget, omnibus : nec pro causa modò, sed et pro partibus causæ.

Nam ut non eodem modo pro reo capitis, et in certamine hæreditatis, et de interdictis ac sponsionibus, et de certa re credita dicet; sententiarum in Senatu, et concionum, et privatorum consiliorum servabit discrimina; * vitam ex differentia personarum, locorum, temporumque mutabit : ita in eadem oratione (1) aliter conciliabit, non ex iisdem * partibus iram et misericordiam petet : alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes.

* Vivendi rationem. *Argent. Edit. habet:* multa.

* Ex iisdem locis.

Non unus color procœmii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis, servabitur. Dicet idem graviter, severè, acriter, vehementer, concitatè, copiosè, amarè, comiter, remissè, subtiliter, blandè, leniter, dulciter, breviter, urbanè; non ubique simul, sed ubicunque par sit. Sic fiet tum id propter quod maximè repertus est usus orationis, ut dicat et

(1) Omissum videtur hîc aliquid. *Aliter inflammabit, aliter conciliabit.* Repetitio ejusdem vocis *aliter*, potuit hoc mendum inducere.

utiliter, et ad efficiendum quod intendit, potenter : tum laudem quoque nec doctorum modò, sed etiam vulgi consequetur.

FALLUNTUR enim plurimum, qui vitiosum et corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentiâ resultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque plausibile.

Quod quidem placere multis, nec inficior, nec miror : est enim jucundioris, ac favorabilioris qualiscunque eloquentiæ; et ducit animos naturali voluptate vox omnis, neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli. Quod minùs mirum est, quòd nulli non agentium parata vulgi corona est. Ubi verò quid exquisitiùs dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modò se ipsi posse desperent, habet admirationem : neque immeritò; nam ne illud quidem facile est.

Sed evanescunt hæc atque emoriuntur comparatione meliorum : ut lana tincta fuco citra purpuram placet : at si contuleris etiam (1) lacernæ, conspectu melio-

(1) Quæ minùs splendoris habet, quàm cæteræ vestes.

ris obruatur, ut Ovidius ait. Si verò judicium his corruptis acrius adhibeas, ut (1) buccinis purpuram, jam illud quod fefellerat, exuat mentitum colorem, et quâdam vix enarrabili fœditate pallescat. Luceat igitur hæc citra solem, ut et quædam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque verò omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optimè tantùm, sed etiam facillimè faciet. Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum solicitudo persequitur, ac oratorem macerat et coquit, a grè verba vertentem, et perpendendis coagmentandisque eis intabescentem. Nitidus ille, et sublimis, et locuples, circumfluentibus undique eloquentiæ copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scandenti, circa ima labor est: cæterum quantum processeris, mollietur dives et lætius solum. Et (2) si hæc quoque jam leviùs suprema perseverantibus studiis evaserit, inde fructus illaborati offerunt sese, et omnia sponte

(1) *Buccinum* vocat quoddam genus conchæ, ex quo tingitur color similis purpuræ, sed dilutior et pallidior. *Turn.*

(2) Mendosus hic locus. *Leviùs*, abundat; et huc fortè irrepsit è superiore versu, ubi est, *lætius*. Argent. edit. habet, *evaseris*.

proveniunt : quæ tamen quotidie nisi decerpantur, arescunt.

* *Malim* habeat.

Sed et copia * habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est ; et nitor ille cultum virilem, et inventio judicium. Sic erunt magna, non nimia : sublimia, non abrupta : fortia, non temeraria : severa, non tristia : gravia, non tarda : læta, non luxuriosa : jucunda, non dissoluta : plena, non tumida. Similis in cæteris ratio est. Tutissima ferè per medium via : quia utriusque ultimum vitium est.

CAPUT XI.

QUÆ POST FINEM STUDIA. ADHORTATIO AD ELOQUENTIAM.

I. *Desinendum oratori, antequam deficiat. — Tunc formandis juvenibus incumbet.* II. *Excusat se Fabius quòd ab oratore exigat et virtutem, et plurimarum artium scientiam. — Virtutem voluntate maximè constare. — Discendis artibus abundè tempus sufficere. — Affert exempla multorum, qui omnes artes didicerint.* III. *Adhortatio ad eloquentiam.*

I. His dicendi virtutibus usus orator in judiciis, consiliis, concionibus, Senatu, in omni denique officio boni civis, finem

quoque dignum et optimo viro, et opere sanctissimo faciet : non quia prodesse unquam satis sit, et illa mente atque illa facultate prædito non conveniat operis pulcherrimi quàm longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid pejùs quàm fecerit, faciat. Neque enim scientiâ modò constat orator, quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate : quibus fractis, aut imminutis ætate seu valetudine, cavendum est ne quid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet, parum audiri sentiat, * ne se queratur perire.

Vidi ego longè omnium quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum, valde senem, quotidie aliquid ex ea quam meruerat auctoritate perdentem, cùm agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii (quod indignum videbatur) riderent, alii erubescerent, quæ occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere quàm desinere. Neque erant illa qualiacunque mala, sed minora. Quare antequam in has ætatis veniat insidias, receptui canet, et in portum integra nave perveniet.

* *Alii legunt :* ne se quærat priorem. Ne se queratur pejorem.

Neque enim minores eum, cùm id fecerit, studiorum fructus sequentur. Aut ille monimenta rerum posteris, aut, ut

1. *de Orat.* 199. L. Crassus in libris Ciceronis destinabat, (1) quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt ejus domum optimi juvenes more veterum, et veram dicendi viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, et ut vetus gubernator, littora et portus, et quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis ratis poscat, docebit : non humanitatis solùm communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porrò est honestius, quàm docere quod optimè scias?

Pro Cæl. n. 9. *Lib.* 9. *Ep. fam.* 16. Sic ad se Cælium deductum à patre Cicero profitetur. Sic Pansam, Hircium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiensque. Ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat fore, cùm jam secretus et consecratus, liber invidiâ, procul à contentionibus, famam in tuto collocarit, et sentiet vivus eam, quæ post fata præstari magis solet, venerationem, et quid apud posteros futurus sit, videbit. Con-

(1) Omissum hìc aliquid suspicor, ut, *jus*, aut *responsa*. Crassus enim hanc senectuti suæ jucundissimam occupationem destinabat, ut civibus de jure quærentibus responderet.

scius sum mihi, quantum mediocritate valui, quæque antea scierim, quæque operis hujusce gratiâ potuerim inquirere, candidè me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui fortè cognoscere voluissent, protulisse. Atque id viro bono satis est docuisse, quod scierit.

II. VEREOR tamen, ne aut magna nimiùm videar exigere, qui eundem virum bonum esse, et dicendi peritum velim : aut * multa qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque præcepta et scientiam juris civilis, præter ea quæ de eloquentia tradebantur adjecerim : quique hæc operi nostro necessaria esse * crediderim, velut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experimentum.

* *Supple*, nimium multa.

* *Legendum* crediderint.

Sed hi primùm renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, quàm potens efficiendi quæ velit : cùm maria transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum penè dimetiri, minores, sed difficiliores artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quàmque nullus sit hoc proposito præmio labor recusandus. (1) Quod si mente conceperint, huic quoque parti faciliùs accedent, ut ipsum iter, neque impervium, neque saltem durum putent.

(1) Si mente rei magnitudinem conceperint.

NAM ID quod prius, quodque majus est, ut boni viri simus, voluntate maximè constat : quam qui vera fide inducrit, facilè easdem, quæ virtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt, quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit operam, quòd repugnamus. Brevis est institutio vitæ honestæ beatæque, (1) si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit : adeoque discere meliora volentibus promptum est, ut verè intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus volucribus convenit : ita certè facilius esse oportebat, secundùm naturam, quàm contra eam vivere.

CÆTERA verò etiamsi ætatem nostram non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abundè multos ad discendum annos habent. Omnia enim breviora reddet ordo, et ratio, et modus. Sed culpa est in præceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, par-

(1) *Si credas* id esse breve et facile : vel, si credas iis quæ de virtute præcipiuntur. Meliorem certè sensum hæc verba efficerent : *si cupias, si velis.*

tim ambitione, quo difficilius sit quod pollicentur, partim etiam inscitiâ tradendi, vel negligentiâ. Proxima (1) in nobis, qui morari in eo quod novimus, quàm discere quæ nondum scimus, melius putamus.

Nam ut de nostris potissimum studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quàm in more est plurimorum, (ut de his à quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in schola, et tantum laboris in rebus falsis consumere, cùm satis sit modico tempore imaginem veri discriminis, et dicendi leges comperisse? Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia non sit in una ejus specie cõsenescendum. (2) Cognoscere enim, et præcepta vivendi perdiscere, et in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus.

* Dicendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Quælibet enim ex iis artibus, quarum priùs habui mentionem, in paucos libros contrahi solet: adeo infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quæ vires citò facit, consuetudo. Rerum cognitio quotidie crescit, et tamen

* *Alii legunt*, discendi ratio, docendi.

(1) Intelligit adolescentes Rhetoricæ operam dantes.

(2) Videtur aliquid deesse, quod referatur ad *cognoscere*, ut *multa*.

(1) multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philosophorum quoque consultorumque opiniones, sicuti alia, velimus legere necessarium est.

Quæ quidem possumus omnia : sed breve nobis tempus nos fecimus. Quantulum enim studiis impartimur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia trahunt. Adjice tot genera ludendi, et insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ solicitudines, multæ causæ libidinum, et vinum, et flagitiosus omni genere voluptatum animus. Ne ea quidem tempora idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studiis impenderentur, jam nobis longa ætas; et abundè (2) satis ad discendum spatia viderentur, et diurna tantùm computantibus tempora: et noctes (quarum bona pars omni somno longior est) adjuvarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus viximus. Nec verò si Geometræ, Grammatici, cæterarumque artium pro-

(1) Argent. edit. habet per interrogationem, *et tamen, quàm multorum, etc.* ut sit sensus, non ita multos esse libros, quorum necessaria sit lectio.

(2) Plusquam satis. Malim legere, *spatii videretur. Et diurna.* Etiam diurna. Deleri fortè possit, *et.*

fessores omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt hæc usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt.

Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis, aut perfecta, aut certè non dubia vestigia reperiuntur : ut Eleum Hippiam transeam, qui non liberalium modò disciplinarum præ se scientiam tulit, sed vestem, et annulum crepidasque, quæ omnia manu sua fecerat, in usu habuit; atque ita se præparavit, ne cujus alterius ope egeret, neve ullius rei : Gorgias quoque summæ senectutis, id quærere audituros, de quo quisque vellet, jubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut non solùm quæ ad philosophos atque oratores pertinent, scientiâ complecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes perquireret? Illis enim hæc invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi ætas felicior,

quàm nostra, cui docendæ priores elaboraverunt.

M. Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit : inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo literas Græcas ætate jam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent. Quàm multa, imò penè omnia tradidit Varro ! Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? quid plura? cùm etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solùm de his omnibus conscripserit artibus, sed ampliùs rei militaris, et rusticæ etiam, et medicinæ præcepta reliquerit? dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

III. At perficere tantum opus, arduum est, et nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non est factum, ne fieri quidem possit : cùm omnia quæ magna sunt atque admirabilia, tempus aliquod, quò primùm efficerentur, habuerint. Quantum enim Poesis ab Homero et Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia à Demosthene atque Ci-

cerone. Denique quicquid est optimum, antè non fuerat.

Verùm etiamsi quis summa desperet, (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, præceptor non deerunt?) tamen est (ut Cicero ait) pulcrum in secundis tertiisque consistere. Neque enim si quis Achillis gloriam in bellicis consequi non potest, Ajacis aut Diomedis laudem aspernabitur: neque qui Homeri, non Tyrtei. Quinimò si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur, ii ipsi qui sunt optimi, non fuissent: neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, neque post Crassum et Hortensium Cicero, sed nec alii pòstea * vicerint. *Orat. n. 4.*

* Eos qui prioribus temporibus fuerunt, vicerint, superaverint.

Verùm ut transeundi spes non sit magna, tamen est dignitas subsequendi. An Pollio et Messala, qui jam Cicerone arcem tenente eloquentiæ agere cœperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, pàrum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioquin pessimè de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, * defuisset.

* *Legi possit*, defecisset.

Adde quòd magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. Neque erat difficile, vel ve-

teribus vel novis exemplis palam facere non aliunde majores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram hominibus contigisse : si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui à se non virtutes, sed voluptatem quæ fit ex virtutibus, peti dicunt.

Ipsam igitur orandi majestatem, quâ nihil dii immortales melius homini dederunt, et quâ remotâ muta sunt omnia, et luce præsenti, et memoriâ posteritatis earent, toto animo petamus, nitamurque semper ad optima : quod facientes, aut evademus in summum, aut certè multos infra nos videbimus.

HABES, Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro virili parte adjuvari posse per nos videbantur : quorum cognitio studiosis juvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certè, quod magis petimus, bonam voluntatem.

FINIS.

INDEX

Locorum quæ mutatione alicujus vocis aut interpunctionis utcunque sanitati restituta sunt.

TOMUS I.

Pag.	Vers.	Pag.	Vers.
76.	3.	363.	1.
180.	11.	370.	24.
219.	20.	375.	26.
220.	21.	389.	12.
242.	14 et 16.	399.	14.
244.	2.	403.	14.
264.	4.	416.	4 et 11.
357.	3.	419.	20.

TOM. II.

5.	28.	157.	13.
8.	18.	164.	12.
10.	28.	170.	3 et 6.
15.	8.	171.	9 et 10.
28.	25.	222.	26.
29.	25.	238.	4.
30.	24 et 26.	245.	15.
105.	20.	261.	5.
114.	14.	265.	2.
125.	3.	266.	11.
133.	ult.	275.	10.
136.	18.	284.	18.
148.	6.	291.	3.
149.	6 et 16.	312.	28.
152.	10.	315.	2.
154.	5.	318.	20.
155.	4.	332.	22.
156.	5.	348.	5.

Pag.	Vers.	Pag.	Vers.
387.	22.	427.	23.
394.	20.	430.	1.
408.	26.	431.	15.
415.	22.	433.	18.
420.	19.	434.	1.
421.	6.	*ibid.*	20.
422.	8.	437.	26.
425.	15.		

INDEX

Locorum quæ propter obscuritatem et mendum fortè aliquod videntur restitutione egere.

TOM. I.

Pag.	Vers.	Pag.	Vers.
86.	6.	214.	10.
88.	4.	344.	1.
180.	11 et 21.	408.	23.
185.	1.		

TOM. II.

11.	26.	294.	2, etc.
30.	22.	296.	22.
57.	3.	321.	22.
134.	25.	328.	1.
142.	5.	373.	ult.
151.	11.	376.	8.
173.	13.	387.	22.
ibid.	18.	398.	23.
264.	22.	401.	7.
273.	2.	418.	14.
282.	1.	423.	11.
285.	2.	429.	14.

INDEX

RERUM ET VERBORUM

MEMORABILIUM.

Litera a *Tomum primum indicat; litera* b *secundum.*

A.

Abusio, sive κατάχρησις. b 35, 92
Academicæ disputationes, oratori utilissimæ. b 372
Accentus latinorum quales. b 413
Accersita oratio improbatur. b 28
Accius poeta tragicus. a 353 b 204
Accusare quàm defendere facilius. a 341
In accusando quibus affectibus utendum. a 370
Accusatoris officium quatenus laudabile. b 386
Actio. *Vide* Pronuntiatio.
Acumen plurimùm valet in altercatione. a 415
Admirationem habeat eloquentia. b 42
Admirabile causæ genus quod dicatur. a 216
Adolescentes non sedeant in schola pueris permisti. a 84
Adversarii persona quomodo impugnanda. a 219
Adulari hunc dixerunt veteres. b 123
Adulatio oratori indecora. b 268
Æmulatio pueris utilis. a 28, 34, 35
Ænigma. b 96
Æolicum digamma. b 413
Æquitas in fine causarum plerumque tractatur. b 18
Ærumnæ, antiquum vocabulum. b 48
Æschines orator. a 143
De Æschine judicium. b 198
Ejus dictum de pronuntiatione Demosthenis. b 339
Exul Rhodum intulit studia Athenarum. b 409
An Atticè dixerit. b *ibid.*
Æschylus poeta tragicus. b 194
Æsopi fabulæ nutricularum fabulis succedant. a 49
Ejus an hæ sint. a 328
Ab Ætate ut ducantur argumenta. a 305

Affectatio maximè cavenda. b 28
Affectus movere Athenis non licuit. a 136, 369
Nonnunquam necessariò movendi sunt. a 146
Non ubique habent locum. a 170
In narratione locum habent. a 256
Valent ad perturbandum judicem, et ab intentione auferendum. a 269
A nonnullis prorsus excluduntur. a 276, 369
Tam accusatori quàm patrono conveniunt. a 370
Oratione tota spargendi. a 382
Maximè tamen in epilogo dominantur. a 383
Affectuum consideratio. a 385, etc.
Affectus, præcipuum opus oratoris. a 386
Affectus concitati et mites. a 387
Afficiamur ipsi, ut alios affectibus moveamus. a 391, etc. b 275
Affectus figuris præcipuè ducuntur. b 105
In affectibus plus calor quàm diligentia valet. b 229
Affectus lætiorem ornatum respuunt. b. 273, etc.
Qualem pronuntiationem postulent. b 322, 340
Affectus risu solvuntur. a 395
Afranius poeta. b 205
Afer. *Vide* Domitius Afer.
Africanus prior Tribuno plebis cessit. b 263
Africani, horridiores oratores. b 406
Africanus, orator coævus Fabio. b 406
Aglaophon et Polygnotus, primi pictores. b 404
Alcæus poeta. b 194
Alcamenes statuarius. b 406
Alcidamas Eleates. a 162
Alexander à pædagogo Leonide quibusdam vitiis imbutus. a 13
Aristotelis discipulus. a 17
Quod præmium ei dederit, qui grana ciceris in acum inserebat. a 151
Allegoria. b 94
Altercationis præcepta. a 412, etc.
Ambiguitas vitanda. b 38
Ambitio frequenter causa virtutum. a 28
Amicitiæ in scholis contractæ sunt perpetuæ. a 28
Amphibolia. a 408. b 38
Amphibrachys. b 160
Amphictyonum judicium. a 320
Amphimacer. b 160
Amplificatio, maxima pars epilogi. a 383
Amplificationis præcepta. b 66
Anadiplosis. b 129
Analogia. a 39
De ea libros edidit C. Cæsar. a 42
Anapæstus. b 160
Anaphora. b 126
Anastrophe. b 98
Andronicus hypocrites. b 306
Animalia reliqua quibus rebus hominibus præstent. a 138
Animi humani origo cælestis

creditur. a 10
Animo constat maxima pars eloquentiæ. a 30
Ab animi natura ut ducantur argumenta. a 306
Annibal Fabium fefellit. a 144
Antanaclasis. b 132
Antapodosis. b 62
Antigerio, vocabulum obsoletum. a 39. b 48
Antigoni imago latere tantùm altero ostensa. a 128
Antimachus poeta. b 191
Antipater Sidonius. b 253
Antiphilus pictor. b 405
Antiphon, scriptor antiquus. a 162. b 410
Antiqui cur legendi sint. a 105
Antiquitas dat propriis verbis dignitatem. b 48
Antitheton. b 135
Antocides orator. b 410
Antonius quomodo defendit M. Aquilium. a 132
Artis dissimulator fuit. a 141. b 397
Romanus scriptor. a 165
Multum valuit in pronuntiatione. b 306
Dixit eloquentem à se visum neminem. b 26
Ejus vox fusca. b 340
Apelles pictor. a 128. b 405
Apollodorus Pergamenus, unde Apollodorei. a 164
Apollonius Molon scripsit de arte Rhetorica. a 163
Ciceronis præceptor. b 385
Apollonius poeta. b 191
Aposiopesis. b 115
Apostrophe. b 112
An procœmio conveniat. a 222
Appius Pyrrhi pacem diremit. a 137
Appositum. *Vide* Epitheton.
Aptè dicendi ratio et utilitas. b 258, etc.
Aratus poeta. b 191
Archilochus. b 193
Archimedes obsidionem Syracusarum in longius traxit. a 65
Architas Grammaticus. a 56
Architectonice. a 155
Areus Rhetor. a 163
Argumentum quid sit. a 90
Argumentum ponere, et argumentari, distant. a 255
Argumenta quibus ornentur. a 297
Unde petantur. a 298
Argumentorum consideratio. a 301, etc.
Argumentorum loci. a 314, etc.
Argumentis quomodo uti debeamus. a 334
Argumenta quædam turbâ valent. a 335
Firmissima quo loco ponenda. a 337
Quo sermone proponenda. a 358
Argumentorum et affectuum comparatio. a 385
Argumentis quæ compositio conveniat. b 171
Quæ pronuntiatio. b 337
Aristarchus et Aristophanes poetarum judices. b 191
Aristippus philosophus. b 372
Aristogiton orator. b. 410
Aristophanes comicus. b 194
Aristoteles Alexandri præceptor. a 17
An auctor sit libri de Rhetorice, qui Theodecti tribuitur, dubium. a 133

Æmulator gloriæ Isocratis, docere artem oratoriam cœpit. a 162
Hominum varias conditiones in arte Rhetorica diligenter exequitur. a 303
De Aristotele judicium. b 199
De quot rebus scripserit. b 435
Aristoxenus Grammaticus. a 56
Artes sine natura nihil valent. a 9
Artes quàm plurimæ oratori necessariæ. a 51
An eodem tempore disci debeant. a 71
Ars quid sit. a 146, 147
Artium generalis divisio. a 147
Artis initium, observatio. a 142, 166, 321. b. 25
Ars omnis dicentis videtur contra judicem adhiberi. a 220
Ars desinit esse ars, si apparet. a 259
Artis est demonstrare viam; prudentiæ, uti præceptis. b 21
Artes occultiores plerumque occultantur, ut artes sint. b 41
Artem semper comitatur decor. b 140
Arte quædam tradi non possunt. b 165
Artis pars magna continetur imitatione. b. 215
Artificialis probatio ex quibus constet. a 299, etc.
Asiani oratores. b 27
Asianum dicendi genus unde ortum sit. b 408
Asinius Pollio orator. b 209
Asinius uterque Ciceronis orationes reprehendit. b 355
Aspasia, Xenophontis uxor. a 330
Assentior, Assentio. b 124
Assiduum, ab asse dando. a 313
Assumptio, est secunda pars Epichirematis. a 355
Astronomia legendis poetis necessaria. a 37
Atabulus, vocabulum obscurum. b 37
Athenæus. a 163
Athenis movere affectus non licuit. a 136, 369
Atheniensibus misericordia pro numine habita. a 332
Atrocitas rei unde crescat. a 372
Attacinus Varro. b 200
Attentio quomodo concilietur. a 215
Atticum dicendi genus. b 403
Atticismus, proprius Athenarum sapor. a 412
Atticè dicere quid sit. b 409, 410
Atticus, Rhetor. a 164
Auctores qui sint legendi. b 186, etc.
Auctoritas verborum unde petenda. a 39. b 182
Auctoritas valet plurimum in consiliis. a 185, 191
Auctoritas unde veniat oratori. a 259
Unde senibus. b 379
Auditorum frequentia excitat dicentem. a 31
Augendæ vel minuendæ orationis modi. b 65, etc.

Augendi vel minuendi omnibus est cupiditas insita. b 100
Augusti Cæsaris præceptor quis. a 164
Ejus jocus de palmâ in ara enatâ. a 411
Qua ætate aviam laudaverit. b 383
Augustale, tabernaculum ducis. b 35
Aurium judicium. b 164, 165
Auribus in dicendo serviendum. b 418
Autumo, tolerabile vocabulum. b 49

B.

B LITERA quem usum habeat apud Latinos. b 413
Bacchius. b 160
Bagoas. a 338
Bassus Aufidius. b. 206
Belli jus. a 320
Benevolentia unde ducatur. a 207, etc.
Bibaculus poeta. b 204
Bona facilè mutantur in pejus. a 11
Bono viro licet aliquando malam causam defendere. b 359
Boni ut simus, voluntate maximè constat. b 432
Brachiorum motus in pronuntiando. b 329
Βραχυλογία. b 63
Brevitas in quo posita sit. a 237, 238
Brevitatem obscuritas sequitur. a 238. b 39
Brevitas nimia damnatur. b 39
Qualis probanda. b 63
Sallustiana vitanda. a 238 b 185
Non sit inornata. a 238
Breves syllabæ celeritatem habent. b 160
Brutus quomodo à Crasso de paternis prædiis reprehensus sit. a 407
Bruti oratio pro Milone. b 182
De eo judicium. b 212, 406
Ciceronis compositionem reprehendit. b 355
Bruta meminerunt. b 288
Non tam intellectu quodam, quàm voce carent. a 139
Brutorum affectus signis quibusdam colliguntur. b 324
Busiris. a 141

C.

C IN G mollitur. a 66
Cacophaton orationis vitium. b 53
Κακοτεχνία. a 151
Κακόζηλον, omnium in eloquentia vitiorum pessimum. b 56
Cæcilius Rhetor. a 163

Cæcilius poeta Comicus. b 205
Cædendi non sunt pueri. a 35
Cælatura. a 155
C. Cæsar edidit de analogia libros. a 42
Ejus dictum de malè legente. a 43
Catonem vituperavit. a 182
Ejus prætexta prolata egit in furorem populum. a 377
In ejus triumpho eborea oppida. a 411
Sobrius ad evertendam Remp. accessit. b 36
De Cæsare judicium. b 209
Ejus vis in dicendo. b 222, 407
Malorum civium accusator. b 387
Ante quæstoriam ætatem judicia suscepit. b 383
Cæsari regnum quomodo suadeamus. a 194
Cæsius Bassus poeta. b 204
Calamis et Calon statuarii. b 405
Callidius. b 182, 333, 407, 416
Callimachus poeta. b 192
Calvus. b 209, 222, 354, 382, 407
Canina eloquentia vitanda. b 398
Cantandi in pronuntiando vitium. b 321
Cantus obscurior. b 322
Capitis gestus. b 325
Capitales causæ accuratum dicendi genus exigunt. b 45
Carbo quali exercitatione uti soleret. b 255
Carmen quomodo legendum. a 43
Carmina etiam oratori scribenda. b 241
Carmina ex tempore quidam fundebant. b 253
Carminibus scribendis infelix Cicero. b 267
Carneadis oratio contra justitiam, et pro eadem. b 359
Cassius Severus, orator. b 210, 407
Castor ac Pollux grati dii. b 289
Catius philosophus. b 212
Cato Censorius. a 164. b 436
Cato eloquens Senator. b 270, 377, 387, 407
Catullus poeta. b 203, 271
Catulus et Lucullus, Ciceronis libri. a 172
Catulus. a 411. b 314
Caudinum jugum. a 183
Causæ genus triplex. a 168
Item genera causarum quinque. a 216
Causa oratori primum familiariter cognoscenda. a 287
A causis argumenta. a 308
Causæ cardo semper in oculis habendus. a 354, 415. b 4
Causa mala an possit aliquando defendi. b 359
Causa iniqua dimittenda. b 111
Cedere expedit, ubi vinci necesse est. a 416
Celeritatem scribendi consuetudo facit. b 227
Celsus rhetor. a 165
Cepasiorum fabula apud Ciceronem. a 231, 380, 406
Ceratinæ ambiguitates. a 52
In quibus Ceris scriben-

dum. b 233
Certa quæ habeantur. a 302
Cervicem Hortensius primus dixit. b 51
Cervicis in actione gestus. a 68. b 329
Chiron. a 60
Chironomia, lex gestûs. a 69
Choreus, seu Trochæus. b 160
Chriarum genera plura. a 50, 96
Chrysippus. a 11, 15, 35, 61 69. b 389
Cicero asperrimus Grammaticæ exactor in filio. a 42
Locos in vitia directos composuit. a 80
Pueris maximè legendus. a 105
Eloquentia usus ad Reip. utilitatem. a 137
Unicum specimen orandi, docendique oratorias artes. a 164
Sua scripta aliqua ipse improbavit. a 164, 172
In eo summa fuit auctoritas. a 344
Habitus est risûs nimius affectator. a 396
Mira fuit in eo urbanitas. a 396
Ejus jocus de Sphinge Hortensii. a 411
Urbanum dictum de Cæsare et Pompeio. b 80
Consilium in orationibus pro Cluentio, Milone, aliisque. a 421
Laus cum applausu in causa Cornelii. b 42
Ταυτολογίαν neglexit. b 54
In energia eminet. Locus è 7 Verr. b 58
Parium et contrariorum gratiâ delectabatur. b 134
A quibusdam reprehensus de compositione. b 138
Gracchi nonnulla correxit. b 142
In adhibendis numeris minimè superstitiosus. b 149
Cicero et Demosthenes legendi, tum ut quisque erit illorum simillimus. b 187
Cum Demosthene comparatur. b 207, etc.
Libros Platonis atque Xenophontis in Latinum convertit. b 237
Scribendis carminibus se ad eloquentiam exercuit. b 241
Contra obtrectatores, quasi fuerit nimius sui jactator, defenditur. b 265. etc.
Ejus carmina malignè carpunt. b 267
Mirè decorum observavit in oratione sua pro Cluentio. b 278
Non egit de moribus oratoris. b 347
Ejus mores defenduntur. b 353
Plurimum debuit Academicis. b 371
Cœperat aliqua componere de Jure civili. b 378
Locus pro S. Roscio vehementer laudatus. b 383
Apollonium Molonem Rhodi rursus audiit. b 385
Contra obtrectatores, quasi nimium floribus et redundans fuerit, defenditur. b 407
In omnibus fuit eminen-

tissimus. b 407
Nihil delectationi dedit, quod non causæ prodesset. b 418
Sententiis et dicendi luminibus non caret. b 419
Deductos ad se Romanos juvenes ad eloquentiam formabat. b. 430
Cinnæ *Smyrna* novem annis scripta. b 235
Civilis verè vir quis sit. b 366
Clausula quid sit. b 79
In clausulis maximè apparet numerus. b 155
Cleanthes. b 389
Cleon. b 333
Clepsydra. b 319, 384
Κλίμαξ. b 130
Clitarchus historicus. b 197
Coacervatio. b. 130
Coccus orator. b 418
Cœlius orator. b 209, 229, 407
Cogitatio ad dicendum. b 244. etc.
Collocationis officium. b 153
Color deformibus dandus. a 193
Κῶλα. b 144, 166
Colotes Teius pictor. a 128
Commata. b 144, 166
Communicatio. b 109
Comœdiæ an pueris legendæ. a 45
Comœdi quatenus ad pronuntiationem oratori prosint. a 66
Comœdiæ Latinæ non admittunt Græcarum elegantiam. b 205, 415
Comparatio hominum inter se, optima exercitatio. a 95
Comparatio ad amplificandum. b 69
Comparatio quid distet à translatione. b 86
A comparavitis argumenta. a 316
Compositionis consideratio. b. 138. etc.
Compositio Ciceroni maximè elaborata. b 189
Non solvit vires orationis. b 140
Valet ad delectationem et ad motus animorum. b 141
Memoriam adjuvat. b 298
Veteribus non defuit. b 143
Ejus ordo. b 145
Junctura. b 147
Varia debet esse pro variis partibus orationis. b 170
Non sit lasciva et effœminata. b 173
Varietatem habeat. b 174
Conciliatio quibus constet. 355
Concionale genus. *Vide* Deliberativum.
Conclusio, seu Connexio, tertia pars Epichirematis. a 355
Conclusio. *Vide* Peroratio.
A Conditione ducta argumenta. a 306
Confessio culpæ nonnunquam utilis. a 244
Lacrymas aliquando movet. a 247
Confirmatio sequitur narrationem. a 260
Unde petatur. a 297
Congeries verborum ac sententiarum ad amplificandum. b. 73
Conjecturalis status. a 171

A Conjugatis argumenta. a 316
Ex Consequentibus ducta argumenta. a 316
Consilium res in oratore præcipua. a 126
Quanti sit momenti, et quo distet à judicio. a 419
Consilium quomodo dandum, sive bonis, sive malis. a 192
Consuetudo, certissima loquendi regula. a 39. b 218
Consuetudo quid sit. a 40
Non à multitudine petenda est. a 40
Consuetudo dat celeritatem. b 227
Consuetudo scribendi facilitatem in dicendo maximè parit. b 249
Vires citò facit. b 433
Contentio puerorum utilis. a 28, 29
Contrapositum. b. 135
A Contrariis ducta argumenta. a 316
Contrariis res fiunt lucidiores. b. 359
Contrarium est, quo adversarius bene uti potest. a 349
Controversia ubi incipiat, considerandum. b 4
Contumeliæ oratori vitandæ. a 209. b 400
Convitia in causis agendis quatenus probanda. a 330
Convitio potentior invidia. a 383
Convivii luxuriosi descriptio. b 58
Copia verborum quomodo paranda. b 178, etc.
Corax. a 161
Cornelia Gracchorum mater eloquens. a 12
Cornelius Celsus. b 212, 446
Cornelius Severus poeta. b 201
Cornificius. a 165
Corporis motus gestusque componendi. a 69
Corporis totius motus in pronuntiatione. b. 332
Corpora quæ formosissima. b 27
L. Crassus. b 271, 406
Crassi Divitis memoria. b 303
Crates indocti pueri pædagogum percussit. a 50
Cratinus poeta Comicus. b 194
Credibilia sint omnia quæ in oratione dicuntur. a 234
Credibilis qui fiat narratio. a 240
Credibilium tria genera. a 302
Creticus pes. b 160
Criminis invidia pro reo est, antequam probetur. a 261
Crimen vel totum, vel per partes dissolvitur. a 344
Crimina anteactæ vitæ primùm in defensione purganda sunt. b. 6
Criminum congregatio et separatio. b 8
Crispus orator. b 407
Critici Grammatici. a 37
Crocodilinæ ambiguitates. a 53
Culpa deprehensa non pertinaciter tuenda. a 417
Cultus. *Vide* Ornatus.
Cultus luxuriosus mentem detegit. b 28
Cura sæpius deest quàm natura. a 10, 11
Curâ adjuvatur natura. a 110

Curam præ se ferentia, fidem et gratiam amittunt. b 28
Curâ omnia augentur. b 309
Cura dicturi mirè audiendi. b 336
Cura summa omnibus causis impendenda. b 400
Curiosus à diligenti distat. b 55
Cyri memoria. b 303

D.

D litteræ cum T cognatio. a 66
Quem usum habeat apud Latinos. b. 413
Dactylus pes. b 160
Quæ decent, sola placent. a 68
Quod decet, ferè prodest. b 261
Quid deceat, semper considerandum. a 127. b 261, etc.
Aliud alios decet. b 342
Decere quod facias, caput est artis. *Ibid.*
Declamationum utilitas et optima ratio. a 115. b 240
Earum vitia fuere inter præcipuas causas corruptæ eloquentiæ. a 116
Earum materiæ debent esse quàm simillimæ veritati. a 116, 151, 338. b. 240
Declamatoribus maximè considerandum quid cuique conveniat. a 195
Declamationum vitia. a 199, 338. b 241
Declamationes quam ob causam minus virium habeant quàm orationes. b 217
Declamatorum ex tempore dicentium perversa ambitio reprehenditur. b 253
Declamationibus non diu nimis utendum. b 433
Decor artem semper comitatur. b 140
Nunquam debet affectari. b 27
Fructiferis adhibendus. b 43
A gestu atque à motu venit. b 324.
Decorum in Cicer. Orat. pro Cluent. b 278
Defendere difficilius et honestius quàm accusare a 341. b 386
Definitio. *Vide* Finitio.
Δείνωσις, rebus vim addens oratio. a 391
Delatoria vita, latrocinio proxima. b 387
Delectari etiam, non solùm docerivoluntJudices. a 221
Delectatione capiuntur Judices. b 42
Delectationi quod datur causæ prodest. b 418
Deliberativi generis præcepta. a 182, etc.
Ejus ornatus. b 44
Demades orator. a 143. b 419
Demetrius, maximus actor Comœdiarum. b 343
Demetrius Phalereus. a 98. b 185, 198

Demetrius statuarius. b 406
Demonstrativi generis præcepta. a 174, etc.
Majorem cultum admittit. a 118. b 45, 274.
Quales ei numeri conveniant. b 169
Demosthenes non poterat pronuntiare literam. ρ. a 67
In amplificandis rebus excellebat. a 391
Ei risûs facultas defuit. a 396
Urbanus fuit, non dicax. a 401
Ejus consilium ac prudentia in quibusdam orationibus. a 421
Modicus fuit in cura numerorum. b 148
Videtur Ciceroni interdum dormitare. b 183, 355
Demosthenes et Cicero legendi pueris, tum ut quisque erit illorum simillimus. b 187
De Demosthene judicium. b 197, 410
Ejus cum Cicerone comparatio. b 207
Secretum locum quærebat, ad scribendum. b 231
Ad littus maris cur meditaretur. b 233
Quid senserit de pronuntiatione. b 306
Apud Andronicum Hypocriten pronuntiationi studuit. b 306
Scandens in adversum plurimos versus continuabat. b 320
Ad speculum actionem composuit. b 325
Quomodo humerorum jactationem emendarit. b 333
Ejus mores defenduntur. b 353
Operam dedit Platoni. b 371
Puer admodum actiones habuit. b 382
An Atticè dixerit. b 410
Quid adjici ejus virtutibus potuerit. b 411
Deorum laudes quomodo instituendæ. a 175
Deorum invocatio in causis agendis prodest. a 378
Deprecatio ubi locum habeat. a 342
Desidiæ causis non est indulgendum. b 232
Desinere dum desideramur, honestissimum. a 125
Desinere præstat quàm deficere. b 429
Desperandum non est quidquid fieri potest. a 54. b 431
Desuescendis non immorandum. a 11, 200
Deteriora pertinacius hærent. a 11
Deteriora facilius est imitari. b 183, 212, 217
Detrahendi ratio cum gratia. b 281
Dialectice ac Rhetorice quomodo distinguantur. a 151
Dialectices usus in foro. b 368
Dialogorum, libertate exercendus orator. b 241
Dicacitas quid sit. a 401
Dicacitas scurrilis et scenica oratori non convenit. a 402

Dicacitas in quo consistat. a 407
Dicendi ars quibus constet. a 129
Dicendi viæ innumerabiles. b 239
Dicere quid propriè sit. b 250
Dicendi facultas fluit ex intimis sapientiæ fontibus. b 366
De dicendi genere. b 403 etc.
Dicendi tria genera. b 408
Dicendum quomodo scribimus. b 419, 421
Dicendi genus maximè plausibile. b 426
Dichoreus pes. b 161
Dictandi deliciæ. b 230
Didymus historicus. a 48
Differens quid dicatur. a 314
Difficultas pulcherrimo cuique operi proposita. b 225
Digamma Æolicum. b 413
Digressio. *Vide* Egressio.
Dilemmatum forma. a 315
Diligentia quatenus in dicendo utilis. a 239, 240
Diligentiâ nimiâ deterior fit oratio. b 28
Diligentia nimia vitium. b. 227
Diogenes Babylonius. a 13
Dion. a 65
Dionysius Halicarnasseus. a 163
Dionysius Tyrannus. b 96
Disciplinæ severitas. a 82
Discipuli præceptorem amare debent ac vereri. a 83
Discipulorum officium. a 114
Discobolos Myronis. a 128
Diserti et eloquentis differentia. b 26, 356
Dispositio oratori necessaria. a 167
Dispositionis laus et præcepta. b 1, etc.
Dispositio œconomica totius causæ. b 19
A Dissimilibus argumenta ducta. a 316
Dissimulatio artificii. a 258
Dissolutio. b 130
Divina testimonia. a 295
Divinarum rerum cognitio oratori necessaria. b 370
Divisio quid sit. a 267, b 3
Plurimum confert ad memoriam. b 297
Dochimus pes. b 159, 161
Docilitas quomodo paretur. a 214
Doctrina, an natura, plus valeat ad eloquentiam. a 149
Docere non est solum oratoris officium. a 276
Domi, an in scholis, meliùs puer erudiatur. a 22, etc.
Domitianus curam sororis suæ nepotum Quintiliano commisit. a 203, 204
Domitiano blanditur Fabius, ut Deo. a 176, 203. ut Censori sanctissimo. a 204. ut perfectissimo oratori. a 204. ut præstantissimo poetæ. b 202
Domitius Afer orator. b 210, 407
Ejus dictum elegans de Virgilio. b. 200
Jam senex causas agens, derisus est. b 429
Dubia non probantur dubiis. 334

Dubia certa facta, firmissima sunt. a 335
Dubitatio. b 108
Dura usu molliuntur. b 50
Dura propositio eget præparatione. a 244, 267. b 120

E.

Ediscenda quæ sint pueris. a 108
Ediscendum iisdem quibus scribimus ceris. b 296
Ediscendi ratio triplex. b 297
Ab Educatione ducta argumenta. a 305
Egesias statuarius. b 405
Egressio non est pars causæ. a 200
Quando in narratione habeat locum. a 253
Egressionis præcepta. a 260, etc.
Ejus pronuntiatio. b 338
Ἠθοποιία. b 115
Ἦθος, quid. a 387
Elegiæ à pueris non legendæ. a 44
Eleus Hippias omnium ferè rerum sciens. b 435
Elleipsis. b 131
Elocutio, una ex quinque partibus orationis. a 167
Elocutionis præcepta. b 32, etc.
Eloquentia maximè constat animo. a 30. b 251
Frequentiâ gaudet. a 31
Ejus laudes. a 75, 137. b 437
Quæstu non æstimanda. a 75. b 438
Cur à nonnullis improbetur. a 136
Lacedæmone expulsa. a 136
Exiguum apud sapientes locum haberet. a 146
Arti plus debeat, an naturæ. a 149
Est una de summis virtutibus. a 149
Occultari solebat à veteribus. a 208. b 397
Tempore Fabii ad ostentationem et lasciviam composita. a 258. b 188
A Declamatoribus corrupta et effœminata a 338
Vult esse speciosa et locuples. a 357
In amplificandis rebus maximè sita est. a 390
Habeat præcipuè admirationem. b 42
Est circa opera vitæ. b 60
Eloquentia naturalis quæ sit. b 139, 416
Stylo ac lectione perficitur. b 176
Omnis eloquentia habet aliquid commune. b 221
Maximè ducitur fructu præsentis laudis. b 252
Eloquentiæ suæ jactatio est vitiosa. b 264
Eloquentiæ fiducia nonnunquam conceditur. b 267
Non potest misceri cum vitiis mentis. b 349
Eloquentiæ plures sunt facies. b 424

Ad eloquentiam nobis est aspirandum. b 358, 436
Eloquentia fastigium accepit à Demosthene et Cicerone. b 436
Eloqui quid sit. b 26
Emendatè scribendi ac loquendi partes Grammaticorum sunt. a 38, 41
Emendatio nimia scriptionum pueris obest. a 92
Emendationis consideratio. b 234
Emendandi finis quidam debet esse. b 235
Empedocles a 38, 161
Emphasis ad ornatum refertur. b 36, 73
Ejus duæ species. b 63
Emphasis etiam inter figuras. b 117
Ἐνάργεια quæ et evidentia. a 393. b 57
Ennius. b 201
Enthymema, rhetoricus syllogismus. a 62
Quid sit. a 356
Enthymema, sententia ex contrariis. b 78
Enumeratio, quæ et ἀνακεφαλαίωσις. a 369
Epanalepsis. b 128
Epanodos quæ et regressio. b 128
Ephorus. a 112. b 197
Epicuri figuræ. b 219
Epicurus disciplinas omnes fugit. b 371
Epichirema quo distet à syllogismo. a 355
Epilogus quo distet à proœmio quoad affectus. a 213
Quo a narratione. a 256
Epilogi, seu perorationi præcepta. a 368
Epilogi leniores. a 382
Epilogis pluribus ubi utendum. a 384
In Epilogis multum pollet periodus. b 169
Epilogi præclarum exemplum apud Homerum. b. 190
Epilogi pronuntiandi ratio. b 340
Epiphonema. b 78
Epistolarum qualis stylus. b 144
Epistrophe. b 127
Epitheton, quod et Appositum. b 92
Eriphylus Rhodius. b 245
Errores fateri viris magnis gloriosum. a 172
Esse videatur in clausula ponere, non est imitari Ciceronem. b 220
Essentia. b 50
Ethice, seu moralis, oratori necessaria. b 368
Ethologia. a 50
Etymologia. a 39, 313
Evathlus. a 162
Euphorion poeta. b 192
Euphranor pictor. b 405
Eupolis comicus. b 194
Euripides. b 195
Exantlare, vox obsoleta. a 39
Exclamatio. b 110
Exempla prava teneris annis perniciosa. a 24
Exempla in omni causarum genere maximas vires habent. a 94, 95
Plurimum possunt in consiliis. a 191, 198
Exemplorum consideratio. a 324
Exemplorum copia oratori utilis. b 186, 379

Exempla præceptis potiora. a 10. b 180
Exercitatio potissimum discendi genus. a 144
Ei jungenda ratio. b 228
Facilitatem maximè parit. b 249
Exercitatio oratoris qualis esse debeat. b 373
Exordium. *Vide* Proœmium.
Explicandi auctores quæ sit optima ratio. a 46, 99, etc.
Expolitio. b 129
Expositio. *Vide* Narratio.
Extemporalis dicendi facultas quomodo paretur et servetur. b 246, etc.
Memoriâ præcipuè constat. b 287
Et accuratâ causæ cognitione. b 401

F.

Fliтera latina asperior. b. 333
Fabius Maximus. a 411
Fabricius. b 362
Fabula quid sit. a 89
Ex fabulis poeticis ducta argumenta. a 328
Fabulæ Æsopicæ. a 328
Facetum quid sit. a 400
Facetiæ in narrando consistunt. a 406
Facies dicentis qualis debeat esse. a 67
Facilitas in dicendo unde maximè comparetur. b 176
Post longum tempus debet accedere oratori. b. 427
A Facultate ducta argumenta. a 311
Falsa narrare, subtile est et oratorium. a 406
Falsa nunquam sciens tuebitur orator. b 389
Fama et rumores. a 281
Famæ ultima sit oratori cura. b 45
Favor; Ciceroni novum vocabulum. b 50
Femur ferire, quem usum habeat in pronuntiando. b. 333
Festinatio in lectione nocet. a 19
Fictæ materiæ quando apud Græcos et Latinos in usu esse cœperint. a 98
Ficta, sive novata verba. b 49
Remediis quibusdam præmunienda. b 51
Fides quæ vinci non possit, oratori necessaria. b 355
Fiducia opinione arrogantiæ laborat. a 214
In causa etiam indubitabili non sit nimia. a 220
Oratori necessaria est. a 353, 354
Fiducia eloquentiæ conceditur. b 267
Figuræ quomodo gratiam et delectationem concilient. a 127
Figurarum consideratio. b 102
Quo à Tropis distent. b 103
Earum definitio. *Ibid.*
Figuræ sententiarum. b 106
Earum utilitas. b 104

Figuræ verborum. b 122
Aliæ Grammaticæ : earum laus. b 123
Aliæ Rhetoricæ. b 126
Figuris utendi ratio. b 136
Figuræ res asperas mollientes. b 120
Figuratæ controversiæ. b 118
Finem dicendi quando facere debeat orator et quibus tunc vacare studiis. b 429
A Finitione ducta argumenta. a 313
Finitivus causarum status unde dicatur. a 171. b 370
Floridum dicendi genus. b 422
Fœcunditas in adolescente laudanda. a 90
Formularii. b 378
Fortuitum nihil esse, docet constitutus siderum cursus. a 65
Fortuna hominis quomodo laudanda. a 177
A Fortunâ ducta argumenta. a 306
Fortunæ insectatio est inhumana. a 403
Quomodo interdum sit excusanda. b 283
Forum judiciale sub dio. b 241, 311
Frons dicentis multis generibus peccat. a 68
Fructifera-ne an amœna pulcriora. b 43
Fructiferis adhibendus decor. b 43
Frugalitas odiosa Sybaritis. a 180
Maximè præstat valetudinem. b 231
Necessaria est ad perferendos studiorum labores. b 351
Funebres laudationes. a 174

G.

Galliambi versus. b 140
Gallio Rhetor. a 165
Gallus poeta. b 203
Geminatio. b 126
Genarum vis in pronuntiando. b 327
Genera causarum tria. a 168
Genera causarum quinque. a 216
Genera dicendi varia esse. b 403, 424
Tria rursum dicendi genera. b 421
Genus dicendi corruptum cur brevi placeat. b 426
A Genere ut ducantur argumenta. a 313
Generis claritas et turpitudo. a 176
Geometriæ laudes. a 61
Gestus institutio. a 69
Gestus ridiculus aut distortus oratori non convenit. a 403
Gestus quantam vim habeat. b 324, 329
Glossemata. a 47
Γνῶμαι quæ et sententiæ. b 76
Gorgias Leontinus. a 161. b 435

C. Gracchus. a 59. b 306
Gracchi horridiores oratores. a 105. b 405
Græcus sermo primùm discendus. a 14
Græci fingendis nominibus felices. b 49
Græci præceptis valent, Romani exemplis. b 373
Græcus sermo est latino jucundior. b 412
Græca in Latinum convertere, exercitatio utilis. b 236
Græci excellunt in exprimendis eleganter rebus vel tenuissimis. b 415
Grammatica legendi scribendique facultati succedit. a 36
Quàm multa complectatur. 36
Ejus officium et laus. a 36
A Latiuis vocatur litteratura. a 78
Pauper ab initio, multa deinceps amplexa est. 78
Grammaticæ exactor asperrimus in filio Cicero. a 42
Grammatice ac Musice quondam junctæ fuerunt. a 56
Grammaticorum veterum auctoritas in notandis auctoribus. a 37
Grammatici officium ac partes. a 46
Grammatici occupaverunt partes Rhetorum. a 77
Γραμμικαὶ ἀποδείξεις. a 63
Gratiarum actionibus qualis actio conveniat. b 335
Gratisne agendum sit orator. b 381

H.

Habitus animi semel constitutus difficulter mutatur. a 256
Habitus animorum perspicitur ex ingressu et vultu. b 324
Ab habitu corporis ducta argumenta. a 305
Hebetes non sunt secundùm naturam. a 11
Helenæ species quomodo amplificatur. b 72
Hendecasyllaba à pueris amoveantur. a 44
Hermagoras rhetori. a 164
Herodotus historicus. b 197
Compositionis studiosus. b 144
Heroicum carmen animum excitat. a 44
Hesiodus. a 14, 328. b 190
Hiatus orationis. b 148, 149
Hippias Elæus. a 162
Hippocrates errorem suum quendam confessus. a 172
Historiarum enarratio quatenus sit utilis. a 47
Historia quid sit. a 90
Historiarum Græcarum licentia. a 94
Historiam debet Rhetor suis prælegere. a 99

Ex historia ducere urbanitatem eruditum. a 411
Historiæ qualis stylus conveniat. b. 143, 169
Historia oratori utilis. b 185, 241, 373
Historici Latini Græcis non inferiores. b 205
Ab Homero lectio incipiat. a 44
Ejus unico versu decisalis Athenienses inter et Megareos. a 333
Videtur Horatio interdum dormitare. b 183
Homeri laus. b 189
Homero validissima quæque fama placuit. b 405
Qualem eloquentiam Menelao, Nestori, Ulyssi dederit. b 423
Omnium artium cognitione instructus. b 435
Homo cæteris animantibus ratione et oratione præstat. a 138, 153
Hominum laudes unde ducantur. a 176
Honestè vivendi ratio potior, quàm vel optimè dicendi. a 23
Honesta maximè discenda. a 44
Honesta magis juvant. a 76
Honestum an distet ab utili. a 182, 190. b 261, 262
Honestorum ac turpium nullum potest esse consortium. b 350
Horatius. b 203
Hortensii filia apud Triumviros orationem habuit. a 13
Hortensius. a 274. b 245, 293, 306, 387, 406
Humerorum motus. b 329, 333, 336
Humilia et sordida vitanda. b 34, 53
Humilia verba circa res minores apta. b 46
Hyperbaton. b 37, 98, 146, 173
Hyperbole. b 52, 99
Hyperides orator. b 198, 137, 410
Hypotyposis. b 113

I.

Ilitera est angustior. b 148
Jactatio sui omnis, vitiosa. b 264
Iambus. b 159
Asperis rebus convenit. b 171
Igniculi videntur in tenebris quædam animalia. b 427
Imagines in judicio prolatæ. a 378
Imaginum vis in mente humana. a 392
Imago rerum credibilis. a 259
Imitatio est signum docilis naturæ. a 32
Imitatio condiscipulorum utilis. a 29, 88
Imitatio non debet judicium antecedere. a 106
Imitatio magnorum virorum qualis esse debeat. b 183
Imitationis consideratio. b 214, etc.

Imperatori orator comparatur in dispositione. b 20
Imperatorum oratio. b 270
Imperatoris officium. b 376
Improprii vitium. b 34
Incisa, sive commata. b 144, 166
Incrementum in amplificatione. b 67
Incumbere illi, vel *in illum*. b 123
Indociles non sunt secundùm naturam. a 11
Indocti cur vulgò ingeniosiores habeantur. a 12
Indoles variæ puerorum. a 33
Infantes quomodo educandi. a 10
Infantes à mutis nutricibus educati. b 179
Infinitæ quæstiones. a 170
Ingenium cui deest, artes ne sequatur. a 9
Paucis deest. a 10
Ingenia puerorum quomodo dignoscenda. a 32
Quomodo tractanda. a 33
Ingenia præcocia rarò maturescunt. 33
Ingenii humani vis. a 71. b 431
Ingenium fœcundum, laudabile. a 90
Ingenium judicio ne præsumatur. a 91
Ingenio carere videntur, quæ simplicia sunt. a 102
Ingenia puerorum præceptori diligenter notanda. a 110
Ingenia imbecilla et liberalia variè tractanda. a 112
Ingenii vires dolore debilitantur. a 366
Ingeniorum totidem formæ, quot corporum. b 406
Inhonesta ut suadeantur. a 192
Iniquum petendum, ut æquum feras. a 271
Insinuatio quando et quomodo adhibenda. a 217
Instrumentum quid sit. a 158
Ab instrumento argumenta ducta. a 311
Insularum magnitudines navigationis ambitu non satis significantur. a 63
Interjectio, sive parenthesis. b 37
Interim, passim usurpatur à Fabio pro, *interdum*.
Interrogatio. b 78, 106
Interrogationes Socraticæ. a 293, 330
Inventio. a 167
Invidere huic rei, *hanc rem*. b. 123
Invidia plus potest quàm convitium. a 383
Invidia duplex. a 390
Invidiæ minuendæ ratio. b 284
Invitis nihil facilè persuadetur. a 262
Joci à nomine sæpe ducti. a 307
Jocorum consideratio. *Vide* Risus.
Jocus quid sit. a 401
Jocus adversùs miseros inhumanus. a 404, 405
Iphigeniæ sacrificium. a 128
Ironia, tropus et figura. b 113
Isæus orator. b 410
Isocratis judicium de Ephoro et Theopompo. a 112

Bene et docuit, et scripsit. 112
Quis fuerit ejus præceptor, dubium. a 162
Discipuli ejus quales. Quot ipse annos vixerit. 162
Concinnitatis et numeri amator. b 134
Ejus discipuli numeros nimiùm sectati sunt. b 148
De Isocrate judicium. b 198
Ejus panegyricus decennio scriptus. b 236
An Atticè dixerit. b 410
Actionibus fuit parum idoneus. b 419
Jucunda facilius credit Judex. a 257
Jucunditas discentes allicit. a 160
Jucunditas sola in deliberationem non venit. a 189
Judaicæ superstitionis auctor. a 179
Judex proœmio conciliandus. a 207, 210, etc.
In judicem nihil dicendum. a 209
Quomodo laudandus. a 210
Quomodo fiat docilis et attentus. a 214
Litigatoris securitatem odit. a 220
In narratione præsertim est attentus. a 257
Artem dicentis reformidat. a 220, 259
Sæpè fallendus ut rectè judicet. a 146, 267. b 361, 377
Judices affectibus rapti rem suam agi credunt. a 385
Quidam judices risum non patiuntur. a 404
Judicis animus quomodo cognoscendus. a 262, 417
Judicibus debetur reverentia. b 268
Quomodo tractanda Judicis persona. b 281
Apud judices sapientes cujusmodi oratio habenda esset. b 420
Judicium non debet præire ingenio. a 91
Judicium à consilio quî distet. a 419
Judicialis generis præcepta. a 200, etc.
Jugeri mensura. a 63
Julius Africanus orator. b 210
Julius Secundus orator. b 211, 228
Junctura compositionis. b 147
Junius Bassus orator. a 403
Jupiter in foro judiciali. a 378
Jovis Olympii statua à Phydia cælata. a 87. b 406
Jurisjurandi consideratio. a 283, etc.
Juris civilis cognitio oratori necessaria. b 374, etc.
Juris divisio in scriptum et æquitatem. b 376
Juveni diversa à sene convenit oratio. b 269

L.

L LITERA succedit p literæ. a 67
Labor unus plus fatigat quàm varius. a 72
Laboris patiens natura puerorum. a 74
Laboris judicium pueris abest. a 74
Laboris exhausti mensuram nosse, et quid supersit, voluptati est. a 273
Labra quam partem habeant in pronuntiatione. a 67. b 328
Lacedæmoniorum exercitus musicis modis accensi. a 55
Saltationem bellis utilem judicarunt. a 70
Lacedæmone expulsa est eloquentia. a 136
Lacedæmonii quàm Athenienses minùs literati, magis fortes. a 180
Lacrymarum movendarum ratio. a 375
Lacrymæ facilè arescunt. a 377
Lacrymas movere ne tentes, nisi summis ingenii viribus præditus. a 381
Lælii filia eloquentiæ studiosa. a 12
Lælius qualis orator. b 406
Latini sermonis cognitio Græcum subsequatur. a 14
Latini veteres plus ingenio, quàm arte valuerunt. a 45
Latini dicendi præceptores quando primum cœperint. a 99
Latinè loquendum, non curiosè. b 32
Ex latinis conversio utilis. b 237
Latina facundia Græcæ impar. b. 205, 207, 412
Latini sermonis inopiæ quomodo medendum. b 414
Laudare est inter officia prima Rhetoris. a 78
Laudare claros viros utile. a 95
Laudanda in scholis non sunt omnia. a 83
Laudativum genus, aliter demonstrativum dictum. a 168
Laude excitatur æmulatio. a 28, 33, 82, 109
Laudes Deorum, hominum, urbium unde petendæ. a 175, etc.
Laudes in orando non nimis solicitè quærendæ. a 259
Laus expectata addit dicendi stimulos. b 252
Laudemur ab aliis, non à nobis ipsis. b 266
Laus malis curæ non est. b 351
Laudis cupiditas non abducat dicentem ab utilitate causæ. b 396
Laudationibus qualis actio conveniat. b 335
Lectio multa oratori necessaria. a 11
Lectio pueri qualis esse debeat. a 17, etc.

Lectionis accuratæ ratio. a 43
Lectio pueri ab Homero et Virgilio debet incipere. a 44
Lectionis tædium vicibus levatur. a 72
Lectio veterum et novorum quam utilitatem habere possit. a 105
Lectione multa et auditione paratur copia verborum. b 179
Lectionis et auditionis quod sit discrimen. b 180
Lectionis optimæ ratio. b 181
Lectione nihil in studiis facilius. b 377
Legendi qui primi. a 44, etc.
Legenda non sunt omnia sine delectu. a 44
Legum laus et vituperatio. a 98
De legis voluntate quærendum, cùm verba contrà sunt. b 13
Leguleii. b 378
Lenas rhetor. a 165
Lenas Popilius. b 344
Leniendorum criminum ratio. a 246, 247
Lentulus unde de conjuratione cœperit cogitare. a 307
Cn. Lentulus. b 306
Leonides Alexandri pædagogus. a 13
Liberi parentibus laudem afferunt. a 178
In Libris veteribus non temerè quicquam mutandum. b 149
Licentia, schema. b 110
Licinius Archias poeta. b 253
Linus. a 54
Literarum formas puer primùm discat. a 17
Literarum formæ eburneæ pueris offerendæ. a 18
Literarum usus est, ut custodiant voces. a 41
Litera apud Latinos sexta qualis. b 412
Literæ unicum adversorum solatium. a 366
Literarum usus obstat memoriæ. b 289
Litigatoris persona variè tractanda. a 209, 271
Litigatores olim pro se ipsi agere cogebantur. a 134
Litigatoribus non semper mos gerendus. b 398
Livius Andronicus. b 216
Livius pueris legendus magis quàm Sallustius. a 105
Livii epistola ad filium scripta. a 105. b 39, 187
Livii Patavinitas. b 33
Livius hexametri exordio cœpit. b 158
Livii lactea ubertas. b 185
De Livio judicium. b 205
Livius et Sallustius pares magis quàm similes. b 105
Loci communes. a 79, 95
Malè à quibusdam in promptu habentur, ut quibuslibet causis applicentur. a 97
Loci communes vitiorum et virtutum. b 240
A loco ducta argumenta. a 308
Locis argumentorum quomodo utendum. a 313
Locuples, à locorum copia. a 312
Longum nihil videtur, cujus

finem novimus. a 273
Longæ syllabæ auctoritatem habent. b 171
Loquentibus sua observatio, sua scribentibus. 38
Loqui maximum hominum commodum. a 139
Lothophagorum gramen. a 297
Lucanus poeta. b. 201
Lucilius Satyricus b. 203
Lucretius. a 160. b 200
Lucro duci non debet orator. a 75
Lucubrantibus silentium est commodissimum. b 231
Lucubrationum faligo bibenda. b 311
Ludorum institutio quomodo commendanda. a 189
Lurcabundus. a 40
Lusu docendi pueri. a 16
Lusus in pueris signum alacritatis. a 34
Lusus quidam acuendis puerorum ingeniis non inutiles. a 34
Lusu mores aperiuntur. a 34
Luxuria summum crimen veteribus Romanis. a 180
Lycurgus. a 56. b 410
Lyra mundi compositionem imitata. a 55
In conviviis circumferri solita. a 57
A Pythagoreis ad somnum adhibita. b 141
Lyricorum licentia. a 440
Lysias. a 134, 141, 195. b 143, 198, 262
Lysippus statuarius. b 406

M.

M LITERA in *e* nonnunquam mollitur. b 149
M litera mugiens. b 413
Macer poeta. b 200
Μακρολογία. b. 55
Magnum nihil efficitur citò. b. 225
Magnificentia, an narrationi necessaria. a 243
A majore argumentum. a 317
Maledicus non sit orator nec malignus. a 209, 388. b 399
Maledicus, à malefico non distat nisi occasione. b 399
Malum nihil quo benè uti licet. a 138
Malorum timor plus valet quam spes bonorum. a 192
Malus nemo videri velit malus. a 193
Mala non sunt relegenda ad fortunæ crimen. a 366
Malus qui videtur dum dicit, malè dicit. a 389
Malus, idem et stultus. b 350
Malæ mentis incommoda. b 351
Malos tam multos esse mirum. b 432
Manlius Sura. a 410
M. Manlius. a 179
Manus oratoris rusticæ ne sint. a 69
Manus declarant nostram voluntatem. b 329
Manuum gestus in pronuntiando. b. 331
Ματαιοτεχνία. a 151

Matres quales esse debeant. a 12
Materiæ pueris dictandæ. a 106
Materia an ars dignior. a 150
Materia plurimarum artium est multiplex. a 153
Materiæ modo verba æstimantur. b 46
Maturitas festinata. a 92, 364
Medicinæ artis initium. a 142
De Medicis. a 87, 145, 417. b 393
Medium dicendi genus. b 422
Megabyzus. a 338
Megarei victi Homeri versu. a 332
Melanthius pictor. b 405
Melii domus solo æquata. a 159
Membranarum usus in scribendo. b 233
Membrum quid in oratione. b. 144, 166
Membratim cæsimque quando dicendum. b 168
Memoriâ solâ constant literarum initia. a 16
Memoriæ primæ non fidendum. a 19
Necessaria maximè est oratori. a 21
Firmatur exercitatione. a 21
Penè sola in pueris valet. a 21
Signum est ingenii in pueris. a 32
Ejus virtus duplex, percipere et continere. a 32
Una est è quinque partibus Rhetoricæ. a 67
Memoriæ maximum auxilium partitio. a 267
Memoriæ fideliùs inhærent quæ scripta non sunt. b 244
Memoriæ consideratio. b 286, etc.
Thesaurus est eloquentiæ. b 287
Memoria artificialis. b 289
Memoriæ ars maxima, exercitatio. b 299
Memoria recens, minus interdum fidelis. b 300
Memoriter ediscendi quæ sit optima ratio. b 301
Menander. a 45, 178. b 195
Mendacium dicere an aliquando sapienti liceat. a 146. b 359
Mendax memor sit. a 252
Menelao qualem facundiam tribuat Homerus. b 423
Menenii Agrippæ fabula. a 328
Mentiendi et fingendi cautelæ. a 251
Mentis agitatio homini propria. a 11
Mens humana habet aliquid sublime et impatiens superioris. b 264
Mentum quam partem habeat in pronuntiando. b 329
Messala. a 42. b 209, 237, 437
Metaphora audacior quibusdam remediis mollienda. b 50
Metaphoræ consideratio. b. 85, etc.
Quo distet à similitudine. b. 86
Quis debeat esse ejus usus. b 87
Metonimia. b 89
Metrodorus. b 245, 293

Μέτρον. a 58 b 152
Metus judici nunc adhibendus, nunc amovendus. a 211
Metus duplex. a 389
Militaria præcepta quatenus utilia sint a 103
Militum dictio qualis esse debeat. b 269
Mimica non habent locum in oratione. a 382
Μίμησις. b 115
Minervæ statua à Phidia cælata. b 406
A minore ducta argumenta. a 317
Minnendi ratio. b 74
Minui nemo velit id, in quo maximus fuit. b 430
Minutæ sententiæ pondus rerum frangunt. b 213
Miseratio degustanda proœmio, non consumenda. a 210, 212
Miserationem accusator et reus pariter concitant. a 370, 373
Miseratio ne longa sit. a 370
Quibusdam factis excitatur. a 377
Magnam vim ingenii desiderat. a 381
Discutiendæ miserationis ratio. a 381
Misericordia Atheniensibus pro numine habita. a 332
Mithridatis memoria. b 303
Modestia exordium decet. a 219
Fidem affert oratori et auctoritatem. b 399
Modus in omnibus adhibendus. a 235. b 285, 344
Sine modo nihil laudabile. b 428
A modo ducta argumenta. a 311
Molossus pes b 160
Monosyllaba malè continuantur. b 150
Monotonia vitanda. b 317
Morum ubique debet esse prior ratio. a 11, 22, 24, 33, 81
Mores inter ludendum se detegunt. a 34
Statim in prima ætate sunt formandi. a 35
Mores suadenti præcipuè spectandi sunt. a 191
Mores ex oratione perspiciuntur. b 269
Morum disciplina oratori perdiscenda. b 364, 369
Mundus quomodo compositus ex opinione Pythagoreorum. a 55
Munerarium. b 50
Musice Grammaticis necessaria. a 37
Musicæ laudes. a 54, etc.
Mutii. b 373
Myron Statuarius. a 128. b 405

N.

N Græcum jucundum, et in fine quasi tinniens. b 413
Nænia, carmen funebre. b 35
Narratiunculæ pueris utiles. a 51
Narrationes, officia pri-

ma Rhetoris. a 79
Narrationum tres species. a 89
Narrationes quales esse debeant. a 90
Narrationis consideratio. a 227, etc.
Quando sit supervacua. a 227, 232
Narratio duplex : vel rei ipsius vel ad rem pertinens. a 228, 229
Non semper prœmio subjicienda. a 233
Tres ejus virtutes. a 235
Ut sit dilucida. a 236
Ut brevis. a 237
Ut credibilis. a 240
Qualis esse debeat, cùm tota res contra nos est. a 243, etc.
Falsa est interdum, sive ficta. a 251
Argumenta, non argumentationem admittit. a 255
Affectus quoque desiderat. a 256
Qualem ornatum admittat. a 256
Qualem compositionem. b 168
Qualem pronuntiationem. b 337
A narratione ducta argumenta. a 304
Natura non prohibet perfectum esse oratorem. a 8, 54
Naturæ bona arte adjuvari possunt. a 10, 112, 415. b. 220
Natura non deest plerumque, sed cura. a 10
Secundùm naturam enuntiata quibusdam nihil haberе ingenii videntur. a 102
Natura discentium spectari in docendo debet. a 109
Non satis valet sola ad formandum oratorem. a 119
Natura an doctrina plus valeat ad eloquentiam. a 149. b 307
Naturam intuëamur, hanc sequamur. b 60
Natura plerumque similis est arti. b 64
Natura an doctrina plus valeat ad virtutem. b 364
Naturæ vis omnis oratori perspicienda. b 365
Natura nos ad mentem optimam genuit. b 432
Naturalis pulcritudo. a 103
Naturale quid sit. b. 139
Necessarium, inter partes suasorias non est numerandum. a 187
Negari quæ non possunt, quomodo tractanda sint. a 218
Negandi duplex ratio. a 343
Negligentia in nullo sermone sit. b 255
Neronis dictum de servo pessimo. a 409
Nescire aliqua, est inter virtutes Grammatici. a 48
Nestoris dictio qualis. b 423
Nicander poeta. b 192
Nicias Astronomiæ ignarus. a 65
Nicostratus Athleta insignis. a 113
Nimium, ubique vitium. b 53, 285
Nitor quidam est in cultu victuque citra reprehensio-

nem. b 83
Nives capitis, dura translatio. b 88
Nominis notatio. a 307
Notæ ad scribendum. Notarii. b 294
Numa rex. a 57, 178
Numantinum fœdus. a 183
Numeri duplices in Musice. a 57
Solicitudo nimia in numeris vitiosa. b 148
Numerorum consideratio. b 151, etc.
Numerus in fine dominatur et in principio. b. 154, 155
Numeris quatenus sit serviendum. b 164
Numeri palestricorum doctorum. b 368
Nutrices. a 11, 15, 61
Nutus declarant nostram voluntatem. b 324

O.

OBJURGARE præceptor quomodo debeat. a 82
Obscœnitas absit et à verbis, et à significatione. a 403. b 33, 52
Obscuritas ubique, sed præsertim in narratione vitanda est. a 238, 244
Unde oriatur. b 36, 63
Obsequium, à Terentio primùm dictum. b 51
Observatio, initium artis. a 142, 166, 322. b 25
Occupanda quæ videntur obstare. a 218
Octonarius versus. b 158
Oculi multum valent in pronuntiando. b. 327
Ὁμοίοπλοτον. b 135
Ὁμοιοτέλευτον. b 135
Ὁμοιολογία. b 54
Ὀνομαλοποιία. Nominis fictio. b 49, 91
Openienda quædam in oratione. a 128
Opes, materia ostendendæ virtutis. a 177
Certissimum faciunt morum experimentum. a 177
Oppidò, vetustum verbum. b 48
Orationis virtutes et vitia. a 38
Nihil ea præstantius dedit hominibus providentia. a 53
Orationum prælectio qualis esse debeat. a 100, etc.
Orationes corruptæ nonnunquam prælegendæ. a 102
Oratio quando perfecta dicenda. a 114
Constat rebus et verbis. a 169
Quo differat à syllogistica disputatione. a 355
Accommodanda locis, temporibus, personis. a 422
Alia vincta, alia soluta. b 144
Oratio corrupta. b 56
Oratio incomposita an sit magis naturalis et virilis. b 139, etc.
Orationis virtutes frequenter ex industria dissimulantur. b 182

Oratio mores prodit. b 269
Orationis tum vera laus, cùm finita est. b 397
Oratio quid distet à sermone vulgari. b 416, 417
Orator, nisi vir bonus, nemo. a 4, 23. b. 348, etc.
Oratores et Philosophi olim idem fuerunt. a 5. b 186, 366
Oratoris perfecti imago et idea quæritur. a 7, 52. b 354, 356
Quæ sint ei necessaria. a 14, etc.
Assuescat homines non reformidare. a 27
Artes plurimæ ei necessariæ. a 51
Oratores genere dicendi multum inter se distant. a 111
Oratoris officium quod sit et quotuplex. a 131, etc. 169, 2
De quibus rebus debeat dicere. a 154
Debet vir bonus credi. a 208, 337, 389
Optimè dicit, cùm videtur vera dicere. a 237
Fiducia ei necessaria est. a 354
Labor pertinax eidem necessarius. b 21
Orator non nascitur. b 307
An unquam ipsi licitum sit falsa dicere. b 360
Necessaria ei philosophiæ cognitio. b 364
Juris civilis scientia. b 374
Historia. b 379
Præstantia animi et fiducia. b 380
Instrumenta quædam naturalia. a 9. b 381
Quâ ætate ei incipiendum sit agere. b 382
Quid debeat observare in suscipiendis causis. b 386
Quid in dicendis. b 390
Quid in agendis. b 396
Modestia ipsi plurimum affert auctoritatis et fidei. b 399
Quando ei desinendum sit agere. b 428
Quid ei faciendum postquam agere causas desierit. b 429
Oratoris et diserti differentia. b 26, 355
Orbis est in planis forma maximè perfecta. a 63
Ordo maximè necessarius eloquentiæ. a 62
Multum valet in præcipiendo. a 86
Breviora reddit omnia. b 434
Ordo compositionis. b 145
Multum valet in oratione. b 298, 299
Memoriam adjuvat. b 299
Ornatûs consideratio. b 41, etc.
Quam vim habeat. b 41
Sit virilis, non effeminatus. b 43
Pro materiæ genere variatus. b 44
Ornatum quid sit. b 56
Orpheus. a 54
Ortographiæ ratio. a 41
Oris puerilis formatio. a 21
Oris incommoda inemendabilia. b 307

Os quale esse debeat ad bene pronuntiandum. b 312, 319
Ovidius in Metamorphosi lascivire solet in transitionibus. a 226
De Ovidio judicium. b 201, 203, 204
Ovidii Medea. b 77, 204

P.

Pacuvius poeta. 204
Pædagogus quid sit. a 12, 25
Pædagogi quales esse debeant. a 12
Pæon pes. b 159, 161
Παιδομάθεις qui dicantur. a 73
Palæstricis quatenus vacandum. a 69
Palimbacchius. b 160
Palpebrarum vis in pronuntiando. b 327
Pamphilus pictor. b 405
Pancratiastes quomodo instituendus. a 113
Pansa à Cicerone exercebatur. b 430
Panyasis poeta. b 191
Παράδοξον inopinatum. b 110
Paraphrasis, qua auctores vertuntur. b 238
Parenthesis, seu interjectio. b 37
Parentes ut sint eruditi optandum. a 11
Parentum indulgentia pueris perniciosa. a 24
A pari argumentum. a 317
Parium gratia. b 133
Pariambus, qui et Pyrrhichius. b 159
Πάρισον. b 134
Paronomasia. b 132
Parrhasius pictor. b 404
Παρρησία. b 110
Partitio tædium levat. a 239
Partitionis consideratio. a 266, etc.
Passienus orator. a 383
Patavinitas in Livio. b 33
Πάθος, quid. a 389
A Patria ut ducantur argumenta. a 305
Patronus. *Vide* Orator.
Pectus disertos facit. b 251
Pecuniosus, à pecorum copia. a 313
Pedo poeta. b 201
Pedum ratio b 152, 159, 160
In oratione difficilior quàm in versu. b 154
Pedum motus in pronuntiando. a 60. b 333-336
Pentametri medio latens tempus. b 162
Peregrina verba vitanda. b 32
Pericles Atheniensis territos solis obscuratione metu liberavit. a 65
Fulgurare ac tonare dictus. a 140. b 371, 411
Ante ipsum nihil scriptum ornatè. a 162
Nihil scriptum reliquit. a 162. b 419
Anaxagoræ physici auditor. b 371
Optabat ne quod sibi temerarium verbum excideret. b 400
An Atticè dixerit. b 412
Periclitantem quæ commen-

dent. a 374
Periclitantis qualis debeat esse dictio. b 274
Περιεργία. b 55
Periodus. b 166, etc.
Quando sit adhibenda. b 169
Peripatetici quatenus oratori utiles. b 372
Periphrasis. b 97
Περισσολογία. b 97
Permissio. b 110
Perorationis consideratio. a 368, etc.
Persius Satyricus. b 203
A persona ducuntur argumenta. a 304
Personarum fictio, seu Prosopopœia. b 111
Personarum in oratione maximè habenda ratio. a 191. b 269
Perspicuitas virtus præcipua orationis. a 40, 87. b 39
Perspicuitatis consideratio. b 33, etc.
Quomodo ab ornatu et ab evidentia differat. b 57
Persuadere non est finis Rhetorices. a 131, 145
Persuadendi vis asseveratione constat. b 335
Φαντασία. a 392. b 251
Phidias statuarius. a 87. b 406
Philetas poeta. b 193
Philemon poeta comicus. b 196
Philippus Macedonum rex. a 17
Philippicæ Demosthenis. a 198
Philistus historicus. b 197
Philosophia quando corrumpi cœpta. a 5
Legendis poetis necessaria. a 37
Oratori necessaria. b 364 etc.
Simulari potest. b 378
Philosophorum non est præcepta vivendi tradere. a 4, 5
Philosophi et Oratores olim idem fuerunt. a 5
Invaserunt officia oratorum. a 6. b 366
Philosophorum arrogantia et vitia. a 6, b. 367, 378
Eorum lectio quatenus prosit oratori. b 186
Recesserunt ab administratione reip. b 270, 366
Quæ secta philosophorum conferre plurimum eloquentiæ possit. b 371
Philosophi facti, qui oratores esse non potuerunt. b 378
Philosophorum opiniones oratori legendæ. b 434
Philosophi turpe ducunt affectibus moveri. a 276, 369. b 270
Philosophi insignes. b 199, 409
Philosophorum qualis sit dictio. b 270
Phœnix præceptor agendi et loquendi. a 89, 142
Phonascus. a 114. b 309
Phryne. a 133
Picturas commendat varietas. a 127, 128
Pictoria ars. a 145
Picturæ vis ad movendum. b 324
Picturæ initium et progressus. b 404
Pictores clarissimi. b 405
Pictor omnia pingit, quamvis omnia non didicerit. b 19

Pindari locus. b 99
De Pindaro judicium. b 193
Piratica an dicitur. b 50
Pisander poeta. b 192
Placere nihil potest, quod non decet. a 68
Placent omnia nostra dum nascuntur. b. 226
Plagosos præceptores taxat. a 34
Planeus philosophus. b 212
Plato in *Timæo* intelligi non potest sine Musica. a 55
Moriens suppositos capiti libros Sophronis habuit. a 56
Sacerdotum Ægypti arcana perdidicit. a 75
Quid de Rhetorica verè senserit. a 134
De Platone judicium. b 199
Nullum genus cognitionis ei defuit. b 435
Platonicæ interrogationes. a 293
Plautus. b 205
Pleonasmus. b 55
Plinius. a 165
Plotius insignis dicendi præceptor. a 99
Poema quomodo inventum. b 164
Poesis fastigium accepit ab Homero et Virgilio. b 436
Poetæ non possunt intelligi sine Astronomia et Philosophia, nec sine Musica. a 37, 59
Poetas metri necessitas excusat. a 39, 46. b 88, 184
Poetæ canunt: quomodo legendi. a 39
Poetarum sententiis utuntur tum oratores, tum Philosophi. a 46, 332
Poetæ omnia ad voluptatem referunt. b 88
Poetæ oratoribus legendi. b 183
Pollio. b. 222, 383, 407
Polycletus statuarius. b 405
Polycrates. a 141, 162
Polygnotus pictor. b 406
Polyptoton. b 128
Polysyndeton. b 130
Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator. b 270
Pomponius Secundus tragicus. b 204
Pontificum commentarii. b 37
Annales. b 216
Porcius Latro. b 242
Præcepta quantum noceant, si arida sint. a 9
Sine natura nihil valent. 9
Minùs valent quàm experimenta. a 103
Eloquentiæ sunt necessaria. a 119
Non sunt tanquam leges immutabiles. a 125, 127
Non sunt sequenda contra rationem causæ. a 249
Præceptores frequentia gaudent. a 25, 30
Non sunt nimia turba onerandi. a 27
Ad intellectum audientium descendant. a 30, 86
Puerorum ingenia dignoscant. a 29, 305
Lusum pueris subinde concedant. a 34
Pueros non cædant. a 35
Præceptorum officia et mores. a 26, 81, 86
Eorundem vitia. a 13

Sanctissimus quisque præceptor eligendus. a 24, 82, etc.
Præceptore optimo protinus utendum. a 85
Præceptor aridus vitandus. a 91
Sit familiariter amicus. a 27
Sit jucundus nec in emendandis scriptionibus nimium severus. a 92
Quæ in prælegendis auctoribus debeat observare. a 100
Quales materias dictare discipulis ad scribendum. a 106
Parentes sunt mentium. a 114
Præceptorum culpa diutius apud se pueros retinentium. b 432
Præcipitandæ non sunt editiones. Epist. ad Bibliop.
Præcocia ingenia parum probanda. a 32
Præjudicia. a 279, etc.
Prælectiones in scholis quomodo instituendæ. a 99, etc.
Præmiis provocandi pueri. a 16, 110
Præmium omnia spectant. b 252
Non præparata, magis grata sunt judici. b 116
Præsumptio, sive Prolepsis. a 219. b 108
Praxiteles statuarius. a 149. b 406
Preces non semper reo conveniunt. a 375, 376
Probabilis oratio quid sit. b 53
Probatio naturaliter sequitur narrationem. a 260
Quo differat à narratione. a 247
Quàm sit necessaria. a 276, 296
Probationum divisio. a 278, 297
Optimæ sunt eæ quæ litis propriæ sunt. a 313
Probationes patheticæ. a 336
Probationum et affectuum comparatio. a 386
Probationibus quæ actio conveniat. b 338
Probationum semina in narratione spargenda sunt. a 241
Ad probandum valet subtile dicendi genus. b 422
Probitas vocatur sæpe, quæ est imbecillitas. a 415
Prodicus Chius rhetor. a 161, 225
Prodigiosa corpora contra naturam. a 11
Profectus diligentiâ constat. b 227
Proles ducenda, tragicum. b 49
Prolepsis, sive Præsumptio. a 219. b 108
Pronuntiationis institutio. a 66
Pronuntiatio violenta dedecet. a 124
Modestior plerumque convenit. a 124, 125
Pronuntiatio oratori necessaria est. a 167
Pronuntiatio singularum partium orationis qualis esse debeat. b 171, 335, etc.
Pronuntiationis consideratio. b 304, etc.
In dicendo quantam vim

habeat. b 305
Naturæ et curæ præsidio indiget. b 307
Debet esse emendata. b 312
Dilucida. b 313
Ornata. b 316
Apta. b 322
Rebus, verbis, personis accommodanda est. b 333, 341
Procœmium quale debeat esse in genere deliberativo. a 183, 196
Procœmia in panegyricis liberiora. a 183
Procœmium non est novissimè scribendum. a 202
Procœmii consideratio. a 206, etc.
Unde sic dictum. a 206
Ejus officia et finis. a 207
Procœmii et epilogi discrimen in movendis affectibus. a 213
Procœmii duæ species: principium et insinuatio. a 217
Procœmium decet modestia et simplicitas. a 220
Qui stilus ei conveniat. a 221
Qui modus. a 222
Quæ compositio. b 170
Quæ pronuntiatio. b. 337
Procœmiorum vitia. a 224
Procœmio non semper locus. a 225
Propertius poeta. b 202
Propositionis consideratio. a 265, etc.
Non est pars causæ. a 200
Non est semper necessaria. a 265
Propositio pars Epichirematis. a 355
Proprium quot modis dicatur. b 33
A propriis ducta argumenta. a 314
Prosa vincta et dissoluta. b 299
Prosapia, vocabulum obsoletum. b 49
Proscripturit. b 92
Prosopopœiæ, sive orationes in poetis quomodo legi debeant. a 440
Prosopopœiæ, seu Declamationes. a 194
Non pertinent ad Grammaticos. a 78
Prosopopœiæ maximè in affectibus valent. a 375
Prosopopœia, figura. b 111
Protagoras Abderites. a 161
Protogenes pictor. b 405
Providentiâ mundum regi. a 302
Prudentia quid sit. a 161
Multum valet etiam sine doctrina. a 422
Ψευδογραφία. a 63
Publicola. a 178
Pudor metu refringit animum. a 35. b 380
Pudor validiùs bonos inhibet, quàm metus. b 120
Pudor addit stimulos ad dicendum. b 252
Pudoris causæ. a 272
Pueris qua cura educandi. a 10, etc.
Ante septem annos literis institui possunt. a 14
Pueris non instandum protinus. a 16
Lectionem et scripturam quomodo edocendi. a 18

Dignoscenda eorum ingenia. a 32
Potiùs tardi sint ingenii, quàm mali. a 51
Quæ sit optima indoles. a 33
Pro varia indole variè tractandi. a 33
Danda eis aliqua remissio. a 33
Protinus ad virtutem formandi. a 35
Non debent cædi. a 35
Pueris quæ legenda. a 43
Quibus studiis exerceri apud Grammaticum debeant. a 49
Quibus artibus institui, antequam tradantur Rhetori. a 51
Plura simul edoceri possunt. a 71
Sunt laborum tolerantissimi. a 73
Quando sint Rhetori tradendi. a 77
Puerorum in Scholis officia. a 82
Vitanda pueris arrogans de se opinio. a 83, 94
Pueri non sedeant adolescentibus permixti. a 84
In iis laudanda fœcunditas. a 90
Quomodo emendandæ eorum scriptiones. a 92
Assuescant accuratè scribere. a 93
Historiæ et orationum lectione imbuendi. a 99
Legant statim et semper optimos auctores. a 104
Ediscant selectos ex orationibus vel historiis locos. a 108
Secundùm sui quisque ingenii naturam doceantur. a 110
Quales debeant esse erga magistros. a 114
Pulchritudo corporis. a 177
Pyrrhichius pes. b 159
Pyrrho philosophus. b 372
Pythagoræ opinio de mundi compositione. a 55
Quomodo juvenes concitatos represserit. a 60
Ipse dixit. b. 268
Sapientiæ studiosum vocari se voluit. b 354
Pythagorei lyra ad somnum utebantur. b 141

Q.

Quæstio infinita, vel finita. a 169
Quæstio quid sit. a 311
Qualitatis status. a 171
Quintilianus quot annis Institutiones confecerit. Ep. ad Bibl.
An. 20 juventutem erudiit. a 1
Quibus causis permotus Institutiones scripserit. a 1
Cur eas Marc. Victori dicarit. a 3
Sub ejus nomine duo libri editi. a 4
Multum elegantiæ suis præceptis admiscuit. a 8, 160
Scripsit librum *de causis corruptæ eloquentiæ*. a 99,

339, 361. b 56, 501.
Fatetur discipulos à se in schola non fuisse instructos lectione historicorum et oratorum. a 99
Præcipiendi munus, et in foro dicendi, deprecatus est. a 124
Sua quædam retractat. a 171
Nepotes sororis Domitiani educandos suscipit. a 203
Blanditur Domitiano. a 176, 203. b 202
Pro Regina Berenice, apud eam, causam dixit. a 211
In narrando excellebat. a 250
Ereptos sibi immatura morte filios et conjugem acerbissimè deplorat. a 361
Videtur Consulatus honorem adeptus. a 366
In movendis affectibus eminebat. a 394
Exponit morem quem sequebatur in tractandis controversiis. b 4
Citat causam difficiliorem à se actam. b 119
Citat exemplum ex oratione patris sui. b 133
Memoriâ plurimum valebat. b 299
Candidè et simpliciter communicabat cum aliis quæ privatim didicerat. b 431
Quinconce nihil speciosius. b 44

R.

ρ IN λ mutatur. a 67
Rabirius poeta. b 201
Ratio, seu methodus, doctissimo cuique planissima. a 86
Ratione à reliquis animantibus distinguimur. a 138
Ratiocinatio in amplificatione. b 70
Reatus. b 50
Redditio quid sit. b 63
Refutatio. a 301, etc.
Regressio. b 128
Regulus. b 373
A Remotione ducta argumenta. a 314
Reor. b 49
Repetitio. b 127
A Repugnantibus ducta argumenta. a 316
Res sunt nervi causarum. b 27
Rerum sit solicitudo, verborum cura. a 28
Responsionis figuræ. b 107
Rhetorice unde dicta sit. a 78
Non dat leges immutabiles. a 125
Ejus divisio. a 130
Ejusdem definitio et finis. a 131
An sit utilis. a 135
An sit ars. a 140
Quando ejus doctores primùm extiterint. a 142
Ex quo sit genere artium. a 147
An sit virtus. a 150
Quomodo à dialectice distingnatur. a 151
Quæ sit ejus materia. a 153
Quinam de ea scripserint. a 161

Quæ sit ejus origo, quod incrementum. a 166
Quot partes. a 167
Rhetores partem sui officii Grammaticis reliquerunt. a 77
Rhetori quando sit tradendus puer. a 77
Quæ sint primæ apud Rhetorem exercitationes. a 89
Qualis apud Rhetorem debeat esse oratorum et historicorum lectio. a 99
Quales materiæ ad scribendum dictari. a 106
Rhodium dicendi genus. b 409
Rhythmi. a 58. b 152
Quo distent à metris. b 152
Ridiculi varia nomina. a 399
Risus consideratio. a 395, etc.
Ejus movendi difficultas. a 395, 397
Vis maxima. a 398
Pendet à natura et occasione. a 398
Quomodo excitetur. a 401
Quæ in eo vitanda. a 403
Unde petatur. a 405
Exempla ejus rei. a 409
Romanorum epulis fides ac tibiæ adhiberi solitæ. a 57
Romani semper foverunt oratores. a 137
Romanis veteribus summum crimen luxuria. a 180
Romanus pudor. b 52
Romanus sermo venerem Atticam non recipit. b 205
Romanus sapiens. b 366
Romani exemplis plurimum valent. b 373
Romuli cælestis ortus. a 175
Rubricæ. b 378
Rufinus cur Consul factus. b 362
Rumor et fama. a 281
Rustici causa, qui patri proditionis reo non affuit. b 11
Rutilius rhetor. a 165
P. Rutilius exilium elegit. b 263

S.

Circa litteram S deliciæ. a 67
Commissura literæ S cum X vel S. b 149
Litera interdum subtracta. b 149
Sacrilegium quid sit. a 266
Saleius Bassus poeta. b 201
Saliorum carmina. a 39, 57
Sallustius minùs pueris accommodatus quàm Livius. a 104
Ejus liberiora proœmia. a 184
Oratio in Ciceronem. a 223
Brevitas vitanda oratori. a 237. b 185
In scribendo labor. b 226
Salsum quid sit. a 400
Saltatio Lacedæmoniis et Romanis usitata. a 70
Quatenus pueris utilis. a 70
Santra. b 408
Sapiens perfectus nondum repertus. a 7
Sapientiæ studiosi, titu-

lus arrogans. a 6
Satagere. a 410
Satyræ duplex genus. b 203
Scævolæ memoria. b 298
Facundia. b 377
Scenici actores poetarum optimis multum gratiæ adjiciunt. b 305
Schema. *Vide* Figura.
Schema quodvis vitium esset, si non peteretur, sed accideret. b 123
Scholarum utilitates et incommoda. a 22
Scholarum regimen. a 83, etc.
Schola careat vitiis. a 84
Scholarum alia ratio, fori alia. a 353. b 384
Scientiæ falsa persuasio est perniciosa. a 13
Scipioni Africano attributæ Terentii comœdiæ. b 205
Scribere bene ac velociter oratori perutile. b 19
Scribendi exempla pueris proposita honestum aliquid continent. a 20, 21
Scribendum quicque, quomodo sonat. a 41
Scribendi quanta sit utilitas. b 224
Scribendum est quàm diligentissimè. b. 224
Quomodo scribendum sit. b 225
Scribendo bene, sic ut citò; non contrà. a 223
Scribendi vitia, morositas et negligentia. b 227
Scribebatur in ceris aut membranis. b 233
Quæ præcipuè scribenda sint. b 236
Scribendum quomodo dicimus. b 419
Scripta in aliquod tempus reponenda. b 235
Scruporum duodecim lusus. b 298
Sculptura. a 155
Scurrilitas oratori indecora. b 268
Secretus locus scribentibus convenit b 230, 231
Non sylvæ et nemora. b 230, 231
Secundus, orator. b 407
Senarius versus. b 158
Seneca. b 212, 407
Senum dictio qualis esse debeat. b 269
Senibus unde auctoritas. b 379
Senectus oratoris quàm possit esse gloriosa. b 430, 431
Senes quoque possunt discere. b 436
Sensus communis in Scholis discitur. a 28
Sensus propriè sunt corporis. b 76
Sensus et sententiæ differunt. b 76
Sensus jacet, ubi verba laudantur. b 51
Sensiculi minuti et corrupti. b 79
Sententiarum genera quot sint. b 75
Sententiæ universales quos deceant. b 76
Sententia ex contrariis. b 78
Sententia subobscura. b 79
Sententiæ, seu lumina in clausulis præsertim posita. b 76, 79

Sententiarum corruptarum exempla. b 80
Sententiarum densitas obstat invicem. b 80, 419
Sententiæ non sunt omnino fugiendæ. b 82
Sententiæ veteribus non fuerunt in usu. b 418
Apud Ciceronem reperiuntur. b 418
Quatenus sint utiles. b 418
Serg. Galba. a 132
Serg. Flavius. b 50
Sermo vitiosus infantibus perniciosus. a 11
Sermo ex quibus constet. a 38
Sermone utendum ut nummo. a 39
Sermo omnis habet rem et verba. a 167
Sermonis quotidiani stylus b 144
Sermo nullus sit negligens. b 255
Sermo vulgaris quid distet ab oratione. b 416, 417
Serv. Sulpitius orator. b 210, 256
Serv. Novianus. b 206
Sestius scripsit contra Ciceronis actionem. b 242
A Sexu ducta argumenta. a 305
Siderum cursus constitutus docet nihil esse fortuitum. a 68
Signa. a 299
A similibus ducta argumenta. a 315
Similitudo proximas exempli vires habet, a 329
Similitudinum consideratio. b 60
Valent ad exprimendam rerum imaginem. b 60
Simillima inter se difficilè reperiuntur. b 217
Simonides poeta. b 194
Artem memoriæ primus ostendit. b 289
Simplicitas maximè valet in narrando. a 242
Mirè tenues causas decet. b 285
Socrates jam senex lyra institutus. a 55
Repudiavit Lysiæ orationem. a 134. b 262
Docere creditus quomodo causa mala melior fieret. a 136
εἴρων, seu dissimulator, cur dictus. b 114
Ejus constantia cùm accusatus est. b. 262
Ei collatum est ad victum à discipulis. b. 389
Socraticæ interrogationes. a 293, 330
Socratici quomodo oratorem præparent. b 186
Solertia homini propria. a 11
Solicitudo in initiis necessaria. b 226
Nimia, vitium est. b 148, 227
Quatenus oratori conveniat. b 381
Somno quod supererit, studiis impartiendum. b 232, 434
Sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscuntur. b 313
Sophocles. b 195
Sophron mimorum scriptor. a 56
Sordes et squalores reorum ad quid prosint. a 377

Sordida verba absint ab oratione. b 34, 46, 54
Sotadei versus. a 45. b 140
Spadices. a 60
A specie ducta argumenta. a 313
Species inde venit, unde vites, b 27
Species vera ab utilitate nunquam dividitur. b 44
Speciosiora, quæ honestiora. b 418
Spes alit studia. a 8, 53, 93. b 358
Spiritus qualis debeat esse ad pronuntiandum. b 312, 316, 319, 323.
Spiritu majore de divinis rebus dicendum. b 370
Spondeus. b 159
In statuis variandi habitus. a 127
Statuarii insignes. b 405
Status quæstionis triplex. a 171
Sterilia difficulter vincuntur. a 91
Stertinius rhetor. a 165
Stesichorus poeta. b 193
Stoici sapientem perfectum quærunt. b 354
Mendacium quandoque permittunt. b 360
Quatenus oratori prosint. b 372
Stratocles comœdiarum actor. b 343
Studio semper proficitur. a 11
Studia ne oderint pueri cavendum. a 15
Studiis sua quoque est infantia. a 16
Studiorum initia à perfectissimo quoque tractanda. a 17
Studia multum secreti temporis desiderant. a 25
Studiorum altrix æmulatio. a 28
Studium voluntate quæ cogi non potest, constat. a 34
Studium non coactum. a 364
Studii tædium varietate levatur. a 72
Studiorum laborem cur pueri faciliùs tolerent. a 73
Ad studia nunquam plus temporis quàm in pueritia. a 74
Studia quid referant computare, illiberale est. a 76
Jucundissimum per se ipsa fructum afferunt. a 76, 148. b 437
Studio danda tempora, quæ nugis perduntur. a 76. b 432
Studiorum perniciosissima hostis nimia laus. a 83
Studia nullo magis quàm spe gaudent. a 93. b 228
Studiorum fructus omnes perdit arrogans de se persuasio. a 94
Studiis quibusdam alter altero magis idoneus. a 111
Studio multum confert amor et pietas erga magistros. a 114
Studio ad profectum opus, non indignatione. b 228
Studiis parum apta sylvarum amœnitas. b 231
Secretum et silentium desiderant. b 231

Studiis necessaria frugalitas et bona valetudo. b 231, 351
Studio non irrogandum, nisi quod somno supererit. b 232, 434
Studeri potest semper et ubique. b 255
Studio non potest vacare mens nisi omnibus vitiis et curis libera. b 350
A studiis ducta argumenta. a 306
Stulti eruditis videntur, qui stultis videri eruditi volunt. b. 253
Stylus optimus dicendi magister. b 224
Secreto gaudet. b 230, 252
Non minùs agit cùm delet. b 234
Suasoriæ apud Rhetores sunt inter rudimenta dicendi. a 79
Suasorium genus, seu deliberativum. a 182, etc.
Per subjectionem schema. b 108
Sublime dicendi genus. b 421, 422
Subtile dicendi genus. b 421, 422
Sulpitius Galbus de Lunæ defectione disseruit. a 65
Supercilia adjuvant pronuntiationem, a 68. b 327
Suspectus ne sit cavere debet orator. a 219, 259
Sustentatio. b 109
Sybaritis frugalitas odiosa. a 180
Syllogismus. a 356
Syllogismis non debet esse conferta oratio. a 356
Synalœphe. b 148, 163
Synecdoche, tropus. b 89
Synecdoche figura, seu Elleipsis. b 131
Συνεζευγμένον. b 131
Synonymia. b. 46, 129
Symploce. b 127

T.

T in D mollitur. a 67
Tabulæ. a 283
Tarentinorum juvenum jocus. a 398
Ταυτολογία. b 54
A tempore ducta argumenta. a 310
Tempus nullum otiosum sit. a 14
Tempora, quæ frustra perdimus, seriis artibus potiùs danda. a 76. b 434
Tempus mitigat dolores. a 376
Tentanda non sunt, quæ effici non possunt, a 113, 282
Terentius Comicus. b 203
Terentius Varro. b 203
Testium consideratio. a 285, etc.
Theatri utilitas et religio. a 189
Thebanorum et Thessalorum controversia de pecunia credita. a 319
Themistocles Lyræ imperitus. a 57
Civitatem apud Deos deponendam censuit. b 121
Intra annum Persicè lo-

qui didicit. b 303
Theocritus. b 191
Theodectes. a 133, 163. b 303
Theodorus Byzantius. a 162
Theodorus Gadarens. a 164
Theodorei. a 164
Theon Samius pictor. b 405
Theophrastus. a 163. b 33 199
Theopompus historicus. a 112. b 197
Theopompi Lacedæmonii astus. a 144
Thesibus usi sunt antiqui ad augendam eloquentiam. a 79
Theses sunt ad exercitationem valde uberes. a 96 b 240
Thesis quid sit. a 170
Thrasimacus. a 162
Thucydides. b 143, 185, 205
Tiberius Cæsar. a 164
Tibullus. b 202
Timagenes historicus. a 54. b 197
Timanthis tabula. a 128
Timotheus tibicen. a 85
Tisias. a 142, 161
Togatæ comœdiæ. b 205
Tormentorum ratio. a 282
Trachalli vox. b 210, 381, 407
Tragœdiæ utiles oratori. a 44, 45
Tragœdia socco non ingrediatur. b 221
Apud Tragicos magna est personarum observatio. b 271
Transgressiones nimis longæ. b 146
Translatio. *Vide* Metaphora.
Tribrachis. b 160
Trimeter versus. b 205
Trochæus. b 160
Troporum consideratio. b 84 etc.
Quo à figuris distent. b 103
Turpibus quomodo aliquid suadendum. a 191, 192
Turpia et honesta simul esse non possunt. b 350
Tyndaridarum fabula de Simonide, falsa. b 290
Tyro Ciceronis libertus. a 396 b 256
Tyrtæus poeta. b 192

V.

Valerius Flaccus poeta. b 201
Valetudo bona studiis necessaria. b 231
Hanc maximè præstat frugalitas. b 11, 232
C. Valgius. a 164
Varietas animos reficit. a 72
Varietas et æqualitas pronuntiationis non pugnant. b 317
Varius poeta. b 204
Varro. *Vide* Attacinus *et* Terentius.
Ubertatis facile remedium. a 91
Venti directi et medii. b 424
Ventris motus in pronuntiando. b 332
Venustum quid dicatur. a 400
Verba jus ab auctoribus sumunt. a 37

Vulgaria et quotidiana magni nonnunquam usus. a 242
Verborum cura sit, rerum solicitudo. b 28
Verborum supellex lectione multa et idonea comparatur. b 30, 177, 179
Verborum causa duntaxat nihil faciendum. b 31
Ea sunt optima, quæ sensum animi nostri optimè promunt. b 31
Peregrina et extera vitanda sunt. b 32
Item obscœna, sordida, et humilia. b 34, 52
Ab usu remota, et artium propria. b 37
Verborum turba inanis. b 38
Verba rebus conveniant. b 46, 47
Verba quædam magis vocalia. b 46, 47
Verborum humilitas nonnunquam vim rebus affert. b 47
Verbis dignitatem dat antiquitas. b 48
Verba fingere Græcis magis concessum. b 49
Verborum alia nativa, alia reperta. b 51
In fingendis verbis quid observandum b. 51
In verbis mala affectatio. b 56
Verborum copia quomodo paranda. b 176, etc.
Debent nota esse omnia, ut se scribendi offerant. b 177
Collecta habere vocabula, puerile. b 178
Verborum libertas poetis ignoscenda. b. 184
Verborum certissima regula est consuetudo. b 218
Verba per se soni tantùm sunt. b 218
In verbis tantum non sit imitatio. b 222
Verba alia alios decent. b 269
Verborum officium servire sensibus. b 416
Verecundia maximè conciliat. b 337
Verecundia, vitium amabile. b 380
Vero nemo contentus est. b 100
Versificator distat à Poeta. b 164, 201
Versus ab oratione absit. b 158
Vertenda Græca in Latinum, et contrà. b 236
Vertendi auctores quæ sit optima ratio. b 238
Veteres Latini quantum oratori prosint. a 45
Veteres qui legendi. a 104
Veteribus inveniendæ artes fuerunt, nobis duntaxat cognoscendæ. b. 437
Vetusta verba quàm gratiam habeant. a 39. b 48
Cautè iis utendum. a 39 b 48
Vibius Crispus. b 211
A Victu ducta argumenta. a 306
Virgilius primùm à pueris legendus. a 44
Vetustatis amans. b 48
Vir acerrimi judicii. b 48
De Virgilio judicium. b 200

Paucos uno die versus scribebat. b 226
Virginius rhetor. a 165
Virtutum semina nobis innata. a 152
Virtus naturâ et doctrinâ constat. b 364
Virtus maximum Deorum donum. b 365
Virtutum vitiorumque vicinia. a 122, 180
Virtus prima est vitio carere. b 53
Virtutes dicendi diversissimæ habent suos amatores. b 285
Virtutes in quibusdam non habent gratiam. b 343
Vis distat à violentia. a 124
Visiones, seu φαντασίαι. a 392. b 251
Vitia, quæ insederint, difficulter eluuntur. a 85
Vitia aliena malumus reprehendi, quàm nostra. a 104
Vitia non sinunt mentem studiis vacare. b 350
Vitium quid sit, virtus detegit. b 359
Vitia ipsa in quibusdam delectant. b 343
Vituperatio iisdem, quibus laus, modis constat. a 178
Ulyssis dicturi habitus apud Homerum. b 336
Qualem ei facundiam tribuat Homerus. b 423
Vocalium concursus. b 147, 148
Coitio. b 314
Volubilitas nimia confundit quæ dicimus. b 319
Voluntate quæ cogi non botest, constat dicendi studium. a 34
Voluntate constat ut poni viri simus. b 432
Voluptas audientis multum ad fidem adjuvat. a 359
Vox magnopere adjuvat oratorem. a 9, 58
Maximè curanda. a 59
Vocis ratio quibus constet. a 57
Vox propriam vim adjicit rebus. b 307
Vocis consideratio. b 308, etc.
Urbanitas opportuna reficit animos. a 218
Quid si propriè. a 399, 411
Urbanitatis affectatio absit ab oratore. a 404
Urbanus, Ciceroni novum erat vocabulum. b 50
Urbis captæ descriptio ac calamitas. b 59
Urbium laudes unde ducantur. a 181
Urbs pro Roma accipitur b 35
Utile an distet ab honesto. a 182, 190. b 262, 263
Vultus distortus oratori minimè convenit. a 403
Ex vultu perspicitur habitus animorum. b 324
Vultus quam vim habeat in pronuntiando. b 325

X.

Commissura literæ X cum S. b 149
Xenophon. b 185, 199

Y.

υ et ζ literas non habemus. b 412

Z.

Z LITERÆ dulcedo. b 412 Zeuxis pictor. b 404
Zeno. a 152. b 389

FINIS INDICIS RERUM, etc.